

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*До 50-річчя Тернопільського
національного економічного
університету*

М. К. Пархомець, В. В. Гудак

**Організаційно-економічний
механізм забезпечення дохідності
сільськогосподарських підприємств:
теорія, методика, практика**

Монографія

За редакцією доктора економічних наук,
професора М. К. Пархомця

Тернопіль
ТНЕУ
2014

УДК 338.435:631.16
ББК 65.9 (4 Укр)
П-18

Рецензенти :

А. Д. Діброва, доктор економічних наук, професор, (національний університет біоресурсів і природокористування України), директор навчально-наукового інституту бізнесу

М. Й. Малік, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік НААН (національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» НААН)

О. В. Ульяновченко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН (Харківський національний аграрний університет)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протоколу № 4 від 29 жовтня 2014 р.)*

Пархомець М. К.

П-18 Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, практика: моногр. / М. К. Пархомець, В. В. Гудак, – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. –256 с.

ISBN 978-966-654-355-7

У монографії розглянуто організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств, визначено методологічний інструментарій його аналізу, висвітлено динаміку формування доходів, з'ясовані основні причини та гальмівні фактори дохідності.

Досліджено внутрігосподарські можливості підприємств впливати на підвищення дохідності основних галузей підприємств та їх ефективного функціонування, розглянуто роль держави у розвитку механізму ціноутворення й кредитного забезпечення та державної підтримки дохідності товаровиробників.

Запропоновано алгоритм прогнозної оцінки дохідності основних галузей сільськогосподарських підприємств що, враховує їх минулий досвід, сучасні тенденції та стратегічні завдання розвитку.

Для працівників органів державного регулювання , керівників і спеціалістів АПК усіх рівнів управління, науковців, викладачів, аспірантів, магістрів і студентів економічних спеціальностей навчальних закладів.

УДК 338.435:631.16
ББК 65.9 (4 Укр)

ISBN 978-966-654-355-7

© М. К. Пархомець, В. В. Гудак,
© ТНЕУ, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
-------------------	----------

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОХІДНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	9
--	----------

1.1. Суть і поняття організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності підприємств	9
---	---

1.2. Теоретичні та методичні засади підвищення дохідності сільськогосподарських підприємств	31
--	----

1.3. Методика та показники дослідження дохідності аграрних підприємств	54
---	----

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДОХІДНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	67
---	-----------

2.1. Досягнутий рівень і тенденції дохідності підприємств	67
--	----

2.2. Аналіз забезпечення виробничими ресурсами та їх вплив на дохідність аграрних підприємств	90
--	----

2.3. Факторний аналіз формування дохідності у сільськогосподарських підприємствах.....	103
---	-----

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПІДВИЩЕННЯ ДОХІДНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	145
3.1. Розвиток механізму ціноутворення у підприємствах.....	145
3.2. Кредитне забезпечення та державна підтримка дохідності сільськогосподарських підприємств	160
3.3. Прогнозування розвитку організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств	180
ВИСНОВКИ	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ	221

ВСТУП

Економічний інтерес господарювання в аграрній сфері значною мірою залежить від зовнішніх чинників, які в ринкових умовах кардинально змінили порядок формування доходів у сільськогосподарських підприємствах. Вимогою часу стала потреба здійснювати ефективне виробництво аграрної продукції, збільшувати доходи, забезпечувати розширене відтворення та конкурентоспроможність підприємств. Особливості формування доходів сільськогосподарських товаровиробників обумовлені у значній мірі високим ступенем демонополізації сільського господарства, нееластичністю зв'язку між попитом і цінами на аграрну продукцію.

Підвищення дохідності сільськогосподарських підприємств є важливим напрямом стратегії економічного розвитку держави, а підтримання його сталого рівня – вагомим чинником забезпечення конкурентоспроможності національного виробництва. Високий рівень розвитку сільського господарства сприяє поліпшенню розвитку інших галузей АПК. Тому створення передумов для забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств та ефективного ведення аграрного виробництва загалом є надзвичайно актуальною проблемою.

Сучасні умови господарювання потребують докорінної і системної зміни механізму формування та розподілу доходів кожного суб'єкта, створення якісно нового організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств. Це зумовлює необхідність поглибленого дослідження теоретико-практичних засад його формування в контексті підвищення конкурентоспроможності аграрної сфери.

Узагальнення результатів науково-теоретичних і прикладних досліджень проблеми підвищення дохідності й прибутковості сільськогосподарських підприємств показало, що незважаючи

на значні напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, дана проблема поки що залишається не вирішеною у практичній діяльності підприємств.

Варто зазначити, що практична діяльність сільськогосподарських підприємств України загалом і кожного регіону зокрема потребує всебічного аналізу і наукового обґрунтування дієвого організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності аграрних підприємств та наукового обґрунтування пропозицій щодо підвищення ефективності їх діяльності в сучасних умовах, що й зумовило вибір теми наукового дослідження.

Метою нашої монографії є розвиток теоретичних засад, розробка практичних рекомендацій і пропозицій щодо формування організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств в умовах глобалізації економіки.

У монографії належна увага приділена вирішенню комплексу завдань, головними з яких є: розкриття сутності організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств та його зв'язок із господарським механізмом їх функціонування; з'ясування основних теоретичних положень щодо формування організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств; доповнення методичного інструментарію аналізу показників формування й ефективного функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах господарювання; розвиток засад обґрунтування ціноутворення – основного чинника формування ефективності сільськогосподарського виробництва; удосконалення складових елементів системи фінансово-кредитного забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств; проведення прогнозування рівня дохідності виробництва основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах та ін.

Теоретичною та методологічною основою дослідження став діалектичний метод пізнання, фундаментальні положення

економічної теорії пізнання економічних процесів. Під час написання монографії використано системний підхід до вивчення економічних явищ, а також сукупність таких методів дослідження як: індукції та дедукції, за допомогою яких визначено основні підходи до вирішення питань з окресленої тематики; аналізу і синтезу розкриття сутності показників дохідності сільськогосподарських підприємств; групування, порівняння, історичний та системний підхід; дослідження методичних підходів до формування доходів і чинників впливу на них. Серед спеціальних економічних методів дослідження у монографії використані економіко-статистичні (індексний, порівняльний аналіз, рядів динаміки і розподілу) та економіко-математичні методи, за допомогою яких проведено комплексну оцінку ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, здійснено економічне прогнозування дохідності аграрного виробництва. Для відображення результатів дослідження застосовувався графічний метод.

Інформаційною базою стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, законодавчі та нормативні акти Верховної ради та Уряду, офіційні матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Тернопільській області, дані звітності сільськогосподарських підприємств та інші джерела.

У монографії проведено комплексне дослідження щодо теоретичних засад, розробки практичних рекомендацій і пропозицій з формування організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств у контексті підвищення ефективності функціонування аграрної сфери, а саме: обґрунтовано комплексний підхід до формування складових організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності підприємств; удосконалено методику дослідження дохідності та класифікації її проявів у сільському господарстві; запропоновано компенсаційний механізм здешевлення кредитів для аграрних підприємств шляхом запровадження пільгової ставки, яка враховує вид позики, її цільове викорис-

тання і дохідність об'єкта кредитування; рекомендовано інструментарій формування цінової складової дохідності підприємств; обґрунтовано методику для комплексної оцінки економічно-господарських параметрів формування дохідності підприємств; проведено системний підхід до виявлення основних чинників макроекономічного, регіонального і галузевого середовища, комплексне врахування дії яких сприятиме формуванню синергетичного ефекту; розвинуто алгоритм здійснення прогностичної оцінки формування дохідності виробництва видів аграрної продукції. Таким чином, монографія буде корисною для усіх, хто цікавиться організаційно-економічним механізмом забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОХІДНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Суть і поняття організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності підприємств

Нова форма господарських відносин та їх розвиток в економіці України, зокрема, в аграрному секторі суттєво змінили порядок формування доходів сільськогосподарських підприємств. В даній економічній системі виробництво продукту має орієнтуватись на потреби кінцевого споживача. Тому необхідно виробляти те, що буде користуватися попитом і як наслідок може бути реалізованим. На порядку денному повинен бути ґрунтовний аналіз ринкової кон'юнктури з метою своєчасного коригування і прогнозування кількісних і якісних показників товарного виробництва.

В сучасних умовах господарювання сукупність виробничих зв'язків між суб'єктами підприємництва реалізуються в системі комплексного господарського механізму, який враховує вимоги об'єктивних економічних законів.

Стосовно поняття і структури господарського механізму багато дослідників єдині в тому, що дана категорія охоплює організаційні, правові, економічні і соціальні елементи. Проте, на наше переконання, господарський механізм – це складне і багатогранне явище, тому має розглядатись як комплексна і цілісна система форм і методів господарювання, які базуються на елементах економічного регулювання з боку держави.

Окремі вітчизняні учені такі як Ю. А. Полтавський та О. М. Супрун визначають господарський механізм як систему об'єктивно діючих і свідомо регульованих правових, організаційних і економічних важелів, які в сукупності визначають кінцеві результати господарської діяльності. До складу ринкового господарського механізму вони включають: державне регулювання аграрного бізнесу, загальногосподарський механізм, внутрігосподарський економічний механізм. Системоутворюючим ядром даної системи є економічний механізм господарювання [135, с. 376].

З метою дослідження сутності формування і функціонування організаційно-економічного механізму господарювання сільськогосподарських підприємств нами було встановлено систему організаційних складових, які впливають на ефективність господарської діяльності аграрних формувань.

Питання формування та удосконалення організаційно-економічного механізму господарювання привертало увагу значної кількості учених економістів – аграрників. Так, Ю. Лисенко і П. Єгоров тлумачать організаційно-економічний механізм як систему цілей і стимулів, які дозволяють перетворити у процесі трудової діяльності рух матеріальних і духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва і його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів [103, с. 86-87].

Тут слід врахувати те, що організаційно-економічний механізм управління є лише структурним елементом комплексного господарського механізму діяльності сільськогосподарських підприємств.

Подібним є визначення організаційно-економічного механізму, запропоноване В. М. Бутенком, який розглядає його як сукупність систем, що сприяють комплексному узгодженню економічних інтересів підприємства агропромислового комплексу, місцевих органів влади та жителів сільської місцевості в сфері задоволення сукупних потреб. Складовими організаційно-економічного механізму він визначає наступні системи: фінансово-

кредитну; систему управління; організаційну систему; систему регулювання та управління [24, с. 40].

Заслуговує на увагу тлумачення даної категорії економіста О. А. Єршовенко – Григоренко: “Організаційно – економічний механізм управління підприємством являє собою систему технологічного, економічного, організаційного блоків, які включають до себе їх елементи” [63, с. 31]. При цьому варто констатувати той факт, що тлумачення організаційно-економічного механізму має відношення, насамперед, до сфери управління аграрним виробництвом і не стосується комплексної оцінки напрямів діяльності сільськогосподарського підприємства в сучасних умовах господарювання.

Відомі учені ІАЕ НААН П. Т. Саблук, М. Й. Малік, В. А. Валентінов визначають механізм господарювання наступним чином: а) як систему, що приводить у рух економіку; б) як інтегровану систему економічних, організаційних, правових форм і методів управління народним господарством [151, с. 201-203].

Сучасна література свідчить, що механізм як категорія є тим інструментом, що забезпечує поступальний розвиток об’єкта, на який спрямовано рушійну силу чинників зовнішнього середовища. Структура та зміст механізму зазнають змін у процесі розвитку суспільного виробництва [124; 6, с. 40], тобто кожній суспільно-економічній системі відповідає адекватний механізм. Зважаючи на взаємозалежність сукупності елементів суспільства та їх стійкість, сутність розглянутого механізму відображає напрями вирішення проблеми відповідності елементів та цілей на певному етапі розвитку суспільства.

Багато науковців, пропонуючи своє тлумачення категорії “механізм”, висвітлюють лише складові елементи цієї категорії, тобто наголошують на його різноманітності і багатогранності, але всі учені притримуються при цьому єдиної думки: механізм – це складна, багатопланова система, яка включає в себе низку структурних одиниць.

Щодо категорії “організація”, то з латинської мови цей термін перекладається як надання чіткого вигляду певному явищу чи

речі, влаштування чогось. З плином часу це поняття змінило не стільки свій зміст, скільки статус. Сукупність певних елементів перетворюється на ефективну працюючу систему за допомогою організації. Тобто, організація – це цілеспрямоване упорядкування елементів системи і процесів, що в ній відбуваються. Під організацією матеріальних систем розуміють створення системи, яка складається із сукупності необхідних матеріальних ресурсів [150, с. 18-19]. У деяких літературних джерелах термін “організація” тлумачать, виходячи зі змісту французького слова “organisation” – “...планомірний, продуманий устрій” [21, с. 492].

Вивчення літературних джерел дає змогу трактувати, що організація – це сукупність процесів або дій, що спрямовані на об’єднання елементів, частин у ціле, утворення життєздатної стійкої системи, для якої характерна внутрішня впорядкованість та взаємодія відносно незалежних частин цілого [53, с. 18-20]. Загальні питання об’єктивної необхідності організації будь-якої системи як взаємодії частин, що утворюють органічне ціле, вперше дослідив відомий науковець А. Богданов на початку ХХ ст. у працях, присвячених тектології – науці загальної організації [20].

Необхідність організації визначається внутрішньою структурованістю елементів системи як цілого, наявністю в елементах таких властивостей, як адаптивність один до одного і здатність чинити опір їх поєднанню. Там, де стикаються активності та існує протидія, реальні результати цілого підвищуються, коли поєднання є більш “гармонійним” і має менше “протирич”, це означає вищу організованість [59, с. 644-646].

Аналіз літературних джерел показав, що вчені-економісти, як правило, розглядають окремі механізми: ринкові, організаційні, економічні, господарські, фінансово-кредитні та ін., хоча на практиці вони часто ігноруються. Тому метою роботи визначено дослідити сутність організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств, оскільки дана категорія є недостатньо вивченою та дослідженою.

В умовах переходу до ринкових відносин все більша кількість дослідників концентрують увагу на вивченні проблем функ-

ціонування економічних та організаційно-правових механізмів. Зокрема, А. Кульман під економічним механізмом розуміє взаємозв'язок, що виникає між різними економічними явищами і процесами. Він пропонує розрізняти економічні механізми закритого та відкритого типу залежно від сфери їх дії, при цьому не розмежовуючи визначення економічного й ринкового механізмів [95, с. 26].

В економічній літературі [180, с. 82] часто вживається поняття “організаційно-економічний механізм”, що застосовується, як правило, для окреслення організаційних елементів економічного механізму. На нашу думку, таке тлумачення є цілком доречним, оскільки категорія “економічний механізм” є досить широким поняттям та включає різні аспекти і прийоми економічного регулювання, зокрема організаційно-управлінські рішення.

Дія економічного механізму в умовах ринкової економіки розглядається як система взаємозв'язків економічних явищ, що виникають у результаті функціонування об'єктивних економічних законів ринку [17].

Як свідчить практичний досвід, аграрне підприємство є первинним і визначальним щаблем в інноваційному розвитку аграрного сектору економіки України. При цьому тут поєднуються земельні, природно-кліматичні, трудові, матеріальні та інформаційні умови і ресурси для здійснення цієї діяльності.

На думку професора А. М. Стельмащука, підвищення економічної ефективності агропромислового виробництва повинно відбуватись на основі кардинальної реформи економічного механізму. Він включає: 1) механізм збалансованого розвитку агропромислового виробництва; 2) механізм розвитку і удосконалення товарно-грошових відносин всередині сільськогосподарського підприємства та між господарствами і державою; 3) механізм гармонійного поєднання економічних інтересів на основі вирівнювання умов господарювання сільськогосподарського виробництва та забезпечення населення продуктами харчування [161, с. 3].

Опрацювання літератури [1; 91] переконує, що організаційно-економічний механізм розвитку країни і окремих галузей реалізується за допомогою саморегулювання ринкової ситуації, а також інструментів державного впливу на дію ринкових законів з метою досягнення поставлених цілей.

Визначальною характеристикою сучасного організаційно-економічного механізму господарювання в умовах ринкових відносин є стимулювання виробників до ефективного господарювання через економічний інтерес його учасників, що позиціонується як найбільш адекватний інструмент здійснення аграрних перетворень та становлення ефективного сільськогосподарського власника.

В ринковій системі господарювання кінцевою метою будь-якого виду економічної діяльності всіх суб'єктів господарювання є отримання доходу (прибутку) як основного джерела інвестиційного та інноваційного розвитку виробництва [55, с. 57-62].

Доходи суб'єктів господарювання, з одного боку, безпосередньо визначають фактичні умови відтворення ресурсів економіки, а з іншого впливають на величину попиту та обсяги споживання, і таким чином виступають одним із регуляторів економічної системи. Узагальнення трактування доходів в економічній літературі [58; 125] дає підстави визначити дохід як сукупність грошових коштів та матеріальних цінностей, яку економічні суб'єкти отримують за певний період часу.

Варто наголосити на тому, що доходи в ринкових умовах виконують відтворювальну, регулюючу та стимулюючу функції. Перша функція доходів визначається у процесі відтворення ресурсів економічної системи. Наступна функція полягає в тому, що доходи регулюють розподіл ресурсів між фірмами, галузями, регіонами, оскільки сигналізують про надлишок або нестачу ресурсів у певних виробництвах. Стимулююча функція призначена для забезпечення стимулів до ефективного та раціонального використання ресурсів.

Діюча методологічна передумова системного підходу, як свідчить література [101;183], дозволяє нам встановити сукуп-

ність основних чинників, що визначають рівень доходів у ринковій економіці. Формування доходів, подібно до формування цін на товари та послуги, знаходиться під впливом факторів усієї економічної системи і перш за все:

- стану і тенденцій на ринках товарів і послуг;
- стану і перспектив на ринках ресурсів;
- суспільно необхідних умов відтворення факторів виробництва;
- рівня продуктивності технологій;
- внутрішніх характеристик базових елементів економічної системи;
- стану контрактації купівлі-продажу ресурсів.

Професор В. А. Павчак пише, що дохід – економічна категорія будь-якого товарного виробництва, що виражає виробничі відносини, які виникають між підприємствами і державою; окремими підприємствами, організаціями і установами; підприємствами та їх працівниками в процесі виробництва, розподілу і реалізації валової продукції [129].

В сучасній економічній теорії під доходом розуміють грошову суму, що надходить від продажу певної кількості товару, тобто, дохід ототожнюють з грошовою виручкою від реалізації продукції (робіт, послуг) [25; 65]. Аналогічне значення має показник “Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)” звіту про фінансові результати. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, зокрема, стандарт № 18 “Регістрація доходів”, трактує дохід як збільшення активів чи зменшення зобов’язань, які призвели до збільшення капіталу, не пов’язаному із внесками акціонерів [78, с. 95-97]. Таку ж редакцію доходів дають і нові національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, зокрема, стандарти № 3 “Звіт про фінансові результати”, № 15 “Дохід” [122].

Під доходами сільськогосподарських підприємств слід розуміти валовий і чистий дохід та прибуток як форму вираження чистого доходу.

Категорії валового і чистого доходу відносяться до розряду класичних історичних категорій. Вони є похідними від запрова-

джених К. Марксом категорій новоствореної та доданої вартостей, відповідно. Поряд із зазначеними категоріями в такому їх розумінні існують й інші, що мають аналогічні назви, проте несуть в собі зовсім інший зміст.

На основі опрацьованої літератури [28; 154] можна зробити висновок, що валовий дохід кількісно визначається як різниця між виробленою за певний період валовою продукцією та матеріально-грошовими витратами на її виробництво (без оплати праці). Валовий дохід – це валова продукція без матеріальних витрат. Чистий дохід визначається як різниця між валовим доходом та витратами на оплату праці.

Зазначимо, що більшість авторів розглядають категорію чистого доходу виключно як виробничу, формування якої починається і закінчується на стадії виробництва [120]. При цьому у практичній діяльності економічним кінцевим результатом господарювання будь-яких підприємств слід вважати лише прибуток. Прибуток в умовах ринку є кінцевою метою будь-якої підприємницької діяльності, в тому числі й в аграрному секторі економіки. І якщо ця мета не досягається (за винятком екстремальних ситуацій), підприємницька діяльність суб'єктів оцінюється як неуспішна та за відсутності фінансових резервів підприємство повинно припинити свою діяльність.

За Л. І. Есмановою, «прибуток – це позитивна форма фінансових результатів, яка є рушійною силою, метою господарської діяльності та показником її ефективності» [64].

Відомий професор М. Я. Дем'яненко стверджує, що, оскільки прибуток є синтетичним показником, він дає можливість:

- оцінити ефективність діяльності (роботи) фірми (чим більший прибуток, тим краща її робота);
- визначити величину (розмір) бази для оподаткування (чим менший прибуток, тим менші податки);
- прийняти рішення, пов'язані з вкладенням коштів у фірму, купівлю її акцій (чим більший прибуток, тим вигідніше тримати її акції) [52, с. 88-92].

Найбільш загальний підхід до визначення прибутку знаходимо у Дж. М. Кейнса, який виходив із того, що саме капітал приносить протягом періоду його існування вигоду, більшу за свою первісну вартість. Ця вигода і є прибутком. Якщо прибутку немає, а є збиток, відбувається зменшення (проїдання) капіталу [81].

Проблема доходів сільськогосподарських підприємств в економіках ринкового типу сьогодні набула особливого заго-стрення та виділилася із сукупності загальних соціально-економічних проблем як така, що має галузеву специфіку. Із 30-х рр. ХХ ст. сільськогосподарські доходи у багатьох країнах з економікою ринкового типу стали об'єктом державного регулювання. Суспільством були визнані та доведені до політичного вирішення такі проблеми, як значні коливання доходів сільськогосподарських підприємств, їх низький рівень відносно прожиткових стандартів і порівняно з доходами в інших сферах економіки, та пов'язані з ними проблеми рівня життя сільських мешканців. Для прикладу, у США у 30-ті рр. ХХ ст. дохід фермерів складав 37,7% доходу зайнятих у нефермерському секторі, у 40-х рр. – 50,6%, у 50-х рр. – 52,4% [195, с. 16].

В. Кокраном у теорії цінових жорен була пояснена довгострокова тенденція до скорочення сільськогосподарських доходів тиском процесів з боку попиту та пропозиції внаслідок економічного прогресу. Він розглядав введення нових технологій як чинник збільшення пропозиції сільськогосподарської продукції, скорочення витрат фермерів на одиницю продукції, при тому, що загальні фермерські витрати не зменшуються. Таким чином, в зв'язку з нееластичністю попиту зростання пропозиції призводить до падіння цін [191; 192].

Пояснення низьких доходів та особливостей пропозиції сільськогосподарської продукції у теорії фіксованих активів висвітлив Г. Л. Джонсон [197, с. 74–93]. Дж. Брустер доводив, що фермерська сім'я скоріше прийме низькі доходи, ніж залишить звичайне місце життя, родину [191].

Д. Хатавей, оцінюючи функціонування сільського господарства за ринкових умов, зазначив, що такі його характеристики, як нееластичний попит на продукцію, швидкість технологічних змін, конкурентна структура, високий ступінь «фіксованості» активів не є унікальними як для сільського господарства, так і для інших галузей. Але в сукупності вони є унікальними саме для сільського господарства і викликають нерівноважні умови функціонування останнього [196, с. 126].

Ці теорії стали фундаментом для теоретичного обґрунтування неспроможності ринку забезпечити ефективність і справедливість у формуванні доходів в аграрному секторі в ринковій економіці та об'єктивної потреби у державній підтримці даного сектора. Але деякі економісти (Л. Твітен, С. Томпсон, В. Мойєр, Т. Джослінг), спираючись на аналіз сучасних тенденцій в аграрній галузі розвинутих країн, зазначають, що ці проблеми не є актуальними для сьогодення, оскільки рівень дохідності на використані в сільському господарстві ресурси перебуває на рівні з іншими галузями економіки [190; 198].

У зв'язку із суперечливими оцінками проблеми доходів сільськогосподарських підприємств, в сучасних умовах виникла необхідність уточнення суті формування доходів сільськогосподарського походження в сучасних змішаних економіках ринкового типу і на цій основі забезпечення ефективної системи формування доходів аграрних товаровиробників.

Практика засвідчила, що коливання доходів сільськогосподарських товаровиробників обумовлюється дією багатьох чинників: змінами обсягів виробництва, цін на продукцію та ресурси, інфляцією, ставки відсотка та обмінного курсу валют, рівня оподаткування, умов зовнішньої торгівлі, змінами в державній політиці тощо. Та специфічна нестабільність, що притаманна саме динаміці доходів сільськогосподарського походження, пов'язана з коливаннями обсягів виробництва та цін [53, с. 18-20].

Вперше науково обґрунтував особливість сільського господарства та вагоме його значення порівняно з іншими сферами засновник фізіократизму Ф. Кене. У праці "Загальні принципи

економічної політики землеробської держави та зауваження до цих принципів” він висловлює думку, що лише землеробство є дійсно виробництвом, а промисловість відносить до непродуктивної сфери. На думку Ф. Кене, чистий продукт – це прибуток, отриманий із земельних володінь [82, с. 223].

Прихильники таких ідей є і серед вітчизняних учених. Так, С. А. Подолинський у своїх працях стверджує, що додана вартість – це додаткова енергія Сонця, що споживається землянами через землеробство. Він приходиться до висновку, що лише праця може накопичувати додаткову енергію і найкращим видом корисної праці є землеробство. У своїй роботі “Праця людини та її відношення до розподілу енергії” він вказує, що праця на землі зберігає енергію приблизно у 10 разів більшу тієї, яку в неї вкладуть [134].

Наукові розробки С. А. Подолинського продовжив у своєму вченні про біосферу видатний український учений В. І. Вернадський. Вчення Вернадського про біосферу тісно пов’язане із вченням О. В. Докучаєва про ґрунт як про самостійне натурально-історичне тіло природи.

Подібні погляди наочно демонструють особливий статус сільського господарства, а також пояснюють причини некоректності його порівняння з іншими сферами економіки. В наш час аграрна сфера є менш захищеною, що робить її низькодохідною. Причини різні – це і некоректність проведення аграрної реформи, яка виявила більш чітко проблеми, що накопичувались роками, і недостатня забезпеченість засобами виробництва, що не дозволяє сільгоспвиробникам розраховувати на підвищення своїх доходів і в майбутньому. Таким чином, виникає ситуація, за якої при таких “правилах гри” сільгоспвиробникам дуже складно знайти вихід, що прямо чи опосередковано позначається на економіці держави. У цій ситуації академік І. І. Лукинов вбачав єдино правильний орієнтир для аграрної політики держави в площині забезпечення внутрішньогосподарської дохідності та нагромаджень на відтворювальному рівні [140, с. 18-40].

Слід зауважити, що крім економічного ефекту, дохідність сільськогосподарського виробництва характеризується і визначається також соціальним ефектом. Тому низький рівень стану соціальних умов життя на селі при обмеженості їх поліпшення може компенсуватись, насамперед, вищою дохідністю. Її обмеженість в даній галузі робить безперспективною дану діяльність. Тому відсутність відповідних стимулів для працівників сільськогосподарства змушує змінювати сферу зайнятості, що веде до зниження трудового потенціалу на селі.

Таким чином, дохідність сільськогосподарського виробництва – це не лише показник ефективності або неефективності одного з напрямів підприємництва. Дохідність сільськогосподарського виробництва – елемент взаємозв'язку цілого пласту суспільних відносин, які стоять вище, ніж просте забезпечення більшої прибутковості для окремого індивіда, підприємства чи галузі. Тому до цієї проблеми необхідно підходити не стільки з позицій підприємництва, скільки з позицій державотворення [116, с. 12-18].

Відомо, що вихідною передумовою забезпечення дохідності діяльності аграрних підприємств є товарне виробництво і дія закону вартості. Іншою визначальною ознакою забезпечення товарного виробництва є економічна відособленість товаровиробників.

Дохід підприємства, як пишуть учені [100; 131; 132; 133; 153] і переконує практика, залежить від чотирьох головних чинників: обсягу реалізації та її структури; собівартості продукції та рівня середніх реалізаційних цін. Це фактори першого рівня співвідпорядкованості. Але кожен з них, як відомо, зазнає впливу інших чинників, які охоплюють практично всі складові і зовнішнього, і внутрішнього економічного середовища.

При цьому вартою уваги такий аспект проблеми, як використання дохідності для узгодження та гармонізації різноманітних економічних інтересів, що досить часто проявляють себе як суперечливі. Зокрема, це питання реалізації внутрішньогосподарського механізму та стимулювання до праці робітників сільськогосподарських підприємств.

Одним із найважливіших завдань сучасного сільськогосподарського виробництва постіндустріального типу є не тільки забезпечення суттєвого збільшення виходу кінцевої продукції, а й значне підвищення прибутковості та конкурентоспроможності галузі на базі ефективнішого використання економічного потенціалу агроєкосистем, генофонду сільськогосподарських рослин і тварин, матеріальних, фінансових і трудових ресурсів [178, с. 91-95].

Варто зазначити, що головною ціллю створення дієвого організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств є досягнення показників сталого розвитку та ефективності управління господарюючим суб'єктом у ринкових умовах. Таким чином, даний механізм – це єдність двох сторін: об'єктивної та суб'єктивної. Сутність об'єктивної сторони визначається через дію об'єктивних економічних законів, а суб'єктивної – у взаємозв'язку всіх елементів механізму, який сформований з урахуванням їх мети, потреб та інтересів.

Модель ефективного організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств, має бути сформована з врахуванням таких принципів: децентралізації, компактності, інтенсивності, скорочення проміжних ланок, діалектичної взаємодії саморегуляції з державним регулюванням, гнучкості, відкритості, адекватності соціально-економічній ситуації.

Цільовою функцією такого організаційно-економічного механізму є отримання прибутку через випуск і реалізацію конкурентоспроможної та екологічно чистої продукції, забезпечення високого рівня рентабельності й ліквідності за допомогою управлінських методів (прийняття рішень та їх реалізація, в т. ч. контроль за їх виконанням й оцінку отриманих результатів) [130, с. 90-94].

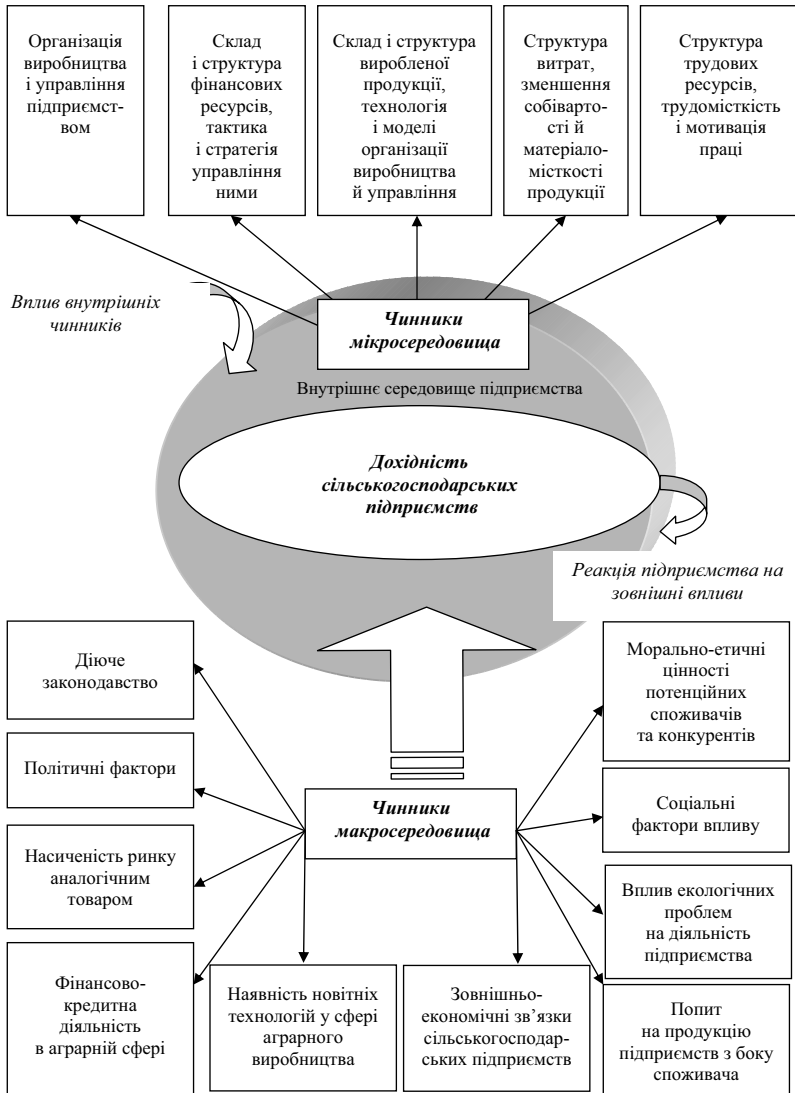
Узагальнення вищенаведених результатів досліджень дають змогу зробити висновок, що *організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств – це система елементів організації, пошуку й мобілізації доходів та відповідних їм економічних інструментів, поєднання яких дозволяє досягти єдиної мети – надходження необхідних фінансових ресурсів для здійснення розширеного виробництва.*

Вивчення літературних джерел [87; 100; 117; 153] та аналіз діючих підприємств дають змогу констатувати, що на особливості формування й ефективного функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств впливає комплекс чинників, наведених на (рис. 1.1.).

Економічна зацікавленість підприємств аграрної сфери, як видно із рисунку, визначається впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, які в умовах ринкових відносин суттєво змінили порядок формування дохідності сільськогосподарських підприємств. Тому вони зобов'язані виробляти ту продукцію, яку можна реалізувати на ринку та одержати прибуток. Особливості забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств залежать також від високого ступеня відносної демонополізації АПК, на них впливає нееластичність зв'язку між попитом на аграрну продукцію та цінами на неї, низький рівень купівельної спроможності потенційних споживачів.

Зазначимо, що зовнішні чинники (створення державою умов економічної діяльності) відіграють вирішальну роль в отриманні суб'єктами господарювання доходів. Передусім, це утвердження національної ідеї. На наш погляд, її змістом має бути освоєння інноваційної моделі розвитку сільського господарства шляхом забезпечення функціонування аграрного капіталу на високоприбутковому рівні завдяки застосуванню прогресивних наукових технологій і вирішення на цій основі питань сталого розвитку сільських територій.

До внутрішніх чинників середовища, які впливають на дохідність діяльності аграрного підприємства, відносять фінансові відносини між його структурними підрозділами; між підприємством і персоналом; між суб'єктами господарської діяльності (продавцями та покупцями продукції); екологічна діяльність; наявність та використання засобів, предметів праці, трудових ресурсів; рівень досконалості організаційної структури підприємства; якість фінансового, управлінського та податкового обліку, аналіз структури витрат і шляхи її оптимізації та зменшення; загальна оцінка ефективності функціонування підприємства та ін. [80; 96; 152].

Рис. 1.1. Схема впливу зовнішніх та внутрішніх чинників організаційно-економічного механізму на дохідність сільськогосподарського підприємства

Джерело: запропоновано авторами

До чинників макросередовища, які спричиняють потужний вплив на забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств також належать природні фактори, політична ситуація в країні, стабільність фінансової системи країни, фінансові відносини підприємства з іншими елементами економічної системи; рівень конкуренції у галузі [93, с. 165-167].

Варто зазначити, що, враховуючи дії внутрішніх і зовнішніх чинників, адекватне реагування на них дає змогу товаровиробникам здійснювати відповідний вплив і на цій основі суттєво підвищити дохідність сільськогосподарського виробництва, покращити фінансовий стан підприємств та підвищити їх фінансові можливості для здійснення розширеного відтворення.

Розвиток та діяльність сільськогосподарських підприємств супроводжується наявністю мінливих і нестабільних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які здійснюють вплив на підприємство. Все це спонукає до розробки комплексного підходу до ефективного управління, що має включати побудову загальної системи заходів, спрямованих на підвищення дохідності та ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств.

Слід зазначити, що комплексний підхід можна використувати на різних рівнях – від якоїсь ділянки до всього підприємства. У кожному випадку об'єкт розглядається як цілісна система. Управління ним буде тим ефективніше, чим оптимальніше підібрані елементи системи і скоординовані дії.

Застосування комплексного підходу дозволяє найкращим чином організувати процес ухвалення рішень на всіх рівнях в системі управління. Він також є найбільш надійною концептуальною основою сучасного менеджменту та інструментарієм для дослідження і вирішення проблем, досягнення успіху [111, с. 90-91].

З точки зору діалектичного методу, який є підґрунтям усіх економічних категорій, організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств – це планомірно організована сукупність форм і методів свідомого

впливу на об'єкт, за допомогою якого сільськогосподарське підприємство, враховуючи пріоритети й принципи економічного розвитку галузі, досягає бажаного ефекту; це система взаємодій і взаємозв'язків між організаційними, економічними, фінансовими, технологічними, соціальними та екологічними важелями управління підприємством, що виникають у динаміці. Тобто, це сукупність відносин з метою пошуку, залучення та використання фінансових ресурсів і застосування ефективних організаційно-управлінських методів впливу. Опрацювання багатьох джерел літератури [64; 130, с. 46-52; 117, с. 7; 178, с. 91-95] дало можливість розробити схему формування організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств (додаток А (рис. А.1.)).

В процесі формування даного механізму виділяють ряд важелів впливу. Насамперед, це організаційно-економічні елементи, які включають адміністративні та ринкові інструменти (державне, місцеве, інституціональне регулювання та саморегулювання).

При цьому до організаційних важелів відносять: організацію управлінської діяльності, систему планування, маркетингову діяльність, зовнішньоекономічні зв'язки, механізми лізингу та оренди.

Економічні важелі впливу включають: інноваційно-інвестиційні заходи, фінансово-кредитний механізм регулювання, страхування та оподаткування, ціноутворення, мотиваційні механізми, засоби стимулювання на шляху підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Не менш важливе значення мають функціональні та забезпечувальні складові, які складаються із фінансово-кредитного забезпечення (за рахунок власних та позичених коштів) та із забезпечувальних елементів (правових, кадрових, нормативно-регулюючих, інформаційних).

Щодо аграрного виробництва, то на дієвість механізму забезпечення дохідності визначальним чином тут впливають організаційно-технічні особливості виробництва. Це пов'язано з тим,

що аграрний сектор економіки має ряд особливостей, які суттєво впливають на формування дохідності сільськогосподарських підприємств. Галузеві особливості виробництва визначають відмінності у фінансовому забезпеченні сільськогосподарських підприємств (джерела формування, напрями використання, кількість та стабільність надходжень). Це об'єктивно необхідно при оцінці ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, для планування економічних показників розвитку, аналізу використання фінансових ресурсів.

Для визначення ефективності організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва має бути врахована його якісна характеристика. Виходячи з цього, критерій ефективності відображає результативність функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств та є мірою оцінки раціональності застосування фінансових інструментів, кредитних механізмів, податкових важелів, враховуючи регіональні особливості. Він має включати соціальний, економічний та екологічний ефект від використання фінансово-кредитних, трудових, виробничих і природних ресурсів, враховуючи суспільно необхідні витрати на виробництво, а також результативність розвитку аграрних підприємств регіону з позицій забезпечення збалансованості сільськогосподарського виробництва, дієвості економічних зв'язків, враховуючи тим самим рівень задоволення соціально-економічних інтересів сільськогосподарського підприємства.

Складовими організаційно-економічного механізму є його методи, форми та важелі. Для забезпечення ефективного управління будь-яким механізмом, в тому числі організаційно-економічним, потрібне всебічне розуміння його елементів, закономірностей їх взаємодії всередині цього механізму, а також пізнання його як єдиної системи і врахування його взаємодії з іншими елементами зовнішнього середовища.

Таким чином, організаційно-економічний механізм – це система формування комплексу цілей і стимулів, які дозволяють

спрямовувати рух матеріальних і духовних потреб працівників підприємств в рух засобів виробництва і його кінцевих результатів для задоволення попиту споживачів.

Досліджені основні засади формування організаційного та економічного механізмів господарювання дають нам підстави зробити визначення щодо поняття і сутності організаційно-економічного механізму стосовно сільськогосподарських підприємств.

Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств слід розуміти як комплекс організаційних (правових, виробничих, управлінських та соціальних) і економічних заходів (зовнішньої і внутрішньої дії), які в процесі взаємодії і взаємозв'язку здійснюють активний вплив на економічний інтерес аграрних формувань з метою підвищення їх ефективності.

Розвиток ринкових економічних систем показує, що вирішення проблеми нестабільності доходів має бути комплексним та здійснюватися на всіх рівнях її виникнення [150]. У сфері виробництва мають бути задіяні техніко-технологічні чинники, а також чинники підвищення якості стратегічного й тактичного менеджменту, маркетингу [182, с. 159-167]. При цьому, в площині економічних взаємозв'язків розвиток вертикальної інтеграції та формування системи довгострокових контрактів та співробітництва сприяє зниженню нестабільності. З метою недопущення впливу виробничих та ринкових коливань на доходи сільськогосподарських товаровиробників у розвинутих країнах сформовані системи страхування та державної підтримки.

Тому не випадково більшість розвинених країн головною метою своєї аграрної політики вважають підтримання доходів сільськогосподарських виробників за рахунок бюджетних джерел. При цьому враховується, що з фінансового боку сільське господарство не є самодостатньою галуззю, оскільки воно не в змозі протистояти монополістам ні першої, ні третьої сфер АПК, а тому потребує суттєвої державної підтримки [150, с. 18-40].

В економічній літературі тривалий час точаться жваві дискусії про роль і місце держави в регулюванні соціально-еко-

номічного розвитку країни і про необхідність державного регулювання, як такого, в ринкових умовах. Фундатори класичної політичної економії В. Петті, А. Сміт, Ж.-Б. Сей, Д. Рікардо проголошували принцип ринкової рівноваги і заперечували втручання держави в регулювання економічних відносин. Подібного погляду дотримувались теоретики меркантилізму та засновники неокласичної теорії Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Джевонс, Дж. Б. Кларк та ін., але світова практика й тенденції економічного розвитку свідчать про серйозні недоліки такого підходу [123, с. 68]. Аналіз поглядів економістів інших наукових шкіл показує, що регулювання державою економічних процесів є об'єктивно необхідним елементом ринкової економіки. Наприклад, такої думки дотримувався відомий український учений, економіст-мислитель М. Туган-Барановський, який довів необхідність державного регулювання ще наприкінці ХІХ століття. Використавши у своїх наукових працях теорії М. Туган-Барановського і його наукової школи, Дж. М. Кейнс також вважав, що регулювання державою економічних процесів є необхідним елементом, тому що суто ринковий механізм неспроможний забезпечити стабільне економічне зростання [108, с. 98].

Організаційно-економічний механізм державного регулювання економіки, на нашу думку, являє собою обґрунтовану чинним законодавством організацію порядку використання сукупності різноманітних важелів та інструментів для регулювання й контролю за всіма аспектами діяльності підприємств з метою забезпечення стабільного розвитку економіки держави, а також окремих її секторів і галузей. Центральне місце серед цих важелів впливу займають наступні: зменшення податкового тиску, стимулювання інвестиційної діяльності, створення та регулювання ринку землі, запровадження аграрної іпотеки, формування інфраструктури ринку продовольства, удосконалення цінової та кредитної політики, запровадження страхування як засобу щодо мінімізації ризиків тощо.

Важливим при цьому є надання бюджетної підтримки особистим селянським господарствам, збереження спеціальних

режимів справляння податку на додану вартість для сільськогосподарських товаровиробників, які діяли до 1 січня 2009 р., та нарахування зборів до Пенсійного фонду України, формування стабілізаційного фонду нафтопродуктів для сільськогосподарських товаровиробників.

Не вирішеним залишається також головне питання аграрної реформи – питання капіталізації землі. Сьогодні селяни мають право тільки володіти та користуватися земельними ділянками, але їм заборонено цією власністю розпоряджатися [23, с. 129-131]. На нашу думку, якби селянин мав можливість взяти кредит під заставу своїх земельних угідь, його економічне становище значно б покращилося. На даний час в українського селянина немає можливості купувати сучасну техніку, мінімальне страхування ризиків за таких умов є неможливим, як і реальний перетік інвестицій у сільськогосподарську галузь. Як результат, державна фінансова підтримка, яка з 2000 по 2008 роки лише зростала – не принесла відповідного приросту аграрної продукції. Так, упродовж 2000-2008 рр. видатки лише державного бюджету на розвиток АПК зросли майже у 13 разів, а його валова продукція підвищилась всього на 1,4% [140].

Наступне вкрай важливе питання – це ціна на пальне для селян. Так, починаючи з 2000 р., ціна на пальне виросла у 5 разів, на мінеральні добрива (по видах) – у 2,1-5,8 рази, в результаті собівартість продовольчого зерна підвищилась за аналізований період (2000-2008 рр.) в 4,5 рази, а ціна на хліб за цей період – лише вдвічі, що призводить до значних втрат для сільськогосподарських товаровиробників [140].

Головним завданням держави, на наш погляд, має бути ефективне використання в сьогоднішніх умовах кожної бюджетної гривні підтримки, яка б допомагала і спонукала залучати набагато більше інвестиційних коштів. Найефективнішим у цьому відношенні, як засвідчив досвід вже 10 років – є заохочення державного кредитування аграрного виробництва через механізм здешевлення кредитів комерційних банків. В ряді регіонів України ефект мультиплікації при короткому терміні залучення

досягав 1:25 і навіть до 40 гривень отриманих кредитних ресурсів. За даними Мінагрополітики, в середньому по країні показник щорічно сягав близько 1:20 [84].

Зазначимо, що в основі запропонованого механізму лежить переорієнтація системи державної бюджетної допомоги з боку прямої підтримки у напрямі непрямої, тобто, недостатньо лише виділяти кошти підприємствам, а вкрай необхідно створити умови для економічно обґрунтованого функціонування сільськогосподарських товаровиробників. З метою впровадження згаданого механізму необхідно забезпечити повноту інформованості щодо послуг усім учасникам ринку, які зможуть інтегрувати отримані знання в реальні економічні результати.

Потенціал аграрного сектора економіки України є дуже потужним і потребує інтенсивнішого використання. Враховуючи це, Україні як ніколи потрібно докласти максимальних зусиль для покращення господарського життя з метою забезпечення стабілізації галузей сільського господарства та їх економічного розвитку. Тому основні завдання держави повинні бути спрямовані на підвищення дохідності та економічної ефективності підприємницької діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Таким чином, поняття і сутність організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств полягає у проведенні комплексу організаційних (правових, виробничих, управлінських, соціальних) та економічних заходів (зовнішньої і внутрішньої дії), які в процесі взаємодії і взаємозв'язку здійснюють активний вплив на економічний інтерес аграрних формувань з метою підвищення їх ефективності. Основна мета організаційно-економічного механізму державного регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств полягає у: підвищенні дохідності і на цій основі вирішення економічних, соціальних та культурно-побутових проблем, що мають місце в аграрному секторі; забезпеченні населення продуктами харчування, переробних галузей промисловості – сировиною тощо.

1.2. Теоретичні та методичні засади підвищення дохідності сільськогосподарських підприємств

Поняття «доходи підприємств» характеризує обсяг валового і чистого доходу та прибутку як форми вираження чистого доходу. Валовий дохід – частина вартості виробленої продукції та надання послуг у поточних цінах за мінусом вартості матеріальних витрат, тобто знову створена вартість за рік.

Дохідність сільськогосподарського виробництва, враховуючи історичний розвиток економічної думки та сучасні тлумачення соціально-економічних процесів в аграрному секторі економіки, виражається кінцевим результатом діяльності, тобто визначається економічний ефект до використаних виробничих, трудових, фінансових ресурсів. Неоднозначність думок багатьох вчених та надання цьому питанню багато уваги пояснюється його складністю та суперечністю форм прояву.

Для прикладу, учений О. В. Білик доводить, що дохідність виробництва охоплює і характеризує такі ланцюги економічного процесу, як «витрати – технологічний процес – випуск продукції» [18, с. 7].

Доповненням слугує позиція професора Р. М. Шелудька, який розглядає дохідність виробництва як категорію, що охоплює всі стадії відтворювального процесу – виробництво, розподіл, обмін та споживання [184, с. 6].

У свою чергу В. В. Прядко вважає, що загально визнаним є тлумачення дохідності як досягнення максимально корисного кінцевого результату при мінімізації витрат (ресурсів), що зумовили цей результат [142, с. 69-77].

Погоджуємося із думкою відомих учених О. І. Здоровцова, Л. І. Касьянова, В. І. Мацибори та В. Й. Шияна, які стверджують, що результат діяльності сільськогосподарського виробництва характеризується ціною, за якою витрачено людську працю, матеріальні і фінансові ресурси для цього [74]. Вона визначає суть процесу відтворення і характеризує ступінь досягнення основної мети, що залежить від дотримання системи економічних законів стосовно суспільного та індивідуального відтворення [88, с. 33].

Досліджуючи дохідність сільськогосподарських підприємств, необхідно визначити її об'єктивний критерій, тобто, корисний ефект виробництва – перевищення результатів діяльності над витратами уречевленої і живої праці. З іншого боку, на думку видатного економіста В. В. Леонтєєва, «ефективність являє собою відносне поняття, що величина і розподіленість деякої маси продуктів, яка є найбільш ефективною для досягнення даної економічної мети, може статися цілковито недостатньою з точки зору іншої мети» [102, с. 314].

Так, в період панування адміністративно-командної системи СРСР, головним завданням розвитку економіки було зростання продуктивності праці, різке підвищення ефективності всього суспільного виробництва. Це найважливіша складова частина всієї економічної стратегії.

Таким показником ефективності виробництва у розвинутих країнах Європи, як свідчить література, слугує індекс інтенсивності сільськогосподарського виробництва, який визначається як відношення фактичної вартості товарної продукції в розрахунку на 1 га землі до вартості продукції від стандартного підходу [176].

За визначенням учених Ю. Терехова і В. Міщенко, досліджуваний показник полягає у відображенні суспільних відносин, що пов'язані з отриманням максимальної кількості продукції з кожного гектара земельної площі при найменших затратах суспільної праці, як живої, так і уречевленої, на виробництво одиниці продукції. І якщо ефект – фізичний результат будь-яких заходів, здійснених у процесі виробництва (наприклад, збільшення добового приросту живої маси великої рогатої худоби залежно від рівня годівлі), то економічна ефективність – це результат віддачі сукупних вкладень (затрат живої й уречевленої праці) [170].

Ряд економістів-дослідників стверджують, що кінцевий фінансовий результат сільськогосподарського підприємства базується на технологічній, економічній та соціальній складових. Сутність їх полягає, відповідно, у: використанні виробничих ресурсів та впровадженні інтенсивних технологій виробництва

продукції рослинництва і тваринництва; оптимізації елементів економічного механізму господарювання; реалізації заходів з розвитку соціальної інфраструктури підприємства [66; 88; 96].

Узагальнення наукових результатів дослідження дає змогу вважати, що основними напрямками підвищення дохідності сільськогосподарських підприємств є:

- зменшення рівня собівартості виробництва продукції та надання послуг у кожному підприємстві;
- розвиток організаційно-економічних засад енергозбереження у галузях сільськогосподарських підприємств;
- зміна структури виробництва і продажу продукції у напрямі зростання попиту та цін на останню;
- поліпшення якості продукції і на цій основі підвищення цін;
- удосконалення економічних взаємовідносин між виробниками аграрної продукції та переробними підприємствами у напрямі запровадження еквівалентних цін на сільськогосподарську та промислову продукцію;
- збільшення виробництва продукції рослинництва на 1 га землі, тваринництва – на голову тварин при збереженні природнього середовища і дотримання екологічної рівноваги;
- підвищення рівня спеціалізації і концентрації із використанням інноваційних, ресурсощадних технологій виробництва сільськогосподарської продукції та ін.

Варто зазначити, що формування методологічних засад оцінки на основі вказаних вище напрямів підвищення дохідності сільськогосподарського виробництва залежить від сукупності наступних чинників:

- організаційних (розмір земельних угідь, основного і оборотного капіталу, тощо);
- технологічних (використання землі, фондів, добрив, годівля і утримання тварин, ветеринарні заходи, захист рослин тощо);
- економічних (ціна, кредити, дотації, стимулювання праці тощо);
- соціальних (кадрове забезпечення, умови праці, рівень матеріального добробуту та ін.).

Незалежними факторами формування дохідності сільськогосподарського виробництва, як вказує академік П. Т. Саблук, є: диспаритет цін; сезонність виробництва; низька еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію; незадовільний рівень державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників; висока витратність сільськогосподарського виробництва із високою диференціацією структури та рівня витрат залежно від регіону й виду продукції; диференціальна земельна рента, що з одного боку є позитивною різницею прибутку; неможливість точного визначення собівартості продукції аж до моменту її фактичного виробництва [150].

Необхідність виділення зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на дохідність сільськогосподарського виробництва пропонують учені Т. І. Чернопищук та С. В. Зазанська. Зовнішні фактори впливу, на їх думку, містять:

- наявність національної ідеї розвитку економіки держави, що враховує інтереси сільськогосподарських формувань;
- забезпечення розробкою всіх об'єктів господарювання програмами їх розвитку;
- наявність науково обґрунтованої системи підтримки та регулювання сільськогосподарського виробництва;
- незавершеність економічних та аграрних реформ (30% необхідного їх обсягу);
- ринок і капіталізація землі;
- методологія ціноутворення на сільськогосподарську продукцію;
- відсутність інфраструктури аграрного ринку;
- адміністративне втручання у розвиток галузі;
- форми господарювання на землі [182, с. 159-167].

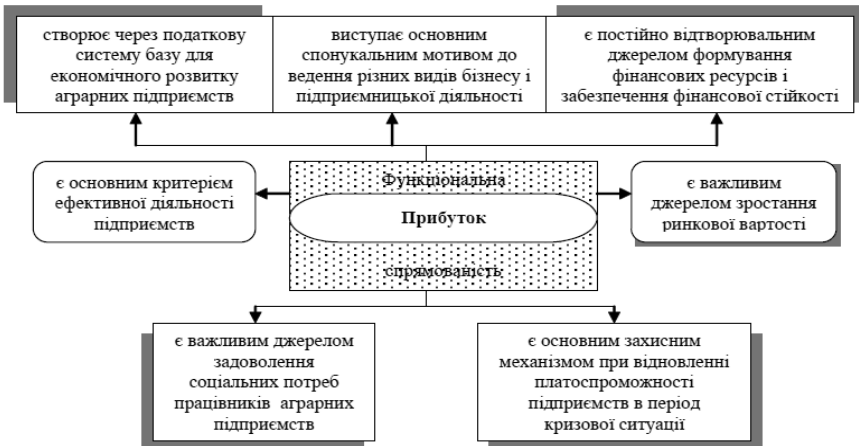
До внутрішніх факторів впливу на дохідність сільськогосподарського виробництва учені відносять:

- технологічну потребу аграрного сектору в системі машин, оновленні машинно-тракторного парку;
- покращення якості сільськогосподарської продукції;

- родючість ґрунтів, охорону земель і екологізацію сільського господарства;
- структуру витрат та шляхи її оптимізації;
- раціональні розміри сільськогосподарських формувань, тваринницьких ферм і комплексів;
- управління інноваційним оновленням сільськогосподарського виробництва [182, с. 159-167].

Відомо, що прибуток є стимулюючим фактором і фінансовим ресурсом у діяльності сільськогосподарських підприємств, а тому виступає важливим джерелом фінансування розширеного відтворення виробництва. Виходячи із цього, роль і значення прибутку аграрних підприємств в умовах ринкової економіки характеризуються такими функціональними складовими (рис. 1.2).

На нашу думку, дохідність сільськогосподарського виробництва необхідно визначати як критерій результативності діяльності аграрного підприємства, що характеризує рівень використання виробничих факторів, забезпечення розширеного відтворення та конкурентоспроможності на ринку.

Рис. 1.2. Схема функціонального спрямування прибутку в аграрних підприємствах

Джерело: Складено на основі [97, с. 30]

Інші дослідження показали, що сутність дохідності сільськогосподарського виробництва та її складових виражається через її показники. При цьому показники результативної діяльності підприємства повинні характеризувати ступінь ефективності виробництва. Водночас, єдиного показника дохідності немає, оскільки лише в комплексі вони дають можливість її об'єктивно оцінити і здійснити порівняльну оцінку в динаміці або за окремими підприємствами галузі.

Варто зазначити, що більшість вчених-економістів рекомендують використовувати цілу систему економічних показників визначення дохідності сільськогосподарських підприємств. Це обумовлено як різноманітним характером виміру економічного ефекту, так і різноманітним характером використаних ресурсів і понесених витрат. При цьому не завжди їх можливо порівняти за своєю економічною природою.

Відомо, що система економічних показників залежить від виду продукції, технологічних і організаційних особливостей її виробництва, рівня інтенсифікації тощо. Її можна на різних етапах дослідження виражати за допомогою як натуральних (урожайність, продуктивність, трудомісткість), так і вартісних (собівартість, прибуток та валова продукція на одиницю продукції, площі, витрат основних фондів) показників.

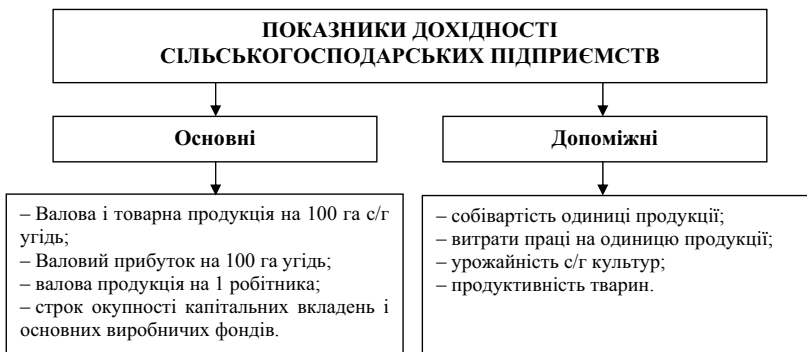
У процесі дослідження на практиці застосовують наступні методичні прийоми аналізу: діалектичний метод пізнання і системний підхід до вивчення дохідності, економіко-статистичний, розрахунково-конструктивний, метод системного аналізу, рядів динаміки, абстрактно-логічний метод, динамічного порівняння, метод групувань, методи прогнозування тощо. Вказана методична база дає можливість провести дослідження як сукупності окремих показників, так і оцінити діяльність підприємства загалом за відхиленнями фактичних і прогнозних показників розвитку.

Відомі учені-аграрники П. Т. Саблук, В. В. Юрчишин та А. С. Даниленко виділяють три підходи до узагальнення показника дохідності сільськогосподарського виробництва:

- механічний (поєднання органічно несумісних економічних показників);

- витратний (відношення результату (ефекту) до поточних витрат живої і уречевленої праці);
- ресурсний (відношення ефекту до ресурсу, або їх сукупності – зведення трудових, земельних ресурсів, основних фондів в показник виробничого потенціалу) [2; 41].

Узагальнений перелік основних і допоміжних показників, за якими можна досліджувати дохідність сільськогосподарських підприємств, наведено на рис. 1.3.

Рис. 1.3. Показники дослідження дохідності сільськогосподарського підприємства

Джерело: розроблено на основі [100]

Зазначимо, що наведена система показників не в повній мірі характеризує дохідність аграрних підприємств, особливо в ринкових умовах.

Тому окремі вітчизняні економісти, зокрема, В. П. Ситник та О. М. Шпичак, вважають, що в ринкових умовах застосування показника рівня дохідності не може бути єдиним критерієм, «регулятором виробництва», при цьому враховується лише ефективність поточних виробничих витрат, а не всієї вартості капіталу. Їх твердження зводяться до того, що використання нормативних показників рівня рентабельності до витрат ставлять у найбільш сприятливі умови ті галузі, де висока оборотність коштів, а в гірші – галузі, де з технологічних причин оборотність їх низька. До останніх вони відносять сільське господарство [155; 187].

У зв'язку з цим професор В. Г. Андрійчук пропонує для оцінки дохідності сільськогосподарських підприємств використовувати показники ефективності використання авансованого капіталу, показники собівартості продукції, продуктивності праці, рівень рентабельності [8].

Якщо розглядати вищевказані показники з позиції вимог ринкової економіки, то з врахуванням рекомендацій економістів-аграрників їх необхідно доповнити показником норми прибутку, який розраховується діленням маси прибутку на весь капітал, включаючи вартість землі. Водночас, П. Т. Саблук, В. Г. Більський, Я. К. Білоусько вважають, що показник норми прибутку поки що сільськогосподарські підприємства не можуть використовувати [143, с. 289]. Це пов'язано з труднощами сучасної економіки і включає ряд причин, основною з яких є нормативні індексації балансової вартості основних фондів підприємств, що не відображають відновної вартості будівель, засобів виробництва, біологічних активів, інших засобів праці, в т.ч. земельних угідь.

Дохідність сільськогосподарських підприємств, враховуючи сутність економічної системи господарювання, можна розглядати з різних поглядів:

1. За окремими сферами процесу відтворення (ефективність виробництва, оборот фондів, споживання).
2. За чинниками виробничого процесу (ефективність капітальних вкладень, робочої сили).
3. За сферами економічної ефективності (ефективність розміщення виробництва, планування).
4. За територіальними ознаками (ефективність на рівні держави, області, району).
5. За галузями виробництва (рослинництво, тваринництво, промислове виробництво).

Економічна система пропонує різноманітні варіанти розвитку суспільства з різними витратами ресурсів та їх співвідношенням, і щоб знайти найбільш ефективний варіант, на нашу думку,

необхідно визначитися із обранням оптимального критерію для прийняття рішень.

Погоджуємося із професором П. С. Березівським, який вважає, що критерій дохідності сільськогосподарського виробництва можна виразити за допомогою формули – максимум продукції при мінімумі виробничих витрат [15, с. 22–23].

За визначенням вітчизняних вчених П. Т. Саблука, М. Й. Маліка, В. А. Пуліма, О. Г. Шпикуляка, Ю. С. Коваленка, критерій дохідності сільськогосподарського виробництва повинен відповідати двом основним вимогам методологічного характеру: відобразити відношення реального ефекту суспільного виробництва до наявного виробничого потенціалу і мати якісну однорідність та кількісне порівняння отриманого продукту як по вертикалі (на всіх етапах формування вартості сукупного суспільного продукту), так і по горизонталі [110, с. 32-42].

У науковому світі визнано, що одним із таких критеріїв є рівень і темпи збільшення валової продукції, валового і чистого доходу (прибутку) з кожного гектара земельної площі при найменших витратах сукупної праці на виробництво одиниці продукції. Для характеристики результатів роботи сільськогосподарських підприємств в межах всієї національної економіки найбільш прийнятним є показник обсягу реалізованої сільськогосподарської продукції.

Для наукового аналізу і пошуку резервів підвищення дохідності сільськогосподарських підприємств необхідна система показників, що б характеризувала в першу чергу всі складові виробництва і раціональність використання наявних ресурсів. Це дасть можливість правильно визначити досягнутий рівень ефективності, ступінь дії всіх чинників на кінцеві фінансові результати, сприятиме вибору оптимальних управлінських рішень.

Для прикладу, Б. П. Ігнатовський пропонує визначати дохідність сільськогосподарського виробництва за допомогою системи кількісних показників, зокрема: приріст продукції на

одиницю матеріальних і фінансових витрат; зростання продуктивності праці; національний і чистий дохід у розрахунку на одиницю засобів виробництва; рентабельність виробництва. Додатково пропонується використовувати “проміжні” показники: собівартість продукції та її фондомісткість, урожайність, продуктивність тварин, окупність капітальних вкладень [75, с. 23–24].

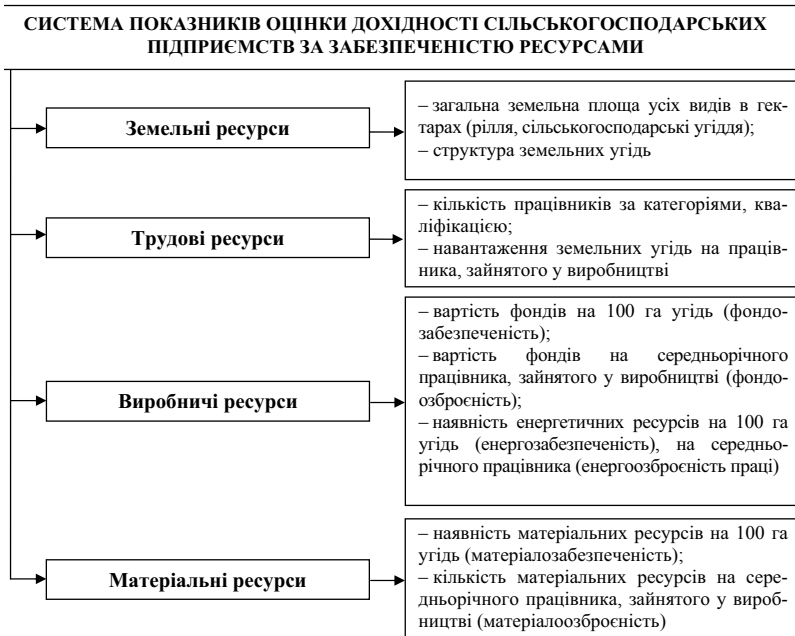
У випадку систематизації показників дохідності, вважаємо, що її необхідно здійснювати за призначенням і значимістю. При цьому, за цільовим призначенням слід брати до уваги факторні і результативні показники.

Перші відображають рівень забезпеченості виробничого процесу, наявність в кількісному і якісному виразі факторів виробництва: розмір і якість земельного фонду, його структуру; забезпеченість трудовими ресурсами, їх кваліфікаційний склад; забезпеченість основними і оборотними засобами виробництва, їх склад і структура. Опрацювання джерел економічної літератури [87; 153] дало змогу запропонувати порядок забезпеченості виробничими ресурсами підприємства та систему показників для оцінки їх дохідності (рис. 1.4.).

Результативні показники оцінки дохідності сільськогосподарських підприємств відображають ефективність використання ресурсів виробництва. Їх підрозділяють на три групи: головні (загальні), додаткові (локальні) і часткові (допоміжні).

Загальні показники розраховують для комплексної оцінки ефективності використання ресурсів, які залучаються до виробничого процесу підприємства. Вони за своїм змістом близькі до критерію дохідності суспільного виробництва і його логічно доповнюють. До їх переліку слід, перш за все, віднести показник продуктивності праці. Продуктивність праці визначається комплексним використанням наявних факторів виробництва, що значною мірою впливає на оцінку дохідності сільськогосподарських підприємств.

Рис. 1.4. Система показників оцінки дохідності сільськогосподарських підприємств за забезпеченістю ресурсами

Джерело: складено на основі [87; 153].

Для оцінки рівня продуктивності праці в сільськогосподарському секторі використовується ряд економічних показників. Це визначається, насамперед, особливостями даної галузі і різною тривалістю робочого періоду і періоду виробництва. У багатьох сферах діяльності аграрні підприємства отримують продукцію лише раз на рік, а витрати відбуваються постійно впродовж року. Тому, використовуючи комплекс показників оцінки рівня продуктивності праці, можна визначати проміжні результати ефективності виробництва, що стосується затрат живої праці на окремих операціях, за окремі проміжки часу, завантаженість працівників, якості виконання окремих робіт тощо.

Показники продуктивності праці на практиці поділяються на повні та неповні. Повні – це показники продуктивності праці, при визначенні яких використовують показники обсягів виробленої продукції і витрат живої праці. Неповними є проміжні показники, що розраховуються до моменту отримання кінцевої продукції.

Натуральні показники визначають діленням прямих витрат праці в людино-годинах, що виникають у процесі виконання технологічних операцій, на обсяг виробленої продукції. Це – обернений показник продуктивності праці, який ще називають технологічною трудомісткістю продукції. Даний показник дає відповідь на питання, скільки витрачено робочого часу на виробництво центнера продукції. Трудомісткість, розрахована за кожним видом продукції, за економічним змістом є найбільш зрозумілим і порівняльним показником продуктивності праці у часі та просторі, а тому широко використовується для зіставлення в динаміці між підприємствами, регіонами і країнами [8].

Локальні показники доцільно використовувати для виявлення економічної ефективності складових елементів у процесі оцінки дохідності сільськогосподарського виробництва: трудових ресурсів, земельних ресурсів, основних засобів виробництва, матеріальних витрат.

Економічну ефективність використання земельних ресурсів визначають на основі використання комплексу натуральних і вартісних показників. До натуральних показників відносять:

- урожайність сільськогосподарських культур;
- виробництво окремих видів тваринницької продукції на 100 га відповідних земельних угідь.

До вартісних показників відносять:

- виробництво валової продукції в порівнянних цінах;
- товарної продукції в поточних цінах реалізації;
- чистої продукції і прибутку в розрахунку на гектар сільськогосподарських угідь [9].

Ефективність використання трудових ресурсів визначають за такими найважливішими показниками:

– виробництво валової і товарної продукції, отримання чистого доходу (прибутку) в розрахунку на середньорічного працівника, зайнятого в аграрному виробництві, на люд. день (люд. год.);

– кількість відпрацьованих людино-днів протягом календарного року;

– коефіцієнт сезонності використання робочої сили.

Ефективність використання основних засобів виробництва і капіталовкладень якнайповніше відображають такі показники:

• вихід валової продукції на 1 грн середньорічних виробничих основних фондів (фондовіддача);

• вартість основних виробничих фондів на 1 грн валової продукції (фондомісткість);

• кількість валового і чистого доходу (прибутку) на 1 грн середньорічних основних виробничих фондів;

• термін окупності капітальних вкладень.

Допоміжні показники дають можливість ширше розкрити дохідність виробничого процесу, його складових, відображають специфічні особливості конкретного напряму діяльності сільськогосподарського підприємства. До них відносять показники:

1. Ефективності праці – виконання норми виробітку, поголів'я тварин, що обслуговуються одним робітником.

2. Ефективності основних засобів виробництва – коефіцієнт використання техніки, середньорічний і змінний виробіток умовних га на еталонний трактор, коефіцієнт змінності, рівень механізації робіт, собівартість умовного еталонного гектара.

3. Ефективності матеріальних витрат – витрати окремих їх видів на одиницю продукції, оборотність оборотних коштів.

Таким чином, дослідивши методологічні засади механізму оцінки дохідності сільськогосподарських підприємств, ми можемо зробити висновок, що найбільш прийнятними в сучасних умовах господарювання показниками економічної ефективності галузей рослинництва є: з вартісних – вихід валової продукції,

товарної і чистої продукції, прибутку в розрахунку на 1 га угідь, на одного зайнятого у рослинництві середньорічного робітника і на одну відпрацьовану у ньому люд-год, а також на 1 грн витрат; з натуральних – обсяг виробництва основних видів продукції на 100 га угідь.

До показників, які визначають економічну ефективність галузей тваринництва, відносять: структуру валової і товарної продукції, питому вагу окремих видів худоби в загальній кількості продуктивних тварин, питому вагу вартості валової продукції деяких галузей у загальній вартості продукції сільського господарства та у вартості продукції тваринництва, виробництво валової і товарної продукції на 1 голову тварин в натуральній і вартісній оцінці, трудомісткість, витрати на утримання 1 голови, собівартість 1 ц продукції, прибуток на 1 ц продукції та 1 голову тварин.

Водночас, варто наголосити, що узагальнюючим фінансовим показником дохідності діяльності сільськогосподарських підприємств є його прибуток. Прибуток в загальному економічному розумінні – це додаткова вартість, що створюється в процесі виробництва, або іншими словами – це вартість, створена в процесі підприємницької діяльності понад вартість спожитих ресурсів і робочої сили [7].

Ефективність діяльності підприємства тісно корелює з отриманим прибутком, величина якого впливає на економічний стан підприємства і його становище на ринку. В залежності від отриманої суми прибутку, підприємство може планувати власну діяльність на ринку, враховувати його вимоги, а також диверсифікувати виробництво з урахуванням вимог ринку. Обсяг прибутку дає можливість вдосконалювати виробництво, впроваджувати нові техніку і технології, завдяки чому можна забезпечити зростання обсягу виробленої продукції, покращити її якість та досягнути високого рівня дохідності. Це є передумовою того, що суб'єкт господарювання буде конкурентоспроможним на ринку і в майбутньому зможе отримувати високі прибутки. Саме тому показник прибутку розглядається як основний елемент забезпечення дохідності підприємства у ринкових умовах.

Будь-який об'єкт дослідження потребує детальної класифікації за різними ознаками для упорядкування змісту і взаємозв'язку економічних показників та характеристики методичних підходів до формування прибутку.

Класифікація прибутку викликана різноманітністю його видів, кількість і характер яких залежать від особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств. Основною причиною необхідності класифікації прибутку є існування систем бухгалтерського і податкового обліку фінансових результатів підприємства.

У сільськогосподарських підприємствах прибуток формується залежно від виду діяльності (основної, інвестиційної, фінансової, надзвичайних подій тощо). При цьому виділяють загальний та чистий прибуток. Кожен з цих видів має свою схему розрахунку. В даному випадку розглядаються види прибутку, які розраховуються при складанні звітності аграрного підприємства.

З нашого погляду, такий однобокий підхід не дозволяє отримати достатній обсяг інформації для управління прибутковістю підприємства. У зв'язку з цим, необхідно дослідити існуючі класифікації прибутку та запропонувати оптимальну їх структуру для характеристики ефективності діяльності підприємств аграрного сектору.

У економічній літературі розрізняють насамперед балансовий (бухгалтерський), нормальний і економічний прибуток.

З цього приводу варто виділити думку В. Д. Базилевича, який стверджує, що такі види даної економічної категорії в сучасних умовах розвитку не достатньо задовольняють потреби як обліку, так і управління для забезпечення ефективності підприємства від різних видів діяльності [61, с. 302]. Наочно даний висновок можна продемонструвати у додатку Б. (рис. Б.1.).

Опрацювання економічної літератури показало, що для формування більш повної картини ефективності діяльності підприємства деталізують різноманітні ознаки прибутку залежно від мети дослідження, а саме:

1. За видами діяльності (від звичайної і надзвичайної діяльності).

2. За порядком розрахунку (валовий, від операційної діяльності, від звичайної діяльності до оподаткування, від звичайної діяльності, чистий).

3. За джерелами формування (від реалізації продукції, основних фондів та майна, позареалізаційних операцій).

4. Залежно від мети визначення (бухгалтерський, економічний, як об'єкт оподаткування).

5. За методикою оцінки або характером інфляційної «очистки» (номінальний, реальний).

6. Залежно від розмірів (мінімальний, цільовий, максимальний).

7. За періодом формування (попереднього, звітнього, планового періоду).

8. За регулярністю формування (регулярний, надзвичайний).

9. За характером використання (капіталізований, спожитий).

10. За значенням остаточного результату (додатковий, від'ємний) [13, с. 30; 19, с. 27-30; 156, с. 309-310; 165, с. 16-22].

Варто наголосити на тому, що балансовий прибуток характеризує кінцевий результат проведення всіх видів діяльності, є сумою отриманих прибутків (збитків) та визначається за даними бухгалтерського обліку. Крім цього, існує поняття «оподаткований прибуток», обсяг якого визначається як різниця між валовими доходами та валовими витратами підприємства – платника податку на прибуток, зменшений на суму амортизаційних відрахувань.

Розміри валових витрат та доходів з метою їх оподаткування визначаються шляхом організації податкового обліку на підприємстві. Після сплати податку на прибуток та інших податків, обов'язкових платежів та зборів, що формуються за рахунок прибутку, в розпорядженні підприємства залишається чистий прибуток, який характеризує загальний рівень дохідності підприємства.

Зазначимо, що в умовах ринку, залежно від методики оцінки, визначають номінальний та реальний прибуток. Номінальний прибуток характеризує фактично отриману величину прибутку. Реальний прибуток – це номінальний прибуток, перерахований з огляду на рівень інфляції. Він характеризує реальну купівельну спромож-

ність суб'єкта господарювання на основі врахування суми чистого доходу, отриманого підприємством за певний період часу.

Шляхи формування балансового прибутку підприємства можна показати за допомогою схеми у додатку Б (рис.Б.2.).

Для більш повної характеристики ефективності господарської діяльності важливе значення мають категорії бухгалтерського та економічного прибутку. Бухгалтерський прибуток відповідає обсягу балансового прибутку. Для аналізу фінансового стану господарства з огляду оцінки його перспектив розвитку, а також вибору альтернатив його стратегії, варто визначити економічний прибуток підприємства.

Економічний прибуток – це різниця між виручкою від реалізації та всіма витратами (внутрішніми і зовнішніми) підприємства. Таким чином, економічний прибуток слід розглядати як різницю між загальним доходом і економічними витратами, які містять бухгалтерські витрати. Наявність цього показника є елементом визначення ступеня ефективності використання ресурсів, враховуючи альтернативність застосування факторів виробництва.

Важливу роль в даному аспекті відіграє категорія нормального прибутку. Нормальний прибуток визначається тим мінімумом коштів, які підприємство має отримати для того, щоб зберегти власну діяльність і втримати ринкові позиції. Це – плата за виконання підприємницьких функцій. Категорію «нормальний прибуток» найчастіше використовують з метою оцінки ефективності альтернативних вкладень власного капіталу. Таким чином, нормальний прибуток – це сума надходжень, від яких підприємець відмовляється, використовуючи власний капітал у своїй діяльності, хоча міг би отримати додаткові доходи в результаті вкладень своїх ресурсів в інші підприємницькі структури.

Багато дослідників відносять нормальний прибуток до категорії неявних платежів з метою формування капіталу підприємства в певній сфері діяльності. Нормальний прибуток, як свідчить практика, має бути водночас і досить високим (для забезпечення оптимальної ефективності діяльності діючих в даній галузі підприємств), і досить низьким (з метою обмеження до-

ступу в дану галузь нових суб'єктів господарювання). Дана категорія відображає неявні витрати, якими виробник може управляти, тобто стосується вартості власної управлінської роботи в певній сфері діяльності. За помилкового вибору сфери використання ресурсів, а також низького рівня ефективності застосування власних засобів, втрати підприємства збільшуються, що впливає, насамперед, на величину можливого отриманого прибутку і сприяє його зменшенню в даній галузі діяльності.

Залежно від розмірів, економічний прибуток підприємства поділяють на: мінімальний, цільовий та максимальний прибуток.

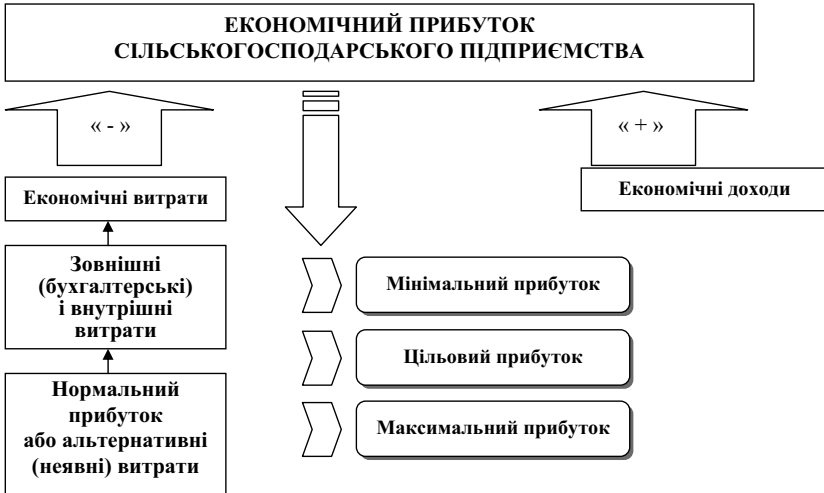
Зазначені види прибутку визначаються, насамперед, обсягами власної діяльності, досягнення яких впливає на перебування суб'єкта господарювання в зонах збитковості, беззбитковості або прибутковості. Так, підприємство може мати такі обсяги виробництва, за яких доходи від реалізації є меншою величиною, ніж понесені витрати. Але постійні витрати при цьому є більшою величиною порівняно із сумою отриманих збитків. В даному випадку підприємству варто забезпечити таку ефективність виробництва, яка б компенсувала збитки в розмірі постійних затрат.

Обсяг отриманого прибутку у значній мірі залежить від досягнення цілей обраної стратегії, які можуть бути: мінімальними, нормальними, необхідними.

Під мінімальним розуміється прибуток, розмір якого після сплати податків задовольняє уявлення власників підприємства про мінімальний рівень рентабельності на вкладений капітал. Під цільовим розуміється такий прибуток, обсяг якого відповідає потребам підприємства в ресурсах, необхідних для забезпечення виробничого і соціального розвитку підприємства, що утворюються за рахунок доходів після сплати всіх податків. Поняття «максимальний прибуток» пов'язане з реалізацією мети поведінки підприємства на ринку. Підприємство, ціллю якого є максимізація отриманого прибутку, має, по-перше, визначити доцільність необхідності нарощування обсягів виробництва, по-друге – дослідити рівень необхідної продуктивності, що дозволить досягти максимально можливої прибутковості.

На основі вивчення економічної літератури [9] можна запропонувати формування економічного прибутку сільськогосподарського підприємства (рис. 1.5.).

Рис. 1.5. Схема формування економічного прибутку сільськогосподарського підприємства

Джерело: розроблено на основі [9]

Отже, значення прибутку, з одного боку, полягає у забезпеченні для підприємства необхідних передумов для покращення ефективності його діяльності, а з другого – стосується виявлення різних внутрішніх проблем, що впливають на рівень ефективності діяльності різних суб'єктів господарювання.

Комплексним показником, що відображає результативність господарської діяльності аграрного підприємства, є категорія рентабельності. Вона стосується характеристики рівня ефективності комплексного використання залучених у виробництво ресурсів, а також ефективності приведених витрат за їх самокупністю, і можливості розширеного відтворення при використанні лише власних коштів. Важливість даної категорії для оцінки результативності господарської діяльності вимагає її детального дослідження. Насамперед, необхідно наголосити на

тому, що поняття рентабельності стосується характеристики рівня результативності та економічної ефективності виробничої діяльності, при якому підприємство за рахунок грошових доходів, отриманих від реалізації продукції, в повному обсязі відшкодує виробничі витрати і отримає прибуток, який можна використати для розширеного відтворення виробництва.

Для кількісної характеристики категорії рентабельності в аграрних підприємствах використовується система показників, які стосуються визначення: рівня рентабельності, норми прибутковості і маси прибутку по відношенню до використаної земельної площі.

Рівень рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств визначається за формулою:

$$P = \frac{\Pi * 100}{B_B} , \quad (1.1)$$

де P – рівень рентабельності;

Π – валовий прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції (робіт, послуг);

B_B – виробничі витрати на реалізовану продукцію.

Для повної уяви про реальну ефективність певного виду товарної продукції доцільно цей показник обчислювати з врахуванням витрат на її збут, зменшивши при цьому валовий прибуток на величину цих витрат і водночас збільшивши на них знаменник формули.

Рівень рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств можна також визначити з виразу:

$$P = \frac{T\Pi - B_B}{B_B} * 100 , \quad (1.2)$$

де P – рівень рентабельності;

$T\Pi$ – вартість товарної сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) за поточними цінами;

B_B – виробничі витрати на реалізовану продукцію.

Даний показник характеризує економічну ефективність поточних витрат, ступінь їх окупності. Якщо, скажімо, рівень рентабельності становить 25 %, це означає, що підприємство за рахунок отриманої грошової виручки повністю відшкодувало витрати виробництва на реалізовану продукцію і додатково отримало на кожну гривню цих витрат по 0,25 грн прибутку. У тих випадках, коли грошова виручка від реалізації продукції не покриває витрат на її виробництво, визначають показник рівня збитковості як процентне відношення суми збитку до собівартості цієї продукції [8].

Загальний рівень рентабельності сільськогосподарського підприємства характеризує ефективність використання тільки спожитих факторів виробництва і не стосується визначення рівня ефективності використання всіх фондів, які, загалом, вкладені у процес виробництва.

Тому для визначення ефективності використання виробничих фондів розраховують показник норми прибутку:

$$H_{\Pi} = \frac{\Pi * 100}{\Phi_{OC} + \Phi_{OB}}, \quad (1.3)$$

де H_{Π} – норма прибутку сільськогосподарського підприємства;
 Π – валовий прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції (робіт, послуг);

Φ_{OC} – середньорічна вартість основних виробничих фондів;

Φ_{OB} – середньорічна вартість оборотних фондів.

Для характеристики ступеня ефективності сільськогосподарського виробництва і перспектив його розвитку, як вважає професор В. Г. Андрійчук, і ми погоджуємося з його думкою, цей показник надто важливий, оскільки однаковий рівень рентабельності для окремих видів сільськогосподарської продукції не створює ще рівних умов для забезпечення однакових темпів зростання обсягу виробництва цих видів продукції, що пояснюється їх різною фондомісткістю [8].

З точки зору економіки, показник норми прибутку визначає суму надходжень, яку привносить кожна грошова одиниця, вкладена у

функціонуючі виробничі фонди. Зростання значення цього показника, як і показника рівня рентабельності, є позитивним для підприємства і свідчить про підвищення рівня ефективності виробництва.

Варто зазначити, що фактично досягнутий рівень норми прибутку використовується як критерій для оцінки ефективності інвестованих коштів.

З метою аналізу ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах використовують і показник приведеної маси прибутку, що розраховується шляхом ділення валового прибутку підприємства на площу земельних угідь, що є досить важливим для оцінки ефективності виробництва окремих видів продукції на підприємстві.

Варто наголосити на тому, що рентабельність сільськогосподарських підприємств, у значній мірі, залежить від досягнутого рівня ефективності виробництва окремих видів продукції.

Для визначення найбільш рентабельних видів продукції підприємства і розробки заходів щодо вдосконалення галузевої структури і покращення рівня прибутковості виробництва досліджують показники рентабельності (крім норми прибутку) в цілому по галузях рослинництва і тваринництва, а також у тих виробництвах, які випускають товарну продукцію.

При оцінці результативності певних виробництв варто враховувати всі показники рентабельності, особливо, такий показник, як приведена маса прибутку.

Коли ж використовувати тільки показник рівня рентабельності, можна дати неправдиву оцінку економічній ефективності окремих виробництв, і, відповідно, вигідності продукції. Це можна пояснити тим, що, наприклад, однаковий рівень рентабельності можна досягнути за різної маси отриманого прибутку на 1 гектар посіву певної сільськогосподарської культури.

Тому економічний стан аграрного підприємства визначається не тільки рівнем окупності поточних вкладень, а й масою отриманого прибутку загалом і на одиницю площі використовуваних земельних угідь. Чим вищий останній показник, тим більше можливостей має аграрне підприємство для інвестування у

розширення виробництва і матеріального стимулювання робітників, що в перспективі сприятиме закріпленню його конкурентних позицій на відповідних ринках.

Для моніторингу рівня конкурентоспроможності продукції в основних галузях сільського господарства районів регіону або областей України, як свідчить література [131, с. 94; 132, с. 86-89], доцільно використовувати показник – коефіцієнт дохідності. Він розраховується шляхом відношення доходу, отриманого від реалізації продукції, до повних витрат, пов'язаних із її виробництвом і збутом, тобто характеризує скільки отримано прибутку на 1 грн витрат.

Таким чином, дослідження і формування методологічних засад механізму оцінки дохідності сільськогосподарських підприємств є надзвичайно важливим і складним процесом у забезпеченні ефективного управління аграрним сектором економіки. Ключовими його елементами є розробка дієвої методики розрахунку системи показників виявлення основних індикаторів використання виробничих ресурсів, внутрішніх і зовнішніх резервів підвищення господарського потенціалу та досягнення максимального рівня дохідності, тобто, прибутковості аграрних підприємств. В основу визначення критерію ефективності функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва має бути покладена характеристика його якісних показників: соціально-економічний та екологічний ефект від використання фінансово-кредитних, трудових, виробничих і природних ресурсів з врахуванням приведених суспільно необхідних витрат на виробництво і збут продукції, а також результативність розвитку підприємницької діяльності з позицій забезпечення збалансованості розвитку аграрного виробництва та формування дієвих господарських зв'язків.

Основними критеріями визначення дохідності сільськогосподарських підприємств є: максимальний вихід продукції з одиниці землі або стада тварин при збереженні природного середовища і дотримання екологічної рівноваги; найбільший дохід на 1 грн. витрат, що забезпечує розширене відтворення; поліпшення економічного і соціального рівня життя робітників.

1.3 Методика та показники дослідження дохідності аграрних підприємств

Виробництво сільськогосподарської продукції здійснюється з метою продажу і забезпечення: по-перше, кінцевої продукції для харчування населення на основі переробки сировини; по-друге, отримання запланованого обсягу доходу, необхідного для розширеного відтворення та створення належних соціальних й економічних умов життя у країні. Сільськогосподарські товаровиробники від реалізованої продукції, надання послуг отримують грошові надходження, так званій валовий дохід у вигляді виручки.

Валовий дохід – це різниця між вартістю валової продукції і матеріальними витратами, понесеними на їх виробництво і продаж. Валовий дохід характеризує реалізовану, заново створену вартість, яка складається з прибутку і коштів, використаних на оплату праці.

Зазначимо, що в умовах ринкових відносин сільськогосподарські підприємства працюють на принципах повного госпрозрахунку, а тому вони зацікавленні збільшувати величину доходу і прибутку для того, щоб здійснити розрахунки з державою, працівниками підприємства та створити певні нагромадження для розширеного відтворення виробництва.

Виходячи із вище наведеного, можна зробити висновок, що валовий дохід і прибуток є важливими і узагальнюючими показниками економічної ефективності господарської діяльності підприємств. Тому детальне дослідження доходів і прибутків має бути спрямоване на пошук резервів підвищення економічної ефективності виробництва, зміцнення фінансового стану і всієї економіки господарювання.

Джерела формування валового доходу розглянемо у додатку Б (рис. Б.3.)

В сучасних умовах товарно-грошових відносин прибуток є тим показником, що визначає дохідність виробничої і господар-

ської діяльності аграрного підприємства незалежно від форми власності та організації виробництва.

Відомо, що в практичній діяльності не кожне підприємство своєю основною ціллю визначає отримання максимального прибутку. Багато підприємств визначають мету своєї діяльності у досягненні добробуту власних працівників, розширенні обсягів реалізації виробленої продукції для закріплення позицій на ринку або формування нових ринків збуту тощо. Проте, саме прибуток є засобом для успішної реалізації поставлених цілей. Високий рівень прибутку є джерелом необхідних інвестицій для підприємства, основою його економічного зростання і модернізації. Тому економічна теорія, як свідчить література, розглядає прибуток в якості загального для всіх підприємств критерію ефективності [58; 72].

Потрібно наголосити на тому, що у більшості випадків мета підприємства отримати максимальний прибуток збігається з потребами його працівників, а також держави і суспільства в цілому. Мотиви діяльності власників підприємства в переважній більшості стосуються отримання високого рівня прибутковості. Основним мірилом успіху діяльності менеджерів підприємства, які не є його власниками є також показники прибутковості. Це пояснюється тим, що висока прибутковість підприємства підвищує його "ринкову вартість", що, як наслідок, впливає на зростання рівня особистої заробітної плати менеджерів. Дана обставина є важливою і для інших працівників, особливо тих, які мають відношення до програми участі у розподілі отриманого прибутку.

Що стосується інтересів держави, то вони, як свідчать літературні джерела, полягають в отриманні нею частини підприємницьких прибутків шляхом сплати даними суб'єктами господарювання податків. І чим більше прибутків отримує підприємство, тим, відповідно, більше дістанеться і державі, що дасть можливість їй успішно виконувати покладені на неї функції і здійснювати намічені програми розвитку економіки [19].

За висновками, зробленими І. А. Бланком, серед усіх видів прибутку найвагомішу роль відіграє операційний прибуток. У процесі здійснення операційної діяльності формується три види операційного прибутку: маржинальний, валовий і чистий операційний прибуток. Розрахунки показників здійснюються за наступними формулами:

1. Маржинальний операційний прибуток:

$$МП_о = ВД_о - ПДВ - I_{пост}, \quad (1.4)$$

$$МП_о = ЧД_о - I_{пост}, \quad (1.5)$$

де $МП_о$ – сума маржинального операційного прибутку в періоді, що розглядається;

$ВД_о$ – сума валового операційного доходу в періоді, що розглядається;

$ЧД_о$ – сума чистого операційного доходу в періоді, що розглядається;

$I_{пост}$ – сума постійних операційних витрат;

$ПДВ$ – сума податку на додану вартість та інших податкових платежів, які включаються в ціну продукції.

2. Валовий операційний прибуток визначається за наступною формулою:

$$ВП_о = ВД_о - ПДВ - I_о, \quad (1.6)$$

$$ВП_о = ЧД_о - I_о, \quad (1.7)$$

$$ВП_о = МП_о - I_{зМ}, \quad (1.8)$$

де $ВП_о$ – сума валового операційного прибутку в періоді, що розглядається;

$ВД_о$ – сума валового операційного доходу в періоді, що розглядається;

$ЧД_o$ – сума чистого операційного доходу в періоді, що розглядається;

$МП_o$ – сума маржинального операційного прибутку;

I_o – сукупна сума операційних витрат;

$I_{зм}$ – сума змінних витрат;

$ПДВ$ – сума податку на додану вартість та інших податкових платежів, які включаються в ціну продукції.

3. Чистий операційний прибуток можна відобразити, використовуючи наступну формулу:

$$ЧП_o = ВД_o - ПДВ - ПП - I_o, \quad (1.9)$$

$$ЧП_o = ЧД_o - I_o - ПП, \quad (1.10)$$

$$ЧП_o = МП_o - I_{зм} - ПП, \quad (1.11)$$

$$ЧП_o = ВП_o - ПП, \quad (1.12)$$

де $ЧП_o$ – сума чистого операційного прибутку в періоді, що розглядається;

$ВД_o$ – сума валового операційного доходу в періоді, що розглядається;

$ЧД_o$ – сума чистого операційного доходу в періоді, що розглядається;

$МП_o$ – сума маржинального доходу;

$ВП_o$ – сума валового операційного прибутку;

I_o – сукупна сума операційних витрат;

$I_{зм}$ – сума змінних операційних витрат;

$ПДВ$ – сума податку на додану вартість та інших податкових платежів, які включаються в ціну продукції;

$ПП$ – сума податку на прибуток та інших обов'язкових платежів за рахунок прибутку. [19, с. 255-257].

Поряд із цим, сільськогосподарські підприємства, як і всі суб'єкти господарювання – юридичні особи, що ведуть бухгалтерський облік і складають фінансову звітність у повному обсязі, мають визначати прибуток за законодавчо прийнятою методикою визначення фінансових результатів діяльності. Тому аграрні підприємства також розраховують:

– валовий прибуток:

$$\Pi_B = BP - ПДВ - АЗ - B_{II}, \quad (1.13)$$

де Π_B – валовий прибуток;

BP – виручка від реалізації продукції підприємства;

$ПДВ$ – податок на додану вартість;

$АЗ$ – акцизний збір;

B_{II} – повна собівартість реалізованої продукції;

– прибуток від операційної діяльності:

$$\Pi_O = \Pi_B + D_{оп.ін} - АВ - B_3 - B_{оп.ін}, \quad (1.14)$$

де Π_O – прибуток від операційної діяльності;

$D_{оп.ін.}$ – інші операційні доходи;

$АВ$ – адміністративні витрати;

B_3 – витрати на збут;

$B_{оп.ін.}$ – інші операційні витрати;

– прибуток від звичайної діяльності до оподаткування:

$$\Pi_{зо} = \Pi_O + D_K + D_\phi + D_{ін} - B_\phi - B_K - B_{ін}, \quad (1.15)$$

де $\Pi_{зо}$ – прибуток від звичайної діяльності до оподаткування;

D_K – доходи від участі в капіталі;

D_ϕ – інші фінансові доходи;

$D_{ін}$ – інші доходи;

B_{ϕ} – фінансові витрати;

B_{κ} – витрати від участі в капіталі;

B_{in} – інші витрати;

– прибуток від звичайної діяльності:

$$\Pi_3 = \Pi_{30} - \Pi\Pi, \quad (1.16)$$

де Π_3 – прибуток від звичайної діяльності;

Π_{30} – прибуток від звичайної діяльності до оподаткування;

$\Pi\Pi$ – податок на прибуток;

– чистий прибуток:

$$\text{ЧП} = \Pi_3 + \text{НП} - \text{НЗ} - \text{ПНП}, \quad (1.17)$$

де ЧП – чистий прибуток;

Π_3 – прибуток від звичайної діяльності;

НП – надзвичайний прибуток;

НЗ – надзвичайний збиток;

ПНП – податок на надзвичайний прибуток.

У залежності від виду діяльності сільськогосподарського підприємства виділяють:

1. Прибуток від звичайної діяльності визначається як сума прибутку від операційної (основної) діяльності, доходів від участі в капіталі, фінансових та інших доходів за мінусом витрат від участі в капіталі, фінансових та інших витрат, який, в свою чергу, поділяється на:

- прибуток від операційної діяльності;
- прибуток від фінансової діяльності;
- прибуток від іншої звичайної діяльності;

2. Прибуток від надзвичайних подій характеризується тим, що результат цього прибутку визначається у вигляді різниці між доходами, що надійшли для відшкодування понесених від стихійного лиха втрат, та збитками, спричиненими цими подіями.

Головним джерелом отримання прибутку, як зазначають П. С. Березівський та Р. Р. Антонюк, виступає операційна діяльність, насамперед – виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції. Тому в контексті підвищення прибутковості підприємства головним завданням постає пошук можливих резервів його зростання, а також можливості економії витрат [16, с. 312-320].

Представлена класифікація показників прибутковості підприємницької діяльності в повній мірі розкриває економічну природу різних видів прибутку та відповідає системі показників фінансової звітності підприємства. Вона розкриває всі визначальні сторони категорії прибутку та спонукає виконання ним всіх необхідних функцій. А це дозволяє повністю забезпечити необхідною інформацією управлінський персонал сільськогосподарського підприємства.

На думку учених М. В. Грідчиної, В. Б. Захожая, становлення та розвиток ринкових відносин в економіці України, зокрема в АПК, кардинально змінили порядок формування дохідності сільськогосподарських підприємств. Особливості формування доходів сільськогосподарських товаровиробників обумовлені дією факторів, основними з яких є високий ступінь відносної монополізації сільського господарства, нееластичність зв'язку між попитом на сільськогосподарську продукцію та цінами на неї, низька купівельна спроможність населення країни [175, с. 7].

У зв'язку з цим, на наше переконання, для сільськогосподарських підприємств необхідно доповнити методичні підходи формування прибутку з урахуванням всіх особливостей галузі.

Організація процесу формування та розподілу прибутку в аграрних підприємствах є важливою передумовою для їх успішної діяльності. При організації даного процесу необхідно враховувати такі елементи, як форму власності на засоби виробництва, організаційно-правова форма господарювання, кількість засновників підприємства. В даному випадку потріб-

ний постійний контроль за такими елементами, як: правильність розрахунку та законність формування прибутку на підприємстві, в тому числі, правдиве відображення розміру та змін, що відбуваються з даним показником; ведення аналітичного обліку на рахунках, де відображаються показники прибутку з метою своєчасного отримання достовірної і повної інформації; достовірне відображення в облікових регістрах і звітності операцій з прибутком;

В економічній літературі [7, 8, 50, 96, 152] та на практиці виділяють наступні етапи процесу формування дохідності сільськогосподарських підприємств:

1. Визначення показника чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) шляхом вирахування з доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) відповідних податкових платежів, зборів, знижок тощо.

2. Визначення валового прибутку (збитку), який розраховується як різниця між чистим доходом і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг). Валовий прибуток визначається лише за результатами основної діяльності.

3. Визначення фінансового результату (прибутку, збитку) від операційної діяльності, який розраховується як сума валового прибутку (збитку), інших операційних доходів, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат. До складу інших операційних доходів входять: дохід від операційної оренди активів; дохід від операційних курсових різниць; відшкодування раніше списаних активів; дохід від реалізації оборотних активів (крім фінансових інвестицій) тощо.

Крім операційної діяльності, підприємство може проводити інвестиційні та фінансові операції, в результаті яких також формуються відповідні доходи та витрати. До доходів від інвестиційної та фінансової діяльності належать: дохід від участі в капіталі (отриманий від інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства); інші фінансові доходи

(дивіденди, відсотки та інші доходи, отримані від фінансових інвестицій); інші доходи. До витрат інвестиційної та фінансової діяльності належать: витрати на відсотки та інші витрати підприємства, пов'язані із залученням позикового капіталу; збитки, спричинені інвестиціями в асоційовані, дочірні або спільні підприємства; собівартість реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів, майнових комплексів, втрати від не операційних курсових різниць, втрати від уцінки необоротних активів тощо.

4. Визначення фінансових результатів (прибутку чи збитку) від звичайної діяльності підприємства до оподаткування прибутку здійснюється шляхом сумування прибутку (збитку) від основної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат (збитків).

5. Визначення фінансового результату від звичайної діяльності як різниці між сумою прибутку від звичайної діяльності до оподаткування та сумою податку на прибуток. Збиток від звичайної діяльності визначається шляхом додавання збитку від звичайної діяльності до оподаткування та суми податку на прибуток.

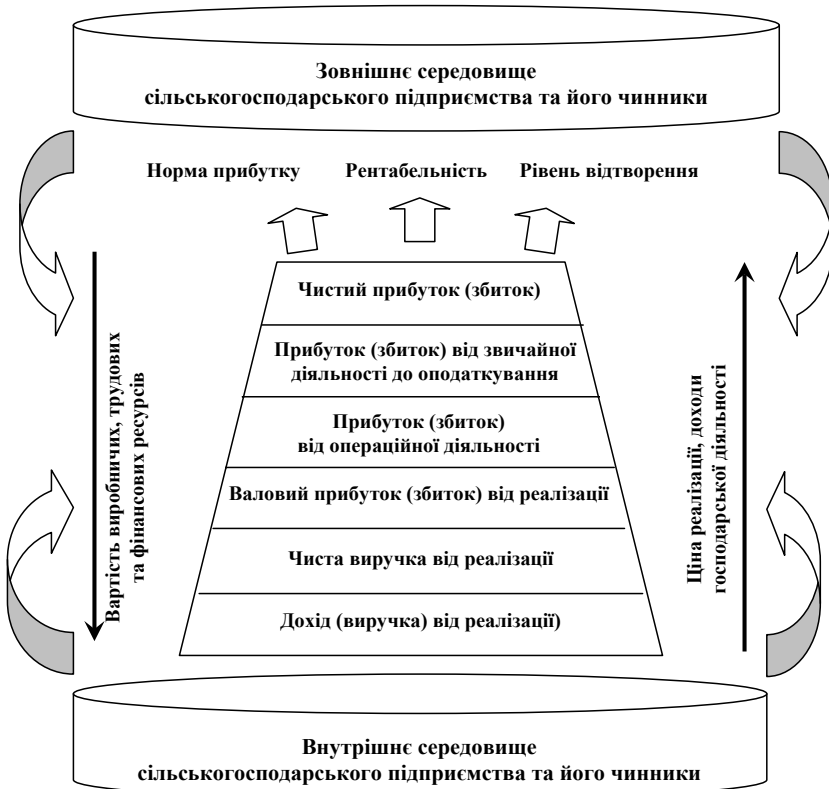
6. Врахування невідшкодованих збитків та прибутків від настання надзвичайних подій (техногенних аварій, стихійних лих, пожеж тощо).

Описана методика формування прибутку підприємства є найбільш поширеною та повністю відповідає інформаційним запитам користувачів (додаток Б (рис. Б.4.; Б.5.).

Враховуючи результати проведених досліджень, схему формування дохідності сільськогосподарського підприємства пропонуємо подати наступним чином (рис 1.6.).

Запропонована схема є загальною і може бути використана усіма суб'єктами сільськогосподарського виробництва. Особливістю застосування цієї схеми є те, що тут враховують витрати і доходи від виробництва зерна, молочних продуктів, м'яса, робіт і послуг та іншої аграрної продукції. При цьому, залежно від системи оподаткування, сільськогосподарські підприємства

коригують порядок формування чистого прибутку (збитку), враховуючи, наприклад, суму сплати фіксованого сільськогосподарського податку.

Рис. 1.6. Схема формування дохідності сільськогосподарського підприємства

Джерело: запропоновано авторами

Для оцінювання ж загального рівня дохідності аграрного виробництва академік П.Т. Саблук пропонує використовувати показник норми прибутку [152, с. 6]:

$$N_P = \frac{\Pi_P}{\Phi_{OC} + \Phi_{OB} + B}, \quad (1.18)$$

де N_P – норма прибутку, %;
 Φ_{oc} – середньорічна вартість основних фондів, грн;
 $\Phi_{об}$ – середньорічна вартість оборотних фондів, грн;
 B – вартість сільськогосподарських угідь для вирощування кормів, грн..

Показник “норма прибутку” визначається для підприємства в цілому. Отриманий результат показує, яку суму прибутку отримує підприємство в розрахунку на одну гривню затрачених виробничих фондів, а у відносному значенні – яка частка даних ресурсів окупилася на протязі року.

Одним з найбільш узагальнюючих показників економічної ефективності діяльності підприємства, як вважає професор Г. В. Черевко та інші вчені, є “рентабельність”. У цьому показнику відображаються результати витрат не лише живої, а й уречевленої праці, міра використання засобів виробництва, якість реалізованої продукції, рівень організації виробництва та його управління [57, с. 284].

Для розрахунку економічної ефективності сільськогосподарського виробництва професор В. Й. Шиян [74, с. 19–20] пропонує користуватися такою формулою:

$$E_{E\Phi} = \frac{HD(\mathcal{C}_{\Pi P})}{[T_{\Pi} + E_{\Phi}(\Phi_{\Pi} + \Phi_B + (1 - P_3) \times BO3)]}, \quad (1.19)$$

де $E_{E\Phi}$ – економічна ефективність сільськогосподарського виробництва;

$HD(\mathcal{C}_{\Pi P})$ – фізичний обсяг національного доходу (чистої продукції), створеного в сільському господарстві;

T_{II} – кількість трудових ресурсів у поточному циклі виробництва;

Φ_{II} – фонди, що застосовуються в поточному циклі виробництва;

Φ_B – фонди, необхідні для подолання негативної дії на біосферу (економія фондів у результаті покращення стану біосфери);

E_ϕ – коефіцієнт ефективності використання фондів;

P_3 – коефіцієнт рівня використання землі;

$ВОЗ$ – умовна вартість оцінювання землі в сільському господарстві, промисловості та сільськогосподарської сировини власного виробництва, що використовується промисловістю конкретного агропромислового формування.

У свою чергу М .А. Латікін і С. І. Канцевич пропонують як узагальнюючий показник оцінювання економічної ефективності виробництва визначати рівень відтворення – у відношенні суми прибутку від операційної діяльності та амортизації до операційних витрат за мінусом амортизаційних відрахувань, помноженому на 100. Його значення повинно бути дещо вищим за рівень рентабельності, за яким доцільно оцінювати сталий розвиток аграрного виробництва в сучасних умовах господарювання [99, с. 111-115].

Таким чином, валовий дохід і прибуток у ринковій економіці є найважливішими і узагальнюючими показниками підприємницької діяльності аграрних підприємств. Тому їх аналіз має здійснюватися у напрямку пошуку резервів збільшення рівня вказаних показників, підвищення економічної і соціальної ефективності функціонування підприємств, зміцнення їх фінансового стану, створення певних нагромаджень для розширеного відтворення, запровадження прогресивних, ресурсоощадних технологій і на цій основі виробництва конкурентоспроможної продукції.

Найбільш прийнятими в сучасних умовах господарювання показниками економічної ефективності галузей рослинництва є: з вартісних – обсяг валової, товарної і чистої продукції, прибутку в рахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, на одного

зайнятого у галузі рослинництва середньорічного робітника і на одну відпрацьовану людино-годину, а також на 1 грн. приведених витрат; з натуральних – обсяг виробництва основних видів продукції на 100 га земельних угідь.

Процес формування дохідності сільськогосподарських підприємств має базуватися за такими етапами: визначення чистого доходу (виручки) від реалізації продукції; визначення валового прибутку (збитку); визначення фінансового результату (прибутку чи збитку) від операційної діяльності; визначення фінансових результатів (прибутку чи збитку) від звичайної діяльності підприємства до оподаткування прибутку; визначення фінансового результату від звичайної діяльності; відображення невідшкодованих збитків та прибутків від надзвичайних подій; визначення чистого прибутку підприємства.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДОХІДНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Досягнутий рівень і тенденції дохідності підприємств

У процесі реформування аграрних підприємств в Україні роль фінансових інструментів оцінювалася не в повній мірі, їм не надавали належної уваги при формуванні механізмів реалізації ринкової економіки. Тому переважала думка, що тільки зміни у структурі власності та запровадження нових організаційно-правових форм господарювання підвищать стимули до зростання ефективності діяльності в аграрній галузі. Участь держави у цих процесах зводилася до мінімуму. Проте, практика довела, що формування ринкових відносин без забезпечення відповідного законодавчого поля, проведення організаційних та економічних заходів, тобто функціонування держави як розробника «правил гри», призведе до негативних наслідків.

Так, розвиток аграрного виробництва за роки існування незалежної України характеризує динаміка показників індексу валової продукції сільського господарства, що відображені у табл. 2.1 [159, с. 28].

Більш детальна інформація за районами Тернопільської області подана у додатку В.(табл. В.1.).

Наведені дані свідчать про те, що реалізація земельної реформи, запровадження нових форм господарювання, надання державної фінансової допомоги, формування аграрного ринку сприяли в останні роки покращенню показників виробництва продукції сільського господарства. Однак, якщо порівнювати показ-

ники останніх років із 1990 р., то треба відзначити значний спад виробництва валової сільськогосподарської продукції.

Таблиця 2.1.

**Індекси валової продукції
сільського господарства в усіх категоріях господарств**

(у відсотках)

Роки	Усього			У тому числі					
				рослинництво			тваринництво		
	до попереднього року	до		до попереднього року	до		до попереднього року	до	
		1990	2000		1990	2000		1990	2000
1991	81,7	81,7		72,2	72,2		92,7	92,7	
1992	101,3	82,8		119,1	86,0		85,2	79,0	
1993	98,1	81,2		102,0	87,7		93,4	73,8	
1994	89,2	72,4		86,8	76,1		92,5	68,2	
1995	91,8	66,5		90,7	69,0		93,3	63,7	
1996	97,5	64,8		103,8	71,7		89,5	57,0	
1997	88,4	57,3		89,4	64,1		86,8	49,5	
1998	85,9	49,2		77,9	49,9		97,9	48,4	
1999	96,7	47,6		98,6	49,3		94,3	45,7	
2000	116,3	55,3	100,0	129,5	63,8	100,0	99,7	45,6	100,0
2001	92,3	51,1	92,3	84,6	53,9	84,6	104,9	47,8	104,9
2002	106,3	54,3	98,1	110,5	59,6	93,5	100,7	48,1	105,6
2003	93,9	50,9	92,1	93,2	55,6	87,1	94,8	45,6	100,1
2004	109,6	55,9	101,0	114,0	63,3	99,3	103,6	47,2	103,6
2005	99,0	55,3	99,9	98,2	62,2	97,6	100,1	47,2	103,7
2006	108,4	59,9	108,2	112,1	69,7	109,3	102,7	48,5	106,5
2007	104,1	62,3	112,7	109,0	76,0	119,2	95,9	46,5	102,1
2008	101,3	63,2	114,2	106,4	80,9	126,9	91,6	42,6	93,6
2009	102,0	64,4	116,4	102,2	82,7	129,7	101,6	43,3	95,1
2010	94,9	61,1	110,5	91,7	75,9	118,9	101,8	44,1	96,8
2011	125,2	76,5	138,3	138,8	105,3	165,1	98,2	43,3	95,1
2012	109,0	83,4	150,8	109,3	115,1	180,5	108,0	46,8	102,7

Джерело: складено на основі [159]

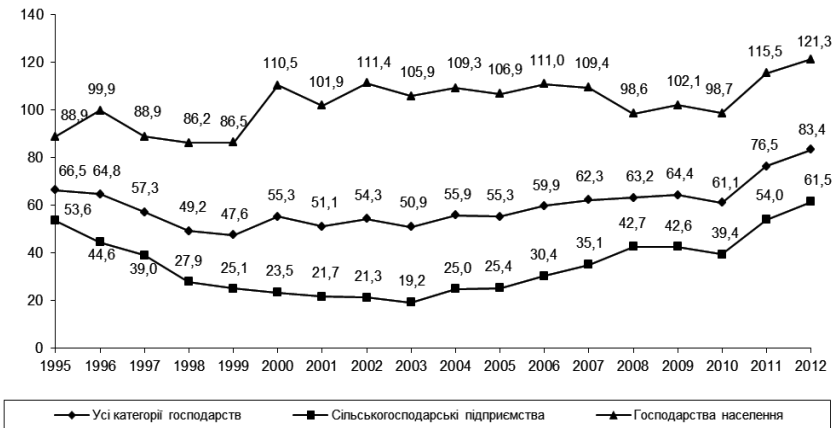
Дана ситуація вимагає більш глибокого аналізу і дослідження причин такого спаду виробництва на рівні окремого регіону. Для проведення детального аналізу нами обрано Тернопільську область, де сільськогосподарська галузь займає значну частку у структурі валової продукції економіки регіону. Крім цього, він характеризується одним із найнижчих індексів виробництва (83,4% до 1990 р.).

Сільськогосподарське виробництво посідає чільне місце у формуванні виробничої структури Тернопільської області. Його значення для економіки регіону важко переоцінити.

У цій галузі (включаючи мисливство та лісове господарство) створено більше п'ятої частини валової доданої вартості усіх галузей економіки (в 2012 р. – 22,7%), зайнято більше четвертої частини працюючого населення (32,7%). Із 1074,1 тис. осіб, які проживають на території області, 56,2% становить сільське населення. Питома вага сільського населення в працездатному віці складає 53,5% від усього працездатного населення області [159, с. 17].

За обсягом валової продукції сільського господарства в 2012 р. Тернопільщина посіла 15 місце в Україні. Займаючи 2,3% території держави, область виробила 3,6% валової продукції сільського господарства, у т.ч. рослинництва – 3,9%, тваринництва – 2,8%.

У 2012 р. всіма категоріями господарств області отримано валової продукції (в постійних цінах 2010 р.) на суму 7949,3 млн. грн., що на 9,0% більше, ніж у 2011 р. Підвищення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства в порівнянні з 2011 р. відбулося як у сільськогосподарських підприємствах (на 13,9%), так і в господарствах населення (на 5,0%). (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Динаміка валової продукції сільського господарства по роках (до 1990=100; у відсотках).

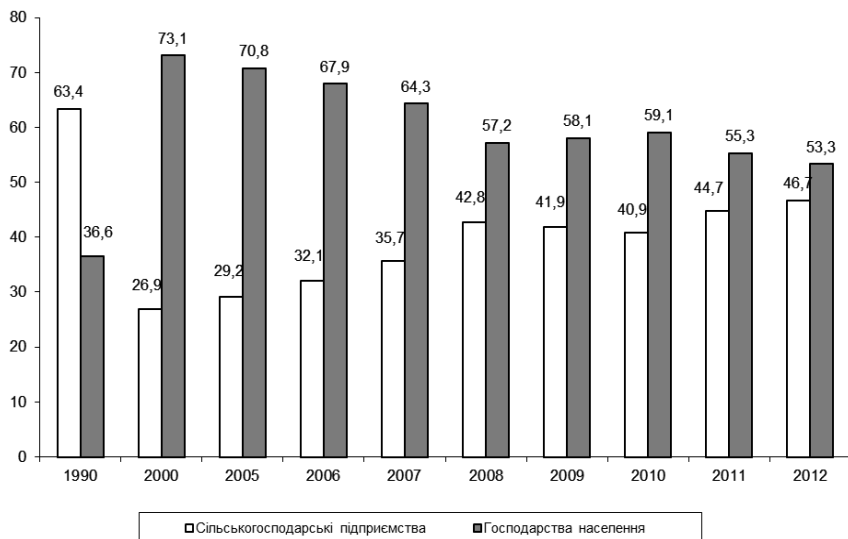
Джерело: виконано авторами на основі [159].

При цьому за останні роки помітне поступове зростання виробництва валової сільськогосподарської продукції усіма категоріями господарств (з 51% у 2001 році до 83,4% в 2012 році) [158, с. 27; 159, с. 28].

Характеризуючи динаміку виробництва валової продукції сільського господарства області, варто зазначити, що в останні роки вона є досить мінлива. При існуючій ситуації низького рівня інтенсифікації аграрного виробництва та забезпечення сільськогосподарських товаровиробників виробничими ресурсами це, на жаль, обумовлено перш за все дією природно-кліматичних чинників, залежність від яких є досить істотною.

Слід зауважити, що найбільшу частку у виробництві аграрної продукції займають господарства населення, їх вклад коливається від 73,1% у 2000 році до 55,3% в 2011 році. Проте, як видно з рис. 2.2 та додатку В (табл. В.2.), останніми роками спостерігається суттєве зростання частки сільськогосподарських підприємств у виробництві валової сільсько-

господарської продукції (з 26,9% у 2000 році до 46,7% в 2012 році) [158, с. 27; 159, с. 28].

Рис. 2.2. Вклад основних категорій господарств у виробництво валової продукції сільського господарства (у відсотках).

Джерело: виконано на основі [158, 159].

У структурі валової продукції сільського господарства області в 2012 р. найбільшу питому вагу займало виробництво зернових культур (29,1%), картоплі (23,9%), технічних культур (17,4%), виробництво молока (14,5%), вирощування худоби та птиці (8,5%). Деяка інша структура виробництва спостерігалася в аграрних формуваннях. Так, у виробництві валової продукції сільськогосподарських підприємств переважали зернові (48,5%) та технічні культури (35,1%); у господарствах населення – картопля (40,8%), молоко (24,6%), зернові культури (12,2%) та вирощування худоби і птиці (10,7%) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

**Структура валової продукції сільського господарства
Тернопільської області в 2012 р.**

(у постійних цінах 2010р., млн.грн)

Види продукції	Усі категорії господарств		У тому числі			
			сільськогосподарські підприємства		господарства населення	
	млн. грн	відсотків до підсумку	млн. грн	відсотків до підсумку	млн. грн	відсотків до підсумку
Продукція рослинництва	5880,0	74,0	3300,1	88,9	2579,9	60,9
у тому числі						
зернові	2314,7	29,1	1799,9	48,5	514,8	12,2
технічні	1385,6	17,4	1304,7	35,1	80,9	1,9
картопля, овочі та баштанні	1899,6	23,9	171,8	4,6	1727,8	40,8
плодоягідні та виноград	127,5	1,6	8,5	0,2	119,0	2,8
інша продукція рослинництва	152,6	1,9	15,2	0,4	137,4	3,2
Продукція тваринництва	2069,3	26,0	415,3	11,4	1654,0	39,1
у тому числі						
вирощування худоби та птиці	675,3	8,5	224,2	6,0	451,1	10,7
молоко	1151,7	14,5	110,0	3,0	1041,7	24,6
яйця	192,8	2,4	77,8	2,1	115,0	2,7
вовна	0,0	0,0	–	–	0,0	0,0
інша продукція тваринництва	49,5	0,6	3,3	0,1	46,2	1,1
Валова продукція – всього	7949,3	100,0	3715,4	100,0	4233,9	100,0

Джерело: виконано на основі [159].

На 100 га сільськогосподарських угідь в усіх категоріях господарств області в 2012 р. отримано 824,1 тис. грн. валової

продукції, що на 222,6 тис. грн. (на 37,0%) більше, ніж в Україні загалом. У розрахунку на одну особу вироблено 7368 грн. валової продукції аграрного сектору. За цим показником у 2012 р. Тернопільщина посіла 8 місце серед інших областей, обійшовши сусідні Рівненську (5357 грн.), Чернівецьку (4815 грн.), Івано-Франківську (3984 грн.) та Львівську (3445 грн.) області. [158; 159].

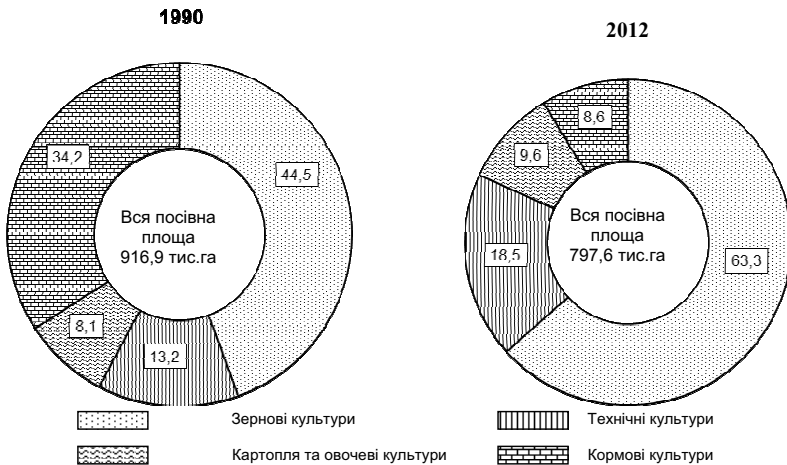
На вищевказані показники впливають різні фактори, виходячи із особливостей галузей сільського господарства. Розглянемо кожен із них більш детально і ґрунтовно для рослинництва і тваринництва.

Так, в галузі рослинництва обсяги валового виробництва залежать від рівня використання земельних угідь, структури посівних площ, застосування технологій вирощування окремих культур, рівня забезпеченості технічними, трудовими і фінансовими ресурсами. Як показала практика, у 2012 р. порівняно з 2011 р. посівні площі сільськогосподарських культур у всіх категоріях господарств Тернопільської області збільшились на 19,2 тис. га (на 2,5%) і становили 797,5 тис. га. Збільшились посіви усіх основних озимих культур (на 12,8%), зокрема: пшениці озимої на - 12,4%, ячменю – 41,8%, а також ярого ячменю (5,2%), однак зменшились посіви цукрових буряків (на 22,4%), ніж у 2011 р. (додаток В (табл. В. 2.).

Протягом минулих років, як видно з додатку, слід відзначити значне зростання посівних площ під кукурудзою на зерно та ріпаку, (в 3 рази), що пояснюється зростанням попиту на ці види рослинницької продукції. При цьому, протягом останніх років спостерігається значне зменшення посівних площ під кормовими культурами (з 205,5 тис. га у 2000 р. до 68,2 тис. га у 2012 р, тобто більше, ніж у 3 рази). Такий спад пояснюється тим, що в останні роки відбулося значне скорочення поголів'я усіх видів сільськогосподарських тварин через суттєве зниження дохідності виробництва тваринницької продукції.

У структурі посівних площ Тернопільської області в 2012 р. переважали зернові культури, які займали 63,3% (рис. 2.3). При

цьому, порівняно з 1990 р., значно знизилась частка кормових культур (з 34,2 % до 8,6%) і навпаки – збільшилась питома вага технічних культур (з 13,2 % до 18,5%) в структурі посівних площ [159, с. 47].

Рис. 2.3. Зміни структури посівних площ основних видів сільськогосподарських культур Тернопільської області

Джерело: виконано на основі [159].

Враховуючи таку структуру посівних площ, виробниками усіх категорій господарств у 2012 р. було зібрано 2163,8 тис. т зернових культур (включаючи кукурудзу), що на 14,9% більше проти 2011 р. З 1 га зібрано по 43,9 ц зерна (на 2,9 ц більше, ніж у 2011 р., та на 12,7 ц більше, ніж загалом у країні) (табл. 2.3) [159, с. 50].

За урожайністю зернових у 2012 р. Тернопільщина посіла 5 місце серед інших областей. В 2012 р. зібрано рекордний для області урожай пшениці – 879,7 тис. т (у 2,2 рази більше, ніж у 2000 р.) та кукурудзи на зерно (у 12,0 раз). У структурі виробництва зернових у 2012 р. найбільшу питому вагу займали пшениця (40,7%), кукурудза (39,9%) та ячмінь (16,8%).

Незважаючи на нестабільну цінову політику на цукрову сировину, несвоєчасний розрахунок заводів за здані цукрові буряки в попередні роки, порівняно з кризовими 2008-2009 роками відбулося значне збільшення їх посівної площі у 2011 р. на 22,1 тис. га, або на 58,4% порівняно з 2009 р. У 2011 р. всіма категоріями господарств зібрано 1988,6 тис. т солодких коренів, що на 780,0 тис. т (на 64,5%) більше, ніж у 2009 р., дещо менші показники зібраної площі та валового збору цукрових буряків були у 2012р. З 1 га у 2012р. збирали по 412,4 ц цукрових буряків, що на 80,3 більше ніж було зібрано у 2011р.

Таблиця 2.3.

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств Тернопільської області

Культури	Роки							2012 р. в % до 2011 р.
	2000	2005	2005	2009	2010	2011	2012	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Валовий збір; тис. т								
Зернові культури	740,6	1044,8	1598,0	1573,9	1261,0	1882,8	2163,8	114,9
з них								
пшениця	402,3	548,1	805,3	839,9	593,5	848,0	879,7	103,7
кукурудза на зерно	72,0	138,1	335,8	305,4	392,7	685,9	863,4	125,9
ячмінь	176,3	260,7	385,3	364,2	236,9	297,5	362,6	121,9
Цукрові буряки	1202,3	1476,1	1403,2	1208,7	1554,6	1988,7	1892,4	95,2
Ріпак	10,9	24,5	153,9	156,8	95,5	105,4	103,4	98,1
Картопля	1043,0	681,7	788,5	915,8	830,7	1247,1	1284,6	103,0
Овочі	140,0	145,2	205,7	188,3	193,5	252,3	254,8	101,0
Плоди і ягоди	11,3	21,0	16,9	21,4	18,5	26,3	42,7	162,4
Урожайність з 1 га; ц								
Зернові культури	19,4	23,6	34,0	33,6	27,7	41,0	43,9	107,1
з них								
пшениця	22,3	23,6	35,0	35,4	25,1	38,3	37,2	97,1
кукурудза на зерно	29,4	40,5	52,7	53,8	52,7	62,9	71,4	113,5
ячмінь	17,0	22,3	29,7	27,5	21,1	31,8	35,8	112,6
Цукрові буряки	188,2	269,3	330,6	319,9	255,9	332,1	412,4	124,2

Продовження таблиці 2.3.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ріпак	7,4	13,6	23,2	21,8	18,1	19,9	23,5	118,1
Картопля	143,3	117,3	136,8	160,3	144,8	190,4	195,0	102,4
Овочі	111,0	158,1	216,1	203,5	200,4	221,0	235,4	106,5
Плоди і ягоди	16,7	34,6	29,9	37,7	32,4	47,2	77,2	163,6
Зібрана площа; тис. га								
Зернові культури	381,5	443,3	470,0	469,1	455,1	459,3	493,4	107,4
з них								
пшениця	180,3	232,3	230,1	237,6	236,7	221,6	236,7	106,8
кукурудза на зерно	24,5	34,1	63,7	56,8	74,5	109,0	121,0	112,8
ячмінь	103,4	116,7	10,0	132,3	112,1	93,6	101,3	108,2
Цукрові буряки	63,9	54,8	42,4	37,8	60,7	59,9	45,9	76,6
Ріпак	14,8	18,0	66,5	71,9	52,7	52,9	43,9	83,0
Картопля	72,8	58,1	57,6	57,1	57,4	65,5	65,8	100,5
Овочі	12,6	9,2	9,5	9,3	9,7	11,4	10,8	94,7
Плоди і ягоди	6,8	6,1	5,7	5,7	5,7	5,6	5,5	98,2

Джерело: складено на основі [144; 145; 159].

Частка ріпаку в структурі посівних площ зросла з 2,4% у 2000 р. до 5,7% у 2012 р. Його валовий збір у 2012 р. склав 103,4 тис. т. (на 2,0 тис. т менше, ніж у 2011 р.); з 1 га зібрано по 23,5 ц ріпаку, що на 3,6 ц більше порівняно з 2011 р.

Досліджуваний період (2011–2012 рр.) був доволі сприятливим для вирощування картоплі. За рахунок підвищення урожайності до 190,4 – 195 ц га та збільшення посівних площ до 65,5–65,8 тис. га всіма категоріями господарств було вироблено у 2011р. 1247,1 тис.т, а у 2012р.- 1284,6 тис.т картоплі, що на 50,1%-54,6% більше, ніж у 2010 р. У 2012 р. з 1 га в області зібрали по 195,0 ц бульби (в середньому по Україні – 161 ц/га).

Сприятливі погодні умови зумовили значне підвищення урожайності овочів. Враховуючи збільшення посівних площ,

як видно з таблиці 2,3, за останні два роки відбулось збільшення обсягу вирощування овочів у всіх категоріях господарств. Тернопільська область посіла відповідно 6 і 4 місце серед інших областей України за рівнем урожайності картоплі та овочів.

Виробництво плодів та ягід у 2012 р. збільшилося проти 2011 р. на 62,4%. З 1 га зібрано 77,2 ц фруктів, що на 30 ц більше в порівнянні з 2011 роком. Однак Тернопільщина поки що не забезпечує потребу населення області у плодах і ягодах, особливо у винограді.

Варто наголосити на тому, що виробництво основних видів сільськогосподарської продукції на одну особу в регіоні перевищує їх споживання, за винятком плодів і ягід та м'яса.

Моніторинг основних показників, що характеризують стан тваринництва Тернопільщини в 2012 р., дозволяє зробити висновок про певну стабілізацію галузі. Порівняно з попередніми роками, в області вперше спостерігалася тенденція до збільшення поголів'я всіх основних видів сільськогосподарських тварин (крім свиней, коней і кролів): [табл. 2.4.].

На кінець 2012 р. у всіх категоріях господарств налічувалось 196,5 тис. голів ВРХ, в т.ч. 112,4 тис. голів корів. Постійна зміна цін на свинину за останні роки спонукала сільськогосподарських товаровиробників зменшувати, то збільшувати поголів'я свиней. Так, у 2011 р. порівняно з 2010р. – було зменшено на 25,2 тис. голів, або на 6,8%. На кінець 2012 року в області налічувалося 372,1 тис. голів свиней, що є найбільшим показником за останні 15 років.

У 2012 р. усіма категоріями господарств вирощено худоби та птиці живою вагою 59,6 тис. т, що на 3,4 тис. т, більше проти 2011р. , але на 0,5 тис.т. менше, ніж у 2010 р. (додаток В.4 (табл. В.4.).

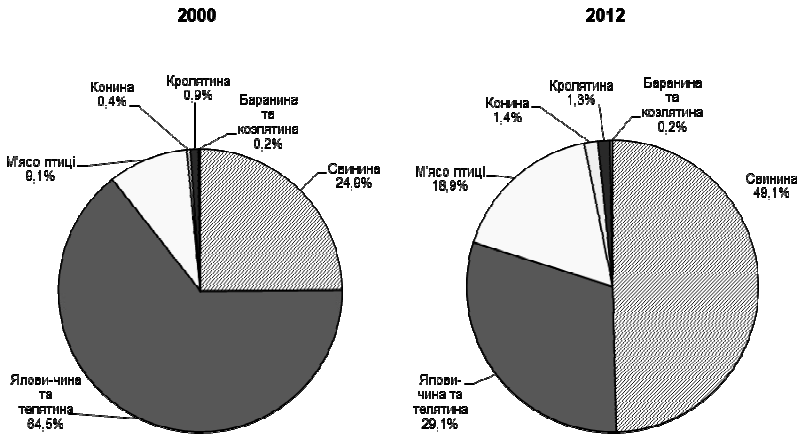
Таблиця 2.4.
**Динаміка поголів'я худоби та птиці в усіх
 категоріях господарств Тернопільської області**

(на кінець року, тис. голів)

Види тварин	Роки							
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2012 р. в % до 2011 р.
Велика рогата худоба	387,5	261,3	205,8	197,6	182,4	184,9	196,5	106,3
у тому числі								
Корови	193,5	151,9	120,3	116,1	111,9	112,0	112,4	100,4
бугаї-плідники	0,4	0,6	1,0	1,1	0,3	0,3	0,2	66,7
Свині	276,7	285,8	305,5	351,7	369,7	344,5	372,1	108,0
з них								
основні свиноматки	12,1	15,6	15,0	19,1	18,4	17,6	20,2	114,8
Вівці та кози	16,0	13,6	11,5	11,3	11,2	11,4	12,4	108,8
у тому числі								
Вівці	2,3	1,6	1,4	1,4	1,5	1,5	1,8	120,0
Кози	13,7	12,0	10,1	9,9	9,7	9,9	10,6	107,1
Коні	45,0	38,4	33,1	31,2	28,9	27,4	26,5	96,7
Кролі	130,2	152,8	165,6	172,5	134,9	154,2	153,9	99,8
Птиця	4143,2	4729,8	4356,0	4335,6	4336,7	4347,6	4612,8	106,1
Бджоли, тис. сімей	75,8	81,3	73,2	70,8	59,3	59,7	60,6	101,5

Джерело; складено на основі; [157; 158; 159].

Суттєві зміни відбулися в структурі виробленого всіма категоріями господарств м'яса за видами. Питома вага яловичини і телятини з 2000 р. до 2012 р. зменшилася з 64,5% до 29,1%. Водночас, за цей період відповідно на 24,3% та 9,9% зросла частка свинини й м'яса птиці, які в 2012 р. склали 49,14% та 19,0% від загальних обсягів виробництва м'яса (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Структура виробництва м'яса за видами в усіх категоріях господарств Тернопільської області (у відсотках до загального виробництва)

Джерело: виконано на основі [159]

Якщо проаналізувати динаміку виробництва основних видів продукції тваринництва, то помітним є збільшення виробництва в порівнянні з 2010 р. за рахунок зростання обсягів виробництв м'яса птиці на 18,5%, свинини на 4,7% та яєць на 9,4% (табл. 2.5).

Як видно з таблиці, у 2012р. вироблено м'яса всіх видів худоби та птиці 40,5 тис. т (у забійній вазі), або на 5,7% більше проти 2011 р., а обсяги виробництва молока становили 459,6 тис. т, або відповідно на 9,9% більше. Однак, упродовж 2011–2012рр. в Тернопільській області вироблено 11,6-11,8 тис. т яловичини і телятини, що на 6,5-4,8% менше порівняно з 2010 р. У виробництві яєць спостерігається певне піднесення (на 9,4% порівняно з 2010 р.). [158, с. 81; 159, с. 79].

З метою нарощування поголів'я сільськогосподарських тварин та птиці, а, відповідно, і збільшення виробництва тваринницької продукції, в області було розроблено регіональну програму стабілізації і розвитку галузі на 2006-2010 рр. За цією програмою

владними і сільськогосподарськими органами області введено в експлуатацію комплекси з вирощування та відгодівлі свиней у Тернопільському районі (на 24 тис. голів), Чортківському - (на 12 тис.) та Заліщицькому - (на 5 тис. голів). Збільшено поголів'я дійних корів у Лановецькому районі. У цьому ж районі введено в експлуатацію птахофабрику з вирощування м'яса бройлерів. Для стабілізації ситуації в тваринництві в найближчій перспективі планується впровадити проекти в галузі молочного скотарства, а саме: розпочати будівництво комплексу на 600 корів у Буцацькому районі, провести реконструкцію молочного комплексу в Чортківському районі.

Таблиця 2.5.

Виробництво основних видів продукції тваринництва в усіх категоріях господарств Тернопільської області

Види продукції	Роки							2012 р. в % до 2011 р.
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	
М'ясо всіх видів (у забійній вазі), тис. т	48,2	39,9	38,1	34,9	37,1	38,3	40,5	105,7
у тому числі								
яловичина і телятина	31,1	26,0	16,6	15,9	12,4	11,6	11,8	101,7
Свинина	12,0	7,2	13,7	11,8	17,7	19,0	19,9	104,7
м'ясо птиці	4,4	5,2	6,4	5,8	5,7	6,5	7,71	118,5
баранина і козлятина	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	100,0
Кролятина	0,4	0,6	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5	100,0
Конина	0,2	0,8	0,8	0,7	0,7	0,6	0,5	83,3
Молоко, тис. т	505,6	485,2	424,0	418,7	416,7	418,1	459,6	109,9
Вовна, т	6	6	2	2	2	1	1	100,0
Яйця, млн. шт.	234,5	290,1	350,1	352,0	369,8	378,7	414,3	109,4
Мед, т	440	601	663	654	503	603	806	133,7

Джерело: складено на основі [167; 168; 169].

Загалом, аналіз основних економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств області показав, що

галузь є прибутковою, а фінансовий результат від діяльності суб'єктів у 2012 р. був позитивним і становив 790,3 млн. грн. Однак, у 2012 р. тільки 81,0% сільськогосподарських підприємств отримали прибуток, 19,0% – були збитковими (табл. 2.6). [158, с. 31; 159, с. 31].

Таблиця 2.6.

Основні показники економічної ефективності діяльності підприємств галузі сільського господарства Тернопільської області¹

Показники	Роки						
	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2012 р. в % до 2011 р.
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, лн.грн. ²	234,7	775,8	2192,8	2392,6	3533,3	3831,7	108,4
Чистий прибуток від усієї діяльності, млн.грн. ²	68,3	226,2	709,2	637,5	1005,2	790,3	78,6
Підприємства, які отримали чистий прибуток ²							
у відсотках до загальної кількості	71,0	75,7	74,4	71,9	82,4	+81,0	-1,4
фінансовий результат, млн. грн.	96,7	417,3	814,5	734,3	1133,5	893,1	78,8
Підприємства, які отримали чистий збиток ²							
у відсотках до загальної кількості	29,0	24,3	25,6	28,1	17,6	19,0	1,4
фінансовий результат, млн. грн.	28,4	191,1	105,3	96,8	128,3	102,8	80,1
Рівень рентабельності всієї діяльності, % ³	9,9	9,2	27,7	20,7	18,6	13,8	-4,8

¹ Підприємства з кодом основного виду економічної діяльності за КВЕД 01.1–01.4.

² Сформовано на підставі фінансової звітності підприємств.

³ Розрахований на підставі фінансової звітності підприємств як відношення чистого прибутку (збитку) від усієї діяльності до всіх витрат підприємства.

Джерело: виконано на підставі [157; 158; 159]

Варто наголосити на тому, що з кожним роком зростає сума прибутків, отриманих сільськогосподарськими підприємствами Тернопільської області. Так, у 2011 р. прибутковими підприємствами регіону отримано 1004,0 млн. грн. прибутку, що в 14,7 рази більше, ніж у 2005 р. У 2011 р. рентабельним було виробництво всіх видів продукції рослинництва і окремих видів продукції тваринництва. Дещо меншими були фінансові результати у 2012р. Збитковими залишилася реалізація м'яса великої рогатої худоби та свиней (табл. 2.7).

Варто зазначити, що упродовж 2000-2011рр. відбулося суттєве зростання рентабельності виробництва продукції, зокрема: цукрових буряків (з -4,3% у 2000 р. до 52,7% у 2011 р.), молока (з -9,5% у 2000 р. до 22,1% у 2011 р.) і м'яса птиці (з -58,7% у 2000 р. до 35,6% у 2011 р.). Проте це зростання відбувалося із значною диференціацією за роками і не мало сталої динаміки [158, с. 36; 159, с. 32]. А у 2012р. зменшився рівень рентабельності виробництва і продажу: зернових культур; цукрових буряків; картоплі; молока; м'яса птиці. Основною причиною такого стану є суттєве зменшення цін реалізації продукції.

Поряд із позитивними тенденціями розвитку аграрного сектору економіки, досліджувана галузь є мало розвинута, більшість виробництв залишаються нерентабельними або такими, що не забезпечують розширеного відтворення господарств. Більшість причин, що зумовили нестабільність у сільському господарстві в цілому, знаходиться за межами аграрної галузі. Насамперед це пов'язано з тим, що організаційно-економічний механізм регулювання відносин в агропромисловому комплексі сьогодні працює не на користь сільськогосподарського товаровиробника.

Варто наголосити на тому, що розвиток та ефективність функціонування аграрних підприємств в більшості випадків залежить від економічного механізму реалізації їх цілей з врахуванням соціально-економічних умов господарювання, які склалися на даний час.

Таблиця 2.7.

**Рівень рентабельності основних видів продукції
в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області**

(у відсотках)

Види продукції	Роки						
	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2012 р. в % до 2011 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Рослинництво							
Зернові культури	67,0	3,0	17,4	12,5	20,8	18,2	-2,6
Цукрові буряки	-4,3	22,9	85,7	20,0	52,7	7,1	-45,6
Картопля	8,8	21,5	7,7	33,5	6,0	-23,3	-29,3
Овочі відкритого ґрунту	26,1	28,6	26,2	68,8	5,1	19,6	14,5
1	2	3	4	5	6	7	8
Тваринництво							
М'ясо:							
ВРХ	-45,5	-23,9	-25,2	-22,7	-10,9	-8,9	2,0
свиней	-58,7	0,5	20,4	-6,8	-3,4	5,4	8,8
овець і кіз	-44,4	40,7	-54,4	-33,3	30,2	-10,7	19,5
птиці	-35,1	-38,0	-19,7	10,2	35,6	1,4	-34,2
Молоко	-9,5	24,2	11,5	33,7	22,1	11,6	-10,5
Яйця	4,1	16,1	4,3	1,8	5,5	23,2	17,7

Джерело: складено на основі [167; 168; 169].

Як показала практика, значний вплив на ефективність функціонування аграрних товаровиробників мали наслідки здійснення аграрної реформи та створення нових організаційно-правових форм господарювання. Внаслідок проведення аграрної реформи в аграрних підприємствах Тернопільської області розпайовані землі та майно, створено нові організаційно-правові форми господарювання, які функціонують на основі приватної форми власності на засоби виробництва і результати діяльності.

Відповідно до чинного законодавства, сільськогосподарські підприємства представлені такими формами господарювання: акціонерними товариствами, сільськогосподарськими виробничими кооперативами, господарськими товариствами,

приватно-аграрними та приватно-орендними підприємствами, фермерськими господарствами. Всі ці форми підприємств є повноправними учасниками ринкових відносин.

Переважний розвиток у досліджуваній області отримали фермерські господарства, частка яких за чисельністю становить (56,2%), приватні підприємства - (20,6%) і господарські товариства - (16,3%) (табл. 2.8).

Таблиця 2.8.

Динаміка чисельності діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві Тернопільської області

Види підприємств	2005р.		2008р.		2010р.		2011р.		2012р.	
	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості
Господарські товариства	214	17,5	191	17,0	185	17,1	168	16,3	181	17,2
Приватні підприємства	290	23,8	249	22,1	225	20,8	212	20,6	213	20,2
Виробничі кооперативи	17	1,4	10	0,9	3	0,3	4	0,4	3	0,3
Фермерські господарства	617	50,6	613	54,4	603	55,7	578	56,2	594	56,5
Державні підприємства	7	0,6	4	0,4	4	0,4	6	0,6	5	0,5
Підприємства інших форм господарювання	75	6,1	59	5,2	62	5,7	61	5,9	56	5,3
Всього	1220	100,0	1126	100,0	1082	100,0	1029	100,0	1052	100,0

Джерело: складено на основі [157; 158; 159].

За період 2005-2012 рр. спостерігається тенденція до зменшення функціонуючих сільськогосподарських виробничих кооперативів (з 1,4 до 0,3%) і приватних підприємств (з 23,8 до

20,2%). Це пояснюється тим, що створення виробничих кооперативів, як показує практика, відбувалось на основі перенесення старої структури внутрішньогосподарських відносин на нову форму господарювання. Засновниками даних підприємств, як правило, були всі члени «старого» базового формування.

Тому в ринкових умовах господарювання ці структурні утворення поки що не знайшли своєї ніші.

Щодо приватних підприємств, то в умовах ринкового середовища ці господарюючі суб'єкти також не в змозі конкурувати з великими аграрними формуваннями, або ж є складовою господарських об'єднань, зокрема, холдингів.

Внаслідок реформування агропромислового комплексу суттєво зменшилась частка аграрних формувань у виробництві сільськогосподарської продукції і збільшилась частка індивідуального сектору. Проте аграрне виробництво останніх років відзначається значними структурними зрушеннями, а саме: починаючи з 2000 р., спостерігається нарощування виробництва аграрної продукції в сільськогосподарських підприємствах (виробництво зросло з 1416,6 млн. грн. у 2000 р. до 3715,4 млн. грн. у 2012 р., або у 2,6 разу) .

У господарствах населення спостерігаємо дещо гальмівну тенденцію: мінливість виробництва валової сільськогосподарської продукції з 3856,5 млн. грн. у 2000 р. до 4233,9 млн. грн. у 2012 р., або на 9,8%. В результаті цього можна зробити висновок про відновлення і розвиток саме сільськогосподарських підприємств, що з огляду на інтеграційні процеси України у світове економічне співтовариство є закономірним (додаток В. (табл. В.5.).

Велику роль у процесі відновлення відіграє та обставина, що є ряд підприємств, які у своїй діяльності користуються значними масивами сільськогосподарських угідь.

Так, в аграрних підприємствах (включаючи фермерські), які займалися виробництвом сільськогосподарської продукції, на 1 липня 2012 р. було в користуванні 525,8 тис. га сільськогосподарських угідь, що на 82,3 тис. га більше, ніж у 2007 р. Поки, що в області переважають невеликі господарства. Так у 2012 р.

604 підприємств (63,2% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств) мали в обробітку менше, як по 100 га землі. Однак, 29 підприємств мали у власності та оренді понад 4 тис. га землі кожне, зосередивши в себе 46,9% загальної площі угідь, що знаходяться у користуванні сільськогосподарських підприємств (додаток Д (табл. Д.1.)).

В Тернопільській області виявлено чітку тенденцію до концентрації земельних угідь в середньому на сільськогосподарське підприємство. Так, наприклад, у 2012р. загальна кількість сільськогосподарських підприємств області, що мала земельні угіддя становила 955 одиниць, а середня площа сільгоспугідь – 550 га, що порівняно із 2007р. відповідно чисельність господарств зменшено на 147 одиниць, а середню площу угідь на підприємство збільшено на 148 га. Це позитивна тенденція, тому що збільшення земельних угідь, тобто посилення концентрації виробництва сприяє залученню інвестицій запровадженню прогресивних, ресурсноощадних технологій, і на цій основі підвищенню дохідності, економічної та соціальної ефективності. Аналіз рівня рентабельності виробництва окремих видів продукції на підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання дає змогу зробити висновок, що більш ефективними і прибутковими є саме підприємства недержавної форми власності, в яких рентабельність продукції рослинництва у 2012 р. становила 16,4% і продукції тваринництва – 7,7%.

При цьому найбільш високорентабельними культурами були плоди, соняшник та зернові культури. Збитковим у підприємствах усіх форм власності у 2012 р. було м'ясне скотарство (-8,9%) та вівчарство (-10,7%) (табл. 2.9).

Аналізуючи дані поданої вище таблиці, можна відзначити, що найбільш рентабельними серед недержавних сільськогосподарських підприємств були сільськогосподарські товариства і приватні підприємства, хоча в галузі тваринництва ці підприємства також отримують збитки (особливо це стосується діяльності у м'ясному скотарстві і птахівництві).

Таблиця 2.9.

**Рівень рентабельності виробництва
сільськогосподарської продукції у аграрних підприємствах
Тернопільської області за різними організаційно-правовими
формами господарювання, 2012р.**

(у відсотках)

Показники	Підприємства					
	державні	недержавні	у тому числі			
			господарські товариства	приватні підприємства	виробничі кооперативи	інші
Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва	-0,4	16,5	12,9	19,7	79,8	33,9
у тому числі:						
зернові культури	22,8	18,2	13,8	22,3	39,9	51,0
насіння соняшнику	–	25,6	16,7	33,6	–	47,9
цукрові буряки	2,6	7,1	3,2	11,5	–	27,0
соя	19,3	26,7	8,9	42,3	112,8	49,0
ріпак	–	21,9	15,0	38,2	98,8	17,7
картопля	-15,5	-24,2	-59,3	-11,4	–	-
овочі відкритого ґрунту	–	19,6	23,1	20,5	–	-14,3
Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва	-37,7	7,7	6,1	9,9	–	1,8
у тому числі:						
молоко	–	11,6	10,5	13,5	–	8,1
м'ясо						
великої рогатої худоби	–	-8,9	-11,7	-6,8	–	0,9
свиней	-37,7	5,4	1,2	7,4	–	-6,0
птиці	–	1,4	-19,9	63,2	–	–
яйця	–	23,2	23,2	–	–	–

Джерело: складено на основі [159]

Структурні зрушення, які відбулися і продовжують відбуватися у агропромисловому комплексі, полягають, насамперед, у становленні ефективного власника землі та відновленні його економічного інтересу до процесу господарювання, що є основою для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Вирішальна роль у даному процесі належить способу розпорядження власною земельною часткою (паєм).

Враховуючи результати проведеного аналізу, можна виділити такі основні причини низької ефективності діючих сільськогосподарських підприємств, що полягають в наступному:

1. Реструктуризація колективних підприємств проведена шляхом розпаду спеціалізованих господарств, деконцентрації галузей, розпорощенням та приватизацією основних засобів (приміщень, техніки, тощо), що призвело до суттєвого зменшення обсягів виробництва і продажу продукції, зменшення доходності підприємств і збільшення безробіття на селі та погіршення економічних та соціальних умов життя селян;

2. Створення нових форм господарювання не супроводжувалось належною підготовкою та перепідготовкою кадрів спеціалістів масових професій, що призвело до дефіциту фахівців технологічного й організаційно – економічного профілю, трактористів, комбайнерів, занепаду організації виробництва і праці;

3. Практика функціонування нових форм аграрних формувань показала, що більшість керівників господарств недобросовісно виконувала свої прямі професійні обов'язки щодо використання орендованих земель; проведення розрахунків з орендодавцями. Не проявили ініціативи та відповідальності за вирішення таких питань, як раціональне використання землі, навчання працівників, збереження тваринництва, покращення соціальних умов життя на селі;

4. Основний капітал сільськогосподарських підприємств практично зношений а його оновлення проходить повільними темпами, що гальмує інноваційний розвиток галузей;

5. Продовжується тенденція відтоку робочої сили із сільської місцевості, що спричиняє негативні наслідки – старіння і вимирання населення, зникнення населених пунктів;

6. У процесі реформування колективних сільськогосподарських підприємств у більшості сіл було зруйновано соціальну інфраструктуру, що обумовило погіршення умов праці, відпочинку і проживання селян, зниження зацікавленості молоді у праці в сільській місцевості;

Поглиблений аналіз роботи сільськогосподарських підприємств свідчить про необхідність більш оперативного та ефективного проведення реформ в аграрному секторі економіки. Важливим етапом при цьому має стати реалізація земельної реформи для зміцнення позицій селянина як реального власника землі та майна, зміни психології працівника на психологію господаря, впровадження інноваційних технологій, прогресивних форм організації праці й виробництва.

Таким чином, як показали дослідження, в сучасних умовах для аграрного сектора ще характерні такі негативні риси, як спад обсягів виробництва і зниження продуктивності праці; низький рівень інвестиційного забезпечення виробництва та велика вартість кредитних ресурсів; фізичне й моральне старіння основного капіталу; нестача оборотних засобів та нестабільний фінансовий стан аграрних підприємств.

Одним із вагомих чинників, що гальмує розвиток аграрного сектору економіки, є низький рівень матеріально-технічної бази. При цьому значна частина техніки, якою користуються товаровиробники області, фізично та морально застаріла. З кожним роком зменшується рівень забезпеченості аграрних підприємств в Тернопільській області сільськогосподарською технікою.

2.2. Аналіз забезпечення виробничими ресурсами та їх вплив на дохідність аграрних підприємств

Найважливішою складовою економічного потенціалу є виробничий потенціал, який формується залежно від економічних можливостей галузі матеріального виробництва. З економічної точки зору – це здатність певної системи виробляти відповідний асортимент продукції, що обумовлено певним ресурсним забезпеченням.

В економічному енциклопедичному словнику за редакцією професора С. В. Мочерного дається таке трактування цього поняття: «Потенціал – це наявні в економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використовувати їх для досягнення поставленої мети» [62, с. 141].

Виробничий сільськогосподарський потенціал являє собою сукупність земельних, матеріальних і трудових ресурсів, призначених для використання в процесі виробництва сільськогосподарської продукції [147, с. 35-40]. Однак, на нашу думку, визначальним у процесі здійснення виробництва є економічний інтерес його суб'єктів під час використання ресурсного потенціалу, який необхідно визначати як сукупність земельних, матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, що є факторами забезпечення дохідності аграрного виробництва.

При цьому усі виробничі ресурси, які є власністю не держави, а як правило, приватних суб'єктів господарювання, необхідно вирішувати проблему ефективного використання ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки. Таке використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є об'єктивною необхідністю і важливою передумовою розвитку аграрної галузі.

Характеризуючи ефективність використання виробничих ресурсів в умовах ринкового механізму господарювання, С. О. Краснощок визначає економічний потенціал як здатність господарської системи засвоювати і переробляти народне

багатство для задоволення суспільних потреб, або сукупність економічних можливостей, які має суспільство і які можуть бути використані для реалізації конкретних соціально-економічних цілей і завдань [94, с. 5].

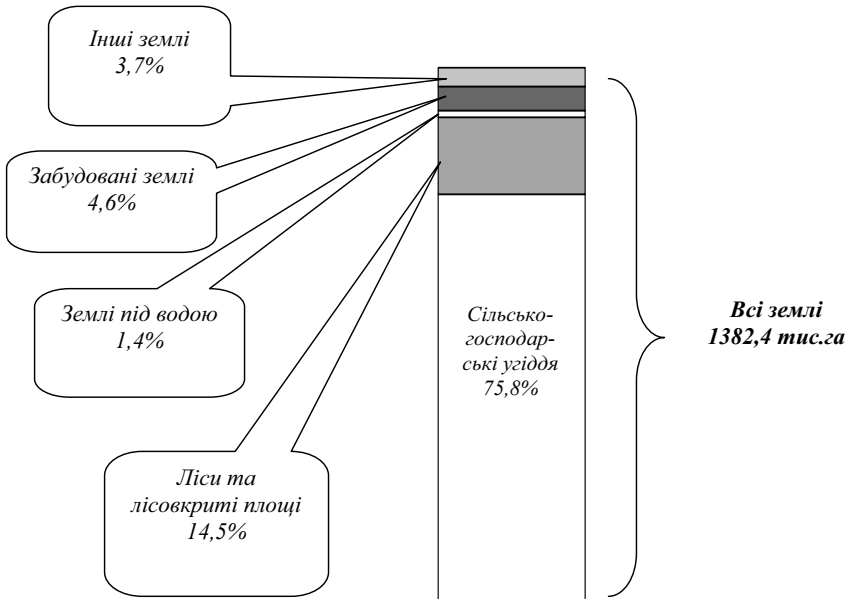
На різних етапах розвитку продуктивних сил суспільства земельні, трудові та матеріально-технічні ресурси відіграють неоднакову виробничу роль. Тому забезпеченість аграрного виробництва кожним видом ресурсів, ефективність їх використання визначає відповідні напрями розвитку економіки сільського господарства [73, с. 7].

Найважливішою складовою ресурсного потенціалу сільського господарства є земельні ресурси, що представлені площею сільськогосподарських угідь. Земельні ресурси є матеріальною основою сільськогосподарського виробництва, базою для органічного поєднання інших ресурсів у виробничому процесі.

За даними наукових досліджень, земельні ресурси становлять понад 40% продуктивних сил України [177, с. 25]. Вартість землі у складі її основних виробничих засобів нерідко сягає 90% і визначає земельні угіддя як один із найважливіших ресурсів в аграрній сфері економіки. Роль землі в сільськогосподарському виробництві визначається притаманною їй специфічною унікальною властивістю – родючістю, завдяки якій земля активно впливає на процес сільськогосподарського виробництва.

Тернопільська область станом на кінець 2012р. характеризувалася досить значним потенціалом земельних ресурсів (1382,4 тис. га), серед яких сільськогосподарські угіддя займали 1048,2 тис. га, або 75,8% всіх земельних площ (рис. 2.5).

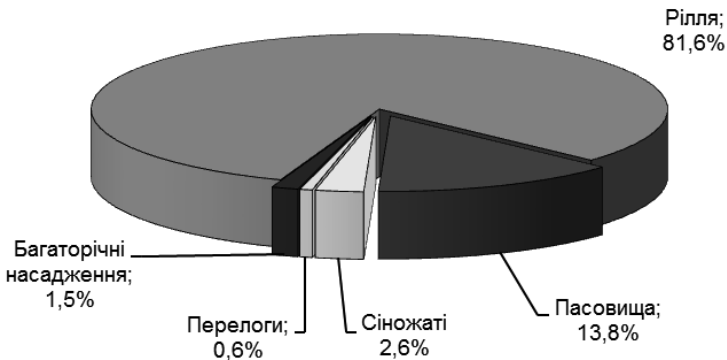
При цьому, у структурі сільськогосподарських угідь рілля займала 81,6% усіх сільськогосподарських земель, що в кількісному вимірі становить 855,0 тис. га (рис. 2.6). Ця обставина є вагомим стимулюючим фактором для розвитку в регіоні як рослинницьких, так і тваринницьких галузей (в структурі сільськогосподарських угідь досить вагома частка земель – 13,8% та 2,6%, що становить 144,7 тис. га і 27,9 тис. га, відповідно, зайнята під пасовищами і сіножатями) [159, с. 43].

Рис. 2.5. Земельний фонд Тернопільської області у 2012 р.

Джерело: виконано на основі [159]

Життєво важливим питанням для аграрного сектору економіки на сьогодні залишається технічне і технологічне забезпечення процесу виробництва.

Рис. 2.6. Структура сільськогосподарських угідь Тернопільської області у 2011 р. в господарствах усіх категорій (на кінець року; у відсотках до загальної площі)

Джерело: виконано на основі [159]

Вирішальне значення у підвищенні ефективності аграрного виробництва має забезпеченість сільськогосподарських товаровиробників сучасною технікою. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств технічними засобами, у тому числі й комбайнами, та рівень їх використання суттєво впливають на урожайність і, відповідно, на валовий збір сільськогосподарських культур [172, с. 36-41]. Тому серед факторів, які гальмують розвиток аграрної галузі, є низький рівень матеріально-технічної бази. При цьому значна частина техніки, якою користуються товаровиробники області, фізично та морально застаріла.

Крім того, варто зазначити, що з кожним роком зменшується рівень забезпеченості сільськогосподарських підприємств землеобробною, посівною та збиральною технікою (табл. 2.10).

Так, на кінець 2012 р. у аграрних підприємствах нараховувалось близько 3,1 тис. тракторів, 0,74 тис. зернозбиральних комбайнів. Крім того, ці суб'єкти господарювання мали в користуванні 19 одиниць кукуруддозбиральних комбайнів, 142 бурякозбиральних машини та 9 картоплюзбиральних комбайнів.

Якщо проаналізувати динаміку наявності сільськогосподарської техніки, починаючи з 2000 р., то можна зауважити суттєве скорочення виробничих потужностей сільськогосподарських підприємств (в 3 і більше рази по всіх видах сільськогосподарської техніки). Тільки за останній рік кількість тракторів та зернозбиральних комбайнів зменшилась, відповідно на 47 та 14 одиниць, до попереднього року. Скоротилася також у порівнянні з 2011 р. наявність інших видів сільськогосподарської техніки, зокрема: бурякозбиральних машин – на 6,6%, кукуруддозбиральних комбайнів – на 5,0%, тощо.

Таблиця 2.10.

**Динаміка кількості
сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських
підприємствах Тернопільської області**

(на кінець року; одиниць)

Показники	Роки						
	2000	2005	2010	2011	2012	2012 в %, до:	
						2000	2011
Трактори ¹	1123	6181	3289	3101	3054	27,2	98,5
у розрахунку на 1000 га ріллі	16	18	7	7	7	43,8	100,0
Потужність двигунів тракторів, тис. к.с.	1018	584	308	305	301	29,6	98,7
Середня потужність двигуна трактора, к.с.	90,6	94,5	93,6	98,4	98,6	108,8	100,2
Зернозбиральні комбайни	2791	1613	840	757	743	26,6	98,2
у розрахунку на 1000 га посівної площі зернових (без кукурудзи)	9	5	3	3	3	33,3	100,0
Кукурудзозбиральні комбайни	196	54	23	20	19	9,7	95,0
у розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи	18	3	0,4	0,2	0,2	1,1	100,0
Бурякозбиральні машини	702	392	168	152	142	20,2	93,4
у розрахунку на 1000 га посівної площі буряків	13	13	3	3	4	30,7	133,3
Картоплезбиральні комбайни	111	45	10	8	9	8,1	112,5
у розрахунку на 1000 га посівної площі картоплі	92	30	5	2	2	2,2	100,0

¹ Включаючи трактори, на яких змонтовані землерийні, меліоративні та інші машини.

Джерело: складено на основі [159]

Зменшення кількості технічних засобів призвело до значного збільшення навантаження на одиницю техніки. Так, якщо в 2005 р. на 1000 га ріллі в сільськогосподарських підприємствах припадало 18 тракторів, то в 2012 р. їх кількість

зменшилася до 7 од. (в 2,5 раза менше); що стосується зернозбиральних комбайнів, то дані показники становили, відповідно, 5 од. та 3 од. на 1000 га посіву зернових та зернобобових культур (без кукурудзи) (на 33,3% менше). Ще гірша ситуація склалася із наявністю бурякозбиральних машин: їх кількість у розрахунку на 1000 га посівної площі цукрових буряків зменшилася із 13 од. у 2005 р. до 4 од. – у 2012 р. (у 3,2 раза), суттєво зменшилась також кількість картоплезбиральних комбайнів у розрахунку на 1000 га посівної площі картоплі (у 15 разів).

З іншого боку, необхідно зазначити і наступне. Попри значне скорочення кількості техніки у господарствах області, нормативна продуктивність нових одиниць техніки є набагато вищою за ту, що виготовлялася раніше. Тому частково навантаження на одиницю техніки покривається за рахунок покращення її якісних характеристик.

На нашу думку, такі цифрові дані не досить повно відображають реальну ситуацію із забезпечення аграрних товаровиробників сільськогосподарською технікою, оскільки значна частина тракторів і комбайнів, якими вони володіють, вже відпрацювала свій термін експлуатації, тому їх продуктивність знаходиться на досить низькому рівні.

Складна ситуація і щодо темпів оновлення технічної бази аграрних підприємств (табл. 2.11).

Так, у 2012 р. у сільськогосподарських підприємствах списано 43 трактори (21,1% загальної кількості тракторів, що вибули), 15 зернозбиральних комбайнів (23,1%), 6 кормозбиральних комбайнів (54,5%), 7 бурякозбиральних машин (63,6%). При цьому не було закуплено жодного бурякозбирального комбайна.

Варто відзначити також і те, що більшість сільськогосподарської техніки, в якій закінчився амортизаційний період, не списується, а причиною є відсутність грошових коштів на придбання нових об'єктів основних фондів.

Таблиця 2.11.

**Рух основних сільськогосподарських машин
та устаткування в сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області у 2012 р.**

(одиниць)

Показники	Наяв- ність на початок року	Надійшло протягом року		Вибуло протягом року		Наяв- ність на кінець року
		усього	у т.ч. куплено	усього	у т.ч. списано	
Трактори всіх марок (без тракторів, на яких змонтовані машини)	2833	157	132	204	43	2787
Трактори, на яких змонтовані машини	257	30	26	20	5	267
Тракторні причеи	1174	30	25	59	16	1145
Сівалки	1337	87	68	77	13	1346
Картоплезжалки	85	7	7	5	-	87
Сінокосарки тракторні	151	9	4	9	1	151
Комбайни:						
зернозбиральні	767	41	21	65	15	743
кукурудозбиральні	19	1	1	1	2	19
кормозбиральні	117	1	1	11	6	107
Картоплезбиральні	8	1	-	-	-	9
Бурякозбиральні машини	151	2	-	11	7	142
Доїльні установки та апарати	166	6	5	7	1	165

Джерело: складено на основі [159]

Загалом, сумарні енергетичні потужності в аграрних підприємствах упродовж 2000-2011 рр. зменшилися у 3,1 рази і на кінець 2012 р. склали 813 тис. кВт. Зменшилися ці показники і в перерахунку на 100 га посівної площі: із 161 кВт. у 2010 р. до 151 кВт у 2012 р., або на 6,2% (табл. 2.12).

Таблиця 2.12.

**Енергетичні потужності
сільськогосподарських підприємств Тернопільської області**

Показники	Роки						
	2000	2005	2010	2011	2012	2012 до, %	
						2000	2010
Наявність енергетичних потужностей у с/г підприємствах							
усього, тис.кВт	2488	1335	818	795	813	32,7	99,4
на 100 га посівної площі, кВт	431	324	161	151	151	35,0	93,8

Джерело: складено на основі [159]

При цьому за останні роки спостерігається суттєве зростання вартості основних засобів, які знаходяться у власності та користуванні сільськогосподарських підприємств (з 833,8 млн. грн. у 2005 р. до 2756,8 – у 2011 р.) (табл. 2.13).

Якщо проаналізувати динаміку значень показника економічної ефективності використання виробничих ресурсів (вихід валової продукції на 100 грн. вартості основних засобів), то можна зробити висновок про значне коливання ефективності використання основних виробничих засобів в сільськогосподарських підприємствах. При цьому, загалом, фондівіддача зменшилась із 184,2 грн. виробленої продукції на 100 грн. основних засобів у 2005 р. до 118,3 грн. валової продукції на 100 грн. вартості основних засобів у 2011 р., тобто, на 64%).

Для вивчення ефективності використання основних та оборотних засобів проаналізуємо зміни в структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції (додаток Д (табл. Д.2.).

Таблиця 2.13.

Показники рівня забезпеченості та економічної ефективності використання виробничих ресурсів в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

(у фактичних цінах, млн. грн.; на кінець року)

Показники	Роки						
	2000	2005	2008	2010	2011	2011 до, %	
						2000	2010
Основні засоби в сільському господарстві – всього	1699,6	833,8	1922,4	2533,9	2756,8	162,2	108,8
з них							
будинки, споруди і передавальні пристрої	1067,0	376,9	646,4	1107,8	1233,2	115,6	111,3
машини і обладнання	234,0	249,2	857,4	1033,3	1122,5	479,7	108,6
транспортні засоби	81,5	55,6	158,5	183,4	203,5	249,7	111,0
робоча та продуктивна худоба	30,5	5,0	...	...	....	–	–
багаторічні насадження ¹	7,2	6,9	1,7	1,2	1,3	18,1	108,3
тварини ²	...	...	1,0	0,5	0,8	–	160,0
Валова продукція с/г підприємств	1416,6	1535,9	2578,3	2381,8	3262,4	230,3	137,0
Вартість валової продукції на 100 грн вартості основних засобів	83,4	184,2	134,1	94,0	118,3	141,9	125,9

¹ Починаючи зі звіту за 2007р. , за цим показником відображаються дані з вартості декоративних зелених насаджень, полезахисних лісових смуг, інших захисних насаджень тощо.

² Спостереження ведеться з 2007 р.

Джерело: складено на основі [158]

Варто наголосити на тому, що у структурі матеріальних затрат, які увійшли в собівартість продукції, в останні роки зменшилася частка коштів на придбання мінеральних добрив у рослинництві (з 32,6% у 2009 р. до 21,5% у 2012 р.), що може негативно відбитися на урожайності сільськогосподарських культур і зменшення врожаю у майбутніх роках. Водночас зросли витрати на корми відповідно, з 76,2% до 78,8%, що свідчить про поступове відродження тваринництва. До негативу слід відне-

сти суттєве зменшення також частки витрат на оплату праці (з 9,7% у 2007 р. до 5,7% у 2012 р.), а у тваринництві відповідно з 15,0% до 9,03%, що може свідчити, про низькі темпи зростання рівня заробітної плати, тобто зменшення мотивації праці, або підвищення рівня механізації виробничих процесів. При цьому в структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції зросли витрати на насіння і посадковий матеріал у рослинництві, а також на оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями, що пояснюється як розгортанням будівництва нових виробничих потужностей у великих сільськогосподарських підприємствах, так і нестачею власних основних засобів для забезпечення виробничого процесу при збиранні урожаю сільськогосподарських культур.

Варто наголосити на тому, що більша частина сільськогосподарських підприємств сьогодні працює за затратною моделлю господарювання, на сьогодні продовжується суттєве підвищення рівня собівартості одиниці продукції, особливо при виробництві таких видів продукції як молоко, приростів великої рогатої худоби, свиней і птиці у живій вазі.

Як показує динаміка собівартості, в останні роки спостерігається поступове зростання вартості виробництва практично усіх видів сільськогосподарської продукції. При цьому незадовільний рівень матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств та значний обсяг зношеності засобів виробництва зумовлюють збитковість виробництва саме основних видів аграрної продукції.

Одним із основних напрямів на шляху покращення цієї ситуації є впровадження сучасних інтенсивних технологій в аграрне виробництво, яке неможливе без оновлення машинно-тракторного парку. За останні роки господарства дещо модернізували свій машинно-тракторний парк за рахунок високоефективної техніки. На полях області усе більше застосовують комбіновані ґрунтообробні, енергонасичені агрегати, які при використанні з потужними тракторами дозволяють вчасно провести комплекс польових робіт. Так, в 2012 р. сільськогосподарські підприємства придбали 157 тракто-

рів, 41 зернозбиральний комбайн, 2 бурякозбиральних комбайни, 47 одиниць техніки для після жнивних робіт та інше.

Кожний суб'єкт господарювання в аграрному секторі економіки функціонує, маючи значні трудові ресурси, тобто сукупності працівників, які володіють певною сукупністю фізичних, моральних і психологічних властивостей для роботи у виробничому процесі, управлінні господарством з метою забезпечення аграрного виробництва.

При цьому, якщо проаналізувати динаміку зміни чисельності найманих працівників у галузі сільськогосподарського виробництва, то можна побачити стійку тенденцію до зменшення зацікавленості працездатного населення до роботи в аграрному секторі (табл. 2.14).

Зокрема, кількість найманих працівників в аграрному секторі економіки за період з 2005 по 2011 рр. зменшилась в 2,6 раза (з 28,1 тис. чол. до 10,7 тис. чол.). Дана тенденція поряд із інтенсифікацією аграрного виробництва призводить до поступового “вимирання” села, зменшення кількості дрібних землекористувачів та створення великих землеволодінь, які потребуватимуть все меншої кількості трудових ресурсів. У перспективі це може призвести до ще більшої міграції сільських мешканців у міста.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у сільській місцевості є досить мізерною і становить 80,6% до середнього рівня в Україні, незважаючи на її стрімке зростання протягом останніх років (з 292 грн у 2005 р. до 1761 грн у 2012 р.), що також негативно впливає на зацікавленість працювати в сільськогосподарських підприємствах.

Соціальна сфера села також занедбана. У більшості сільських районів відсутнє регулярне транспортне сполучення, елементарна медична допомога стає все менш доступною для селян. Десятки тисяч сільських дітей не відвідують школу, навіть початкові класи, що завдає непоправної шкоди формуванню людського потенціалу, здатного використати переваги вільного господарювання на землі.

Таблиця 2.14.

Середньооблікова кількість найманих працівників Тернопільської області, зайнятих в сільськогосподарському виробництві

(тис. осіб)

Показники	Роки						
	2000	2005 ²	2008	2010	2011	2011 до, %	
						2005	2010
Загальна кількість найманих працівників	305,6	205,5	197,0	183,4	180,6	87,9	98,5
Наймані працівники, зайняті в галузях сільського господарства, мисливства, лісового господарства	102,3	30,0	16,8	13,0	11,6	38,7	89,2
з них							
в галузі сільського господарства та пов'язаних з ним послуг	99,5	28,1	15,3	11,9	10,7	38,1	89,9
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників сільського господарства та пов'язаних з ним послуг, грн	80	292	971	1278	1547	529,8	121,1

¹ Без урахування найманих працівників статистично малих підприємств та в фізичних осіб – підприємців.

² У 2005–2011 рр. у середньообліковій кількості найманих працівників не враховуються категорії військовослужбовців, особи рядового та начальницького складу, які отримували грошове забезпечення. Тому зіставлення даних з 2000р. є некоректним.

Джерело: складено на основі [159].

Не поліпшує ситуації і виникнення на селі агрохолдингів, які, як правило, є чисто бізнесовими проектами, основною метою яких є примноження капіталу їх засновників. Підтримка і розвиток сільської інфраструктури за визначенням не є функцією агрохолдингів.

Тому сьогодні велике значення має збереження і підтримка малих сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств як сфери зайнятості для великої частини працездатного сільського населення.

Важливим показником, що впливає на забезпеченість трудовими ресурсами є сезонність сільськогосподарського вироб-

ництва: у весняно-літній період потреба в робочій силі значно більша, ніж в осінньо-зимовий. Тому раціональне використання трудових ресурсів є досить актуальним питанням.

Забезпечення рівномірності виробництва та усунення негативного впливу сезонності допомогло б сільськогосподарським підприємствам за наявної чисельності працівників підвищувати рівень виробництва, що означатиме зростання продуктивності праці.

Пом'якшення сезонності сільськогосподарського виробництва можна здійснити за рахунок ефективної комбінації ряду чинників. Насамперед, підприємство може вдосконалювати галузеву структуру сільськогосподарського виробництва шляхом розширення частки тваринницьких галузей, що вимагають рівномірних витрат робочого часу протягом року.

Не менш важливе значення має обрання адекватних сортів сільськогосподарських культур для оптимізації строків догляду за посівами та збирання урожаю.

Важливе значення у вирішенні проблем сезонності виробництва відіграє запровадження системної механізації та автоматизації. Це пояснюється тим, що цей процес супроводжується зниженням рівня ручної праці та відсутністю необхідності залучення тимчасових працівників в періоди напружених робіт. Не менш важливе значення для зменшення сезонності виробництва має розвиток підсобних промислів і переробних виробництв. Останній напрям є особливо актуальним, оскільки сприяє зростанню дохідності аграрних підприємств.

Таким чином, завершення економічних реформ та привалювання приватної власності має розглядатися як головний чинник підвищення ефективності процесу виробництва та раціонального використання ресурсів (земельних угідь, техніки тощо), а також оптимізації виробничого потенціалу аграрних формувань всіх форм власності і господарювання. Забезпечення цього процесу в сучасних умовах можливе лише при застосуванні новітніх інноваційних технологій. Зазначимо, що одним із вагомих чинників, який гальмує розвиток аграрного сектору економіки, є низький рівень матеріально-технічної бази. При

цьому значна частина техніки, якою користуються товаровиробники області, фізично та морально застаріла. Крім цього, з кожним роком зменшується рівень забезпеченості аграрних підприємств Тернопільської області сільськогосподарською технікою.

Тому необхідно ефективніше використовувати наявні агротехнічні, технологічні, організаційно-економічні та інші методи передового досвіду, сприяти ширшому запровадженню інноваційного науково-технічного розвитку, що дасть змогу забезпечити підвищення дохідності сільськогосподарських підприємств та ефективності використання їх виробничого потенціалу.

2.3. Факторний аналіз формування дохідності у сільськогосподарських підприємствах

Становлення і розвиток ринкових відносин в економіці України, зокрема, в агропромисловому комплексі, кардинально змінили підхід до формування доходів сільськогосподарських підприємств. Це зумовлено тим, що при пануванні ринку вироблений продукт має мати суспільну значимість, бути корисним і відповідати вимогам споживача. Отже, виробляти треба не те, що можливо, а те, що буде користуватися попитом. Сьогодні актуальним є ретельний аналіз місткості й цінової ситуації на ринку для своєчасного внесення корективів у плани виробництва. Якщо не зважати на потреби ринку, то навіть, виробивши високоякісний продукт, його буде важко реалізувати і отримати дохід. Адже на сьогодні виробництво найякіснішої продукції не гарантує отримання грошових коштів, необхідних для відтворення ресурсного потенціалу, а також фінансових результатів і забезпечення дохідності виробництва.

В сучасних умовах ринків чистої конкуренції практично не залишилося: серед цих структур переважаючими є ринки з монополістичною і олігополістичною конкуренцією, саморегулюючі властивості яких є обмеженими [107, с. 33-36]. Отже, реальний

ринок порівняно з теоретичним є дуже недосконалим, а тому досить часто призводить до отримання негативних результатів.

Неврахування зазначених обставин сьогодні завдало великої шкоди економіці України. Найбільш постраждалим виявилось сільське господарство. А пов'язано це насамперед з тим, що сільське господарство та галузі, що його обслуговують, функціонують завжди в різних площинах: для сільського господарства характерні умови чистої конкуренції, у той час, як всі інші галузі працюють при моделях чистої монополії, олігополії або монополістичної конкуренції [186, с. 3–10].

Розглядаючи особливості діяльності сільськогосподарських підприємств та забезпечення їх дохідності, зупинимось на розгляді питання щодо коливання розмірів доходів за роками.

Варто наголосити на тому, що в Тернопільській області загальний обсяг реалізованої аграрними підприємствами власної виробленої продукції з кожним роком зростає і в 2012 р. він склав 3831,7 млн. грн., що в 4,3 разу більше, порівняно з 2007 р. (табл. 2.15). Дані за районами наведені у додатку Д (табл. Д.3.).

У структурі реалізованої продукції значно переважає продукція рослинництва, частка якої у 2012 р. становила 88,2%. За 5 років питома вага продукції рослинництва зросла на 3,7%. Незважаючи на високі темпи зростання дохідності сільськогосподарського виробництва, коефіцієнт дохідності та рівень рентабельності за аналізований період зменшився відповідно на 12 пунктів. За аналізований період частка прибуткових підприємств збільшилась з 65,8% до 80,7%.

Вивчені показники дохідності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області не дають повної картини щодо ефективності кожної із галузей. Як показує практика, існує величезна строкатість в індикаторах формування прибутку чи збитку рослинництва і тваринництва. Це пов'язано із особливими кон'юнктурними умовами на ринку кожного виду аграрної продукції.

Таблиця 2.15.

**Ефективність сільськогосподарського виробництва
Тернопільської області**

(млн. грн)

Показники	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2012 р. у % до 2011 р.
Продукція сільського господарства, всього:							
повна собівартість	734,3	1263,1	1658,8	2002,4	2673,4	3324,1	124,3
чистий дохід (виручка) від реалізації	891,8	1563,3	2130,8	2324,9	3408,2	3831,7	112,4
коефіцієнт дохідності, пункт.	1,21	1,24	1,28	1,16	1,27	1,15	-0,12
рівень рентабельності (збитковості), %	21,5	23,8	28,5	16,1	27,5	15,3	-12,2
Продукція рослинництва:							
повна собівартість	574,5	1056,7	1460,2	1749,2	2318,8	2905,8	125,3
чистий дохід (виручка) від реалізації	753,4	1350,0	1921,8	2066,3	3035,4	3381,1	116,4
коефіцієнт дохідності, пункт.	1,31	1,28	1,32	1,18	1,31	1,16	-0,15
рівень рентабельності (збитковості), %	31,1	27,8	31,6	18,1	30,9	-16,4	-14,5
Продукція тваринництва:							
повна собівартість	159,8	206,4	198,6	253,2	354,6	418,3	118,0
чистий дохід (виручка) від реалізації	138,4	213,3	209,0	258,6	372,7	450,6	120,9
коефіцієнт дохідності, пункт.	0,87	1,03	1,05	1,02	1,05	1,08	0,03
рівень рентабельності (збитковості), %	-13,3	3,3	5,2	2,1	5,1	7,7	2,6
Частка підприємств, які отримали від реалізації продукції сільського господарства, %							
прибуток	65,8	69,9	70,3	73,2	82,5	80,7	-1,8
збиток	34,2	30,1	29,7	26,8	17,5	19,3	1,8

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128]

Так, якщо середній показник рентабельності в рослинництві у 2012 році становив 18,2%, то, для прикладу, пшениці – 10,4%, ячменю – 34,0%, гречки – 28,8%, кукурудзи на зерно – 54,2%, цукрових буряків – 7,1%, ріпаку – 21,9%, овочів і плодів – 19,6%. Подібна ситуація і в тваринництві. Середній показник рентабельності в галузі у 2012 році становив 7,7%, зокрема, велика рогата худоба на м'ясо – (-8,9%), свиней на м'ясо – 5,4%, птиці на м'ясо – 7,4%, молока – 11,6%, яєць курячих – 23,2%.

Така тенденція спостерігається протягом останніх 20-ти років, що свідчить про нестабільний рівень ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні (додаток Д (табл. Д.4.).

Таке коливання дохідності сільськогосподарського виробництва можна пояснити, на нашу думку, двома аспектами: постійним зростанням собівартості продукції та значним коливанням реалізаційних цін на ринку.

Перший із них в економічній літературі вважається, як правило, внутрішнім резервом підвищення ефективності виробництва. Відповідно до загальноприйнятих економічних законів суспільства та практики господарювання в сучасних умовах, вартість ресурсів постійно зростає, що відображається на підвищенні собівартості продукції. Таке зростання відбувається кожного року і становить в середньому щорічно 5-10% по кожному виду аграрної продукції (табл. 2.16).

Як видно з таблиці, у 2012 р., порівняно із 2005 р, собівартість сільськогосподарської продукції у аграрних підприємствах зросла: зернових культур у 2,9 разу; цукрових буряків у 2,8 раз; картоплі у 3,5 раза; овочів на 2,9 разу; яловичини на 93,3%; свинини на 55,4%; молока у 2,7 разу; яєць 2 раза. Натомість, м'ясо птиці подешевшало на 4,4%.

До певної міри це дійсно так, оскільки менеджмент підприємства може впливати на рівень продуктивності, схему організації технологічних процесів, формувати систему відповідальності працівників, вчасно реагувати на поставлені завдання

тощо. Однак, все це стосується переважно трудових ресурсів. Як показує практика останніх років, у структурі виробничих витрат оплата праці з відрахуваннями на соціальні заходи становить не більше 10-12%.

Таблиця 2.16.

Динаміка собівартості 1 центнера основних видів реалізованої продукції в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

(грн)

Види продукції	Роки							
	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Продукція рослинництва								
Зернові культури	30,3	43,9	64,6	73,3	75,1	99,5	115,8	127,8
Цукрові буряки	12,1	15,2	15,7	28,0	35,3	66,8	54,2	43,2
Картопля	40,3	53,9	85,8	130,6	102,8	140,5	267,7	191,1
Овочі відкритого ґрунту	30,8	53,2	144,5	140,1	124,1	121,8	252,5	154,1
Продукція тваринництва								
Худоба та птиця (на м'ясо)								
ВРХ	363,4	741,5	763,2	1022,6	1085,0	1142,9	1436,1	1433,4
свиней	778,2	979,4	921,1	1187,4	1184,3	1278,2	1401,0	1521,9
птиці	425,3	961,2	933,6	774,6	851,5	793,8	721,5	918,8
Молоко	59,7	91,4	118,0	164,5	168,3	209,5	254,5	242,9
Яйця, тис. шт.	211,6	213,8	272,3	374,7	376,7	415,8	425,2	428,2

Джерело: складено на основі [126; 127; 128]

Переважна ж частка витрат належить матеріальній складовій (насіння, корми, нафтопродукти, мінеральні добрива і засоби захисту та ін.) – 75-80%, як це висвітлено у табл. 2.17. Відповідно, впливати на вартість цих ресурсів практично неможливо. Тому слід вважати цей чинник умовно-внутрішнім.

Таблиця 2.17.

**Матеріальні витрати на виробництво
продукції сільського господарства за елементами в 2012 році**

	Сільське господарство		У тому числі			
	млн. грн	у % до підсумку	рослинництво		тваринництво	
			млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку
Усього витрат	3724,7	100,0	3315,1	100,0	409,5	100,0
Матеріальні витрати, які увійшли до собівартості продукції	2739,2	<u>73,5</u> 100,0	2401,7	<u>71,8</u> 100,0	337,4	<u>82,4</u> 100,0
в тому числі						
насіння і посадковий матеріал	515,9	18,8	515,9	21,5	x	x
корми	266,0	9,7	x	x	266,0	78,8
з них покупні	100,1	3,7	x	x	100,1	29,7
інша продукція сільського господарства	36,4	1,3	33,3	1,4	3,1	0,9
мінеральні добрива	586,6	21,4	586,6	24,2	x	x
нафтопродукти	362,9	13,2	346,0	14,4	16,9	5,0
електроенергія	38,8	1,4	27,0	1,1	11,7	3,5
паливо	23,3	0,9	22,3	0,9	1,0	0,3
запасні частини, ремонт і будівельні матеріали для ремонту	163,4	6,0	148,6	6,2	14,8	4,4
оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями, та інші матеріальні витрати	745,8	27,2	722,0	30,1	23,9	7,1

Джерело: складено на підставі [128]

Другий аспект строкатості доходів пов'язаний зміною рівня цін на сільськогосподарську товарну продукцію, що залежить від нееластичності попиту на продукцію та коливання обсягів аграрного виробництва залежно від природно-кліматичних умов.

Проте в нових принципах цінової політики, які були започатковані в нашій країні у грудні 1990 р. Законом України “Про ціни і ціноутворення” [71], зауважуємо, що в товарно-грошових відносинах між сільським господарством і суміжними галузями мають переважати вільні ціни, які формуються під впливом попиту і пропозиції. Таким чином, держава як регулятор економічних відносин, відійшла від цінового регулювання, поклавшись на саморегулюючі можливості ринку, що в кінцевому результаті призвело до негативних фінансових наслідків для формувань. Так, наприклад, збільшення обсягів виробництва і кількості пропонуваної на ринку аграрної продукції у врожайний рік призводить до зменшення цін на сировину, проте не забезпечує різкого зростання дохідності, оскільки дана продукція характеризується відносно нееластичним попитом. Коефіцієнт еластичності щодо сільськогосподарської продукції знаходиться в межах 0,2–0,25. Це призводить до ситуації, що, коли ціна знижується на 40–50%, збільшення споживання продукції становить всього лише 10%. Нееластичним є також попит за доходами: при зростанні доходів споживачів на 10% збільшення попиту на сільськогосподарську продукцію становитиме 2 %.

Якщо проаналізувати динаміку зміни цін на сільськогосподарську продукцію в Тернопільській області, можна зробити висновок, що у 2011–2012 рр. середні ціни реалізації, за якими сільськогосподарські підприємства продавали власно вирощену продукцію, в порівнянні з 2007 р. підвищилися на всі її основні види (табл. 2.18).

Як видно з таблиці, у 2011 р., порівняно із 2007 р., сільськогосподарські підприємства продавали дорожче: зернові (на 55,2%), цукрові буряки (в 4,5 раза), картоплю (в 2,8 раза), овочі (на 30,0%). У 2011 р. ціни на велику рогату худобу проти 2007 р. зросли в 2,4 раза, свиней – на 82,0%, птицю – у 2,2 раза, молоко – у 2,0 раза, яйця – на 77,1%. При цьому темпи зміни споживчих цін на основні види готових продуктів сільськогосподарського походження були значно більшими від зміни цін реалізації сільськогосподарської сировини аграрними товаровиробниками.

Таблиця 2.18.

**Динаміка середніх цін реалізації основних видів
сільськогосподарської продукції в Тернопільській області**

(грн за 1ц)

Види продукції	Роки							
	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Продукція рослинництва								
Зернові культури	50,7	45,3	90,1	89,2	88,2	112,0	139,8	151,2
Цукрові буряки	11,6	18,7	18,5	38,1	65,5	80,1	82,8	46,3
Картопля	43,9	65,4	99,4	117,0	110,7	187,6	283,7	146,5
Овочі відкритого ґрунту	38,8	68,4	204,2	190,7	156,7	205,6	265,4	184,4
Продукція тваринництва								
Худоба та птиця (на м'ясо)								
ВРХ	198,1	564,3	528,2	875,3	811,4	883,0	1279,2	1306,4
Свиней	321,4	984,3	743,6	1242,3	1425,3	1190,8	1353,6	1603,3
Птиці	276,0	595,9	443,7	672,5	683,5	874,3	978,4	931,7
Молоко	54,1	113,5	150,6	204,2	187,7	280,0	310,8	271,0
Яйця, тис. шт.	220,2	248,2	253,4	398,6	393,1	423,4	448,8	527,3

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128]

Аналіз структури продажу і дохідності основних видів продукції рослинництва сільськогосподарських підприємств Тернопільської області висвітлено у таблиці 2.19. Як видно з таблиці, найбільше доходу і прибутку було отримано у 2010–2011 рр. від реалізації продукції технічних культур. Так, сума доходу від реалізації продукції технічних культур становила у 2010 р. 1076,9 млн.грн; у 2011 р. – 1373,1 млн.грн, його частка у загальному доході, отриманому від реалізації продукції рослинництва підприємств області досягла відповідно 54,8% і 47,8%. Серед технічних культур найбільше доходу і прибутку за 2010–2012 рр. забезпечили: цукрові буряки відповідно 125,4-31,9 млн. грн прибутку; ріпак – 40,5-77,2 млн. грн прибутку.

Таблиця 2.19.

**Структура продажу і дохідність продукції рослинництва
сільськогосподарських підприємств Тернопільської області**

Назва продукції	2010р.				2011р.				2012р.			
	обсяг продажу, тис. т	дохід млн. грн	прибуток (збиток), млн. грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	обсяг продажу, тис. т	дохід млн. грн	прибуток (збиток), млн. грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	обсяг продажу, тис. т	дохід млн. грн	прибуток (збиток), млн. грн	коефіцієнт дохідності, пункт.
Зернові та зерно-бобові – всього у т.ч. :	699	782,8	87,1	1,13	928	1297,2	223,1	1,21	1308	1976,0	304,5	1,18
пшениця	326	336,6	7,0	1,02	419	584,3	38,4	1,07	567	832,5	78,3	1,10
ячмінь	120	132,4	7,3	1,06	92	149,4	38,4	1,35	140	250,4	63,6	1,34
кукурудза на зерно	233	276,8	61,7	1,29	405	533,2	137,2	1,35	580	845,2	155,0	1,22
гречка	4,7	17,6	8,1	1,85	3,4	16,1	6,4	1,66	7,1	24,9	5,6	1,29
горох	5,1	9,2	2,8	1,44	2,3	5,3	1,1	1,25	3,7	8,6	2,0	1,29
Технічні культури – всього у т.ч. :	x	1076,9	175,1	1,19	x	1373,1	430,6	1,46	x	1105,3	149,1	1,16
цукрові буряки	941	753,9	125,4	1,20	1103	913,0	315,3	1,53	1045	483,9	31,9	1,07
насіяння соняш.	12	37,1	9,2	1,33	19	57,0	17,0	1,45	18	63,4	12,9	1,26
соя	22	60,0	0,07	1,00	36	106,5	15,7	1,17	38	128,1	27,0	1,27
ріпак	778	225,8	40,5	1,22	74	296,6	81,9	1,38	113	429,9	77,2	1,22
Картопля	45	84,1	21,1	1,33	60	169,8	9,6	1,06	88	128,9	-39,2	0,77
Овочі – всього	9,6	19,6	8,0	1,69	9,3	24,6	1,2	1,05	7,0	12,8	2,1	1,20
Плоди	0,3	0,3	-0,3	0,50	3	5,0	3,9	3,38	0,9	1,0	0,5	1,94
Ягоди	0,6	2,9	1,6	2,24	0,1	1,6	0,05	1,03	0,02	0,2	0,07	1,45
Рослинництво - всього	x	1966,6	292,6	1,17	x	2871,2	668,4	1,30	x	3224,2	417,1	1,16

Джерело: розраховано на основі [127; 128].

При цьому, незважаючи на збільшення обсягу продажу цукрових буряків на 11,1% у 2012 р., сума прибутку зменшилась у 3,9 раза порівняно з 2010р. Зменшення обсягу прибутку відбулося в основному за рахунок зменшення ціни. Так. ціна 1 ц цукрових буряків зменшилась з 80,14 грн у 2010 р. до 46,30 грн у 2012 р. або в 1,7 раза.

Збільшення маси прибутку ріпаку з 40,5 до 77,2 млн. грн у 2012 р. відбулось за рахунок як збільшення обсягу продажу

зерна на 45,4%, так і підвищення цін з 290,9 грн/ц до 380,2 грн/ц, або на 30,7%.

Зернові культури забезпечили найбільше доходу (1976,0 млн. грн) у 2012 р., його частка у загальному обсязі доходу рослинництва досягла 61,3%, або збільшилась порівняно із 2010 р. на 34,6%. У цій галузі найбільше доходу і прибутку за 2010–2012 рр. отримали підприємства від реалізації: кукурудзи на зерно відповідно 61,7-155; млн. грн прибутку; пшениці – 7,0-78,3 млн. грн прибутку; ячменю – 7,3-63,6 млн. грн прибутку. Зерно цих культур користується підвищеним попитом, а тому за аналізований період обсяг і ціна реалізації збільшились: пшениці відповідно з 3255,7 тис. ц до 5671,4 тис. ц (у 1,7 раза); ціна – з 103,39 грн/ц до 146,8 грн/ц (у 1,4 раза); ячменю – з 1197,3 тис. ц до 1402,4 тис. ц (на 17,1%), ціна – з 110,58 грн/ц до 178,57 грн/ц (на 61,5%); кукурудзи – з 2333,8 тис. ц до 5797,5 тис. ц (у 2,5 раза), ціна – з 118,6 грн/ц до 145,79 грн/ц (на 22,9%).

Аналіз наведених показників у табл. 2,19 засвідчив, що у зернових, технічних та інших культур коефіцієнт дохідності, обумовлений двома факторами – собівартістю і ціною реалізації продукції. На обсяг прибутку крім собівартості і ціни найбільший вплив здійснює кількість реалізованої продукції.

Дослідження показали, що рівень дохідності як окремих галузей, так і підприємств загалом залежить від комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників. Вагомий вплив на дохідність підприємств здійснює урожайність сільськогосподарських культур.

З метою визначення впливу урожайності на дохідність галузі, провели групування аграрних підприємств районів за рівнем урожайності пшениці за 2010-2012 рр. (табл. 2.20). Встановлено, що із підвищенням урожайності, як видно із таблиці, поліпшується дохідність і економічна ефективність виробництва зерна пшениці. Так, порівняно найвищої ефективності виробництва зерна пшениці досягнуто у підприємствах третьої групи районів, в яких середня урожайність пшениці становила 54,1 ц/га. Там коефіцієнт дохідності зерна становив 1,22 пункти, на 1ц реалізованої пшениці й один гектар зібраної площі було отримано відповідно 26,11 грн і 8017 грн прибутку.

Таблиця 2.20.
**Дохідність виробництва зерна пшениці при різних
 урожайності у аграрних підприємствах районів Тернопільської області, 2010-2012рр.**

Показники	Групи районів за урожайністю пшениці, ц/га										Разом по всіх групах
	I до 25		II - 25,1 - 50				III - 50,1 і більше		всього	у т.ч. Бучацький	
	всього	у т.ч. Підгасцький	всього	у т.ч.		всього	у т.ч.				
				Гусятинський	Підволочиський						
Кількість районороків, од.	13	1	36	1	1	2	1	1	1	51	
Середня урожайність пшениці, ц/га	22,1	16,8	36,6	29,1	45,1	54,1	50,9	50,9	50,9	34,4	
Середня зібрана площа пшениці на район, тис.га	8183	7024	11141	17904	13947	11470	10707	10707	10707	10400	
Витрати коштів на 1 га зібраної площі пшениці інтенсифікація, грн	2105	1503	4243	2751	4763	5758	4424	4424	4424	3881	
Вироблено зерна пшениці на один: - на район, тис. т	18,1	11,8	40,7	52,1	62,9	62,1	54,5	54,5	54,5	35,8	
Продано зерна на район, тис.т	13,0	6,2	30,5	42,0	43,2	35,2	23,7	23,7	23,7	26,2	
Частка у обсягу продажу зерна в області, %	12,6	1,9	82,1	12,9	7,6	5,3	2,7	2,7	2,7	100	
Повна собівартість 1ц реалізованого зерна, грн	104,09	97,75	126,71	103,31	115,42	116,31	94,99	94,99	94,99	123,31	
Ціна реалізації 1ц зерна, грн	101,56	144,93	137,69	95,43	156,85	142,42	124,93	124,93	124,93	133,39	
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,98	1,48	1,09	0,92	1,36	1,22	1,32	1,32	1,32	1,08	
Одержано прибутку (-збитку): на 1 ц реалізованого зерна, грн	-2,53	47,18	10,98	-7,88	41,43	26,11	29,94	29,94	29,94	10,08	
на 1 га зібраної площі, грн	-40	419	301	-185	1282	8017	655	655	655	254	
на район, тис.грн	-4253	2944	3351	-3312	17885	9195	7009	7009	7009	2642	
Рентабельність зерна, %	-2,4	48,3	8,7	-7,6	35,9	22,4	31,5	31,5	31,5	8,2	

Джерело: розроблено на основі [127; 128; 159]

Дослідження показали, що на дохідність підприємств найбільший вплив здійснюють рівень собівартості продукції та ціна. Так, наприклад, у підприємствах Підгаєцького району (перша група) при найменшій урожайності пшениці (16,8ц/га) та порівняно низькій собівартості 1ц зерна (97,75 грн) і високій ціні (144,93 грн/ц) було досягнуто найвищий коефіцієнт дохідності (1,48 пункт.), тобто на кожен вкладену гривню у дану галузь було отримано 48 коп. прибутку.

Водночас у аграрних підприємствах Гусятинського району (друга група) у 2010р. при урожайності пшениці 29,1ц/га, що на 12,3ц більше порівняно із Підгаєцьким районом, собівартості зерна 103,31 грн/ц і найменшій ціні 1 ц пшениці (95,43 грн), коефіцієнт дохідності галузі становив 0,92 пункти або на 0,56 пунктів менше, ніж у Підгаєцькому районі. Варто зазначити суттєві коливання собівартості продукції й ціни її реалізації. Так, найменшу повну собівартість 1 ц зерна пшениці (94,99 грн) мали у 2011р. аграрні підприємства Бучацького району, а найбільшу собівартість (199,27 грн/ц) – підприємства Кременецького району. Як видно, різниця між найменшою і найбільшою собівартістю становила 104,28 грн, або у 2,1 разу.

Зазначимо, що ще більша диференціація собівартості 1 ц продукції рослинництва виявлена між аграрними підприємствами в рамках адміністративного району. Все це свідчить про суттєві відмінності в організації виробництва, використанні наявних матеріально-технічних, трудових та інших ресурсів. З метою зменшення рівня собівартості продукції необхідно у кожному підприємстві дотримуватися нормативних, раціональних витрат на виконання конкретних процесів виробництва аграрної продукції, наданні послуг та інших прямих і загально-виробничих витрат, а також підвищення урожайності сільсько-господарських культур.

Значна диференціація виявлена і у цінах реалізації зерна пшениці. Для прикладу, найменша ціна, як видно з таблиці 2.20, за 1ц зерна пшениці (95,43 грн) була у підприємствах Гусятинського

району, а найбільша (156,85 грн/ц) у – Підволочиського, різниця становила 61,42 грн, або 1,6 разу. В результаті, виробництво зерна пшениці у підприємствах Гусятинського району в 2010 р. було збитковим. Наведені показники засвідчили про нагальну потребу удосконалення економічного механізму взаємовідносин між виробниками зерна та переробними підприємствами й іншими споживачами.

Для визначення впливу чинників на формування дохідності зерна пшениці у аграрних підприємствах, провели групування районів за коефіцієнтом дохідності галузі (табл. 2.21). Як видно з таблиці, збільшення коефіцієнта дохідності зерна пшениці відбулося під дією таких головних факторів: ціна реалізації продукції; собівартість зерна; урожайність та концентрація виробництва. Так, наприклад, порівняно найвищий коефіцієнт дохідності (1,29 пункт.) зерна мали підприємства третьої групи районів. Там була порівняно найменша собівартість продукції, висока ціна її реалізації, найбільша середня урожайність пшениці із значною концентрацією виробництва.

Варто зазначити, що середній рівень собівартості зерна та ціни його реалізації, як видно з таблиці, мають суттєву диференціацію між районами, а ще більшу – між аграрними підприємствами у межах кожного району Тернопільської області. Так, наприклад, середня повна собівартість 1ц пшениці у підприємствах Кременецького району (перша група) в 2011р. становила 199,27 грн, що на 74,99 грн (у 1,6 разу) більше, ніж в середньому по всіх аналізованих групах. Отже, при майже однакових рівнях урожайності та ціни реалізації пшениці, але суттєвій різниці собівартості, отримано різні результати, а саме коефіцієнт дохідності у підприємствах Кременецького району становив 0,65 пунктів, а по усіх районах області – 1,08. Тобто на кожну гривню, вкладених коштів у виробництво пшениці, підприємства Кременецького району отримали 35 коп. збитків, а в середньому підприємства усіх районів області – 8 коп. прибутку.

Таблиця 2.21.

Дохідність виробництва зерна пшениці та фактори її формування у аграрних підприємствах районів Тернопільської області, 2010-2012 рр.

	Групи районів за коефіцієнтом дохідності, пункт.						Разом по групах
	I до 1,00		II – 1,01– 1,20		III – 1,21 і більше		
	всього	у т.ч. Кременецький	всього	у т.ч. Гусятинський	всього	у т.ч. Підволочиський	
Кількість районороків, од.	17	1	25	1	9	1	51
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,89	0,65	1,10	1,14	1,29	1,36	1,08
Середня зібрана площа пшениці на район, тис.га	9,4	7,3	10,6	16,8	10,2	13,9	10,2
Витрати коштів на 1 га зібраної площі пшениці (інтенсифікація), грн	3316	5936	4331	6332	3760	4736	3956
Середня урожайність, ц/га	28,0	33,1	36,9	47,2	38,6	45,1	34,6
Вироблено зерна на район, тис.т.	26,3	24,3	39,2	79,2	39,4	62,9	35,5
Продано зерна на район, тис.т.	18,3	10,2	30,1	96,1	25,4	43,2	25,7
Повна собівартість 1 ц реалізованого зерна, грн	128,73	199,27	127,59	147,41	107,04	115,40	124,28
Ціна реалізації 1 ц зерна, грн	114,12	129,15	140,25	167,94	138,40	156,85	133,72
Одержано прибутку (-збитку):							
на 1 ц реалізованого зерна, грн	-14,71	-70,12	12,66	20,53	31,36	41,45	9,44
на 1 га зібраної площі, грн	-285	-973	359	1176	780	1282	237
на район, тис.грн	-2677	-7142	3904	19732	7972	17885	2429
Рентабельність зерна пшениці,%	-11,4	-35,2	10,2	13,9	29,3	35,9	7,6

Джерело: розраховано на основі [127; 128; 159]

Дослідження показали тісну залежність між урожайністю кукурудзи на зерно та її дохідністю (табл. 2.22). Із підвищенням урожайності кукурудзи, як видно з таблиці, збільшується коефі-

цієнт дохідності цієї культури. Порівняно найвищий коефіцієнт дохідності (1,49 пункт.) мали підприємства третьої групи районів. Там середня урожайність кукурудзи на зерно була найвища 84,9ц/га, середня зібрана площа на район – 5,2 тис.га, найменша повна собівартість зерна (94,24 грн/ц). При цьому була помірна ціна (140,17 грн/ц) реалізації зерна кукурудзи.

Таблиця 2.22.

Дохідність виробництва зерна кукурудзи при різній урожайності у підприємствах районів Тернопільської області, 2010-2012 рр.

Показники	Групи районів за урожайністю кукурудзи на зерно, ц/га						Разом по групах
	I до 40		II – 40,1–80		III – 80,1 і більше		
	всього	у т.ч. Монастирський	всього	у т.ч. Кременецький	всього	у т.ч. Бучацький	
Кількість районороків, од.	4	1	38	1	9	1	51
Середня урожайність, ц/га	27,9	32,9	62,3	79,7	84,9	93,8	66,0
Середня зібрана площа кукурудзи на район, тис.га	0,6	0,9	5,5	4,4	5,2	5,1	5,2
Витрати коштів на 1 га зібраної площі, тис.грн	2,4	5,3	5,8	12,8	6,8	6,8	5,9
На район, тис.ц:							
вироблено зерна кукурудзи	17	28	346	348	441	481	338
продано зерна кукурудзи	16	14	248	179	310	355	239
Повна собівартість 1 ц реалізованого зерна, грн	99,24	187,78	108,67	189,41	94,24	84,81	105,4
Ціна реалізації 1 ц зерна, грн	116,09	133,88	132,65	178,59	140,17	170,37	134,2
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,17	0,71	1,22	0,94	1,49	2,01	1,27
Одержано прибутку (-збитку):							
на 1 ц реалізованого зерна, грн	16,85	-53,90	23,98	-10,82	45,93	85,56	28,82
на 1 га зібраної площі, грн	695	-808	1071	-440	2741	5959	1190
на район, тис.грн	1112,3	-728	5948	-1937	14254	30391	7086
Рентабельність зерна, %	17,0	-28,7	22,1	-5,7	48,7	100,9	27,3

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128]

Значно вищу економічну ефективність, як видно з таблиці 2.22, продемонстрували сільськогосподарські підприємства

Бучацького району. Там середня урожайність кукурудзи на зерно становила 93,8ц/га, собівартість продукції – найменша 84,81 грн/ц, а ціна – найвища 170,37 грн/ц. В результаті, наведені показники забезпечили найвищий коефіцієнт дохідності (2,01 пункт.) зерна кукурудзи, тобто на кожну вкладену гривню отримано 101 коп. прибутку.

Дослідження показали, що в умовах посилення інфляції, зменшення закупівельних цін та суттєвого підвищення собівартості зерна, мінімальний поріг урожайності має бути: зерна пшениці на рівні 40ц/га; кукурудзи – 80ц/га і більше. Така урожайність зернових культур зможе забезпечити прибуткове ведення галузі на найближчі 3-5 років за умов дотримання реалізаційних цін не нижче рівня 2012 року.

Встановлено, що однією із основних причин низької дохідності й прибутковості більшості сільськогосподарських підприємств Тернопільської області є висока собівартість 1ц зернових культур, яка обумовлена недостатнім рівнем урожайності цих культур. Так, наприклад, урожайність за останні роки підприємства області мали: озимої пшениці до 30ц/га – 54,6% виробників; ячменю ярого до 25ц/га – 58,4%; кукурудзи на зерно до 60ц/га – 66,8%. Наведені показники свідчать про нагальну потребу підвищення урожайності усіх сільськогосподарських культур.

Поряд із урожайністю вагомий вплив на рівень собівартості зерна пшениці та кукурудзи, як показали дослідження, здійснює концентрація виробництва (додаток Е, табл. Е.1. і табл. Е.2.). Збільшення концентрації виробництва тісно пов'язане із підвищенням дохідності та економічної ефективності функціонування зернової галузі. Порівняно найвищої економічної ефективності виробництва досягли підприємства третьої групи, в яких середня зібрана площа становила: пшениці у межах 600-1400 га; кукурудзи на зерно – 400-900 га. Саме такі розміри концентрації зібраної площі пшениці та кукурудзи на зерно сприяють поліпшенню використання матеріально-технічних і трудових ресурсів і на цій основі зменшенню собівартості продукції та підвищенню дохідності галузі.

Дослідження показали, що поряд із тісною залежністю між урожайністю, концентрацією та економічною ефективністю виробництва, один із головних факторів дохідності галузі є ціна реалізації продукції.

Формування маси доходу й прибутку на виробництві зерна кукурудзи здійснюється під впливом наступних головних чинників: собівартості продукції, ціни її реалізації та обсягу реалізації (табл. 2.23). Порівняно найвищий середній коефіцієнт дохідності (1,43) зерна кукурудзи досягнуто у сільськогосподарських підприємствах третьої групи районів. Там повна собівартість 1 ц реалізованого зерна кукурудзи становила 94,22 грн, ціна реалізації продукції – 134,91 грн/ц. При цьому на 1 ц реалізованого зерна та 1 га зібраної площі кукурудзи отримано найбільше прибутку відповідно 40,69 грн і 2136 грн.

Найвищу дохідність та прибутковість виробництва і продажу зерна кукурудзи, як видно з таблиці 2.23, забезпечили підприємства Бучацького району. Там повна середня собівартість 1 ц зерна кукурудзи була найменшою (73,35 грн), ціна реалізації – 149,74 грн/ц, коефіцієнт дохідності – 2,04 пункти. При цьому була порівняно найвища середня урожайність зерна кукурудзи (89,5 ц/га). В результаті, підприємства району отримали більше прибутку з розрахунку: на 1 ц реалізованого зерна (76,39 грн); на 1 га зібраної площі (6787 грн); на район (28,9 млн.грн).

У буряківництві, як показав аналіз, також вагомий вплив на дохідність галузі мають урожайність та концентрація виробництва. Збільшення урожайності цукрових буряків та рівня концентрації супроводжується зростанням економічної ефективності даної галузі (табл. 2.24).

Як видно з таблиці, порівняно найвищої ефективності виробництва цукрової сировини досягли господарства п'ятої групи, в яких середня урожайність буряків становила 573 ц/га на зібраній площі 494 га, в структурі ріллі посівна площа цукрових буряків займала 17,5%. У цій групі найефективніше використовувалися матеріально-технічні, трудові та інші ресурси. В результаті, підприємства п'ятої групи досягнули найнижчого рівня

собівартості 1 ц виробленої продукції, отримали найбільше валового прибутку з розрахунку на 1 га зібраної площі (13,6 тис. грн.) та на 100 га ріллі (100,8 тис. грн.). Ще вищих економічних результатів, як видно з таблиці 2.24, досягли передові підприємства - ПАП "Іванівське" Тербовлянського району та "Україна" Підволочиського.

Таблиця 2.23.

Дохідність виробництва зерна кукурудзи та фактори її формування у аграрних підприємствах районів Тернопільської області, 2010-2012 рр.

	Групи районів за коефіцієнтом дохідності, пункт.						Разом по групах
	I до 1,00		II – 1,0–125		III – 1,26 і більше		
	всього	у т.ч. Монастирський	всього	у т.ч. Чортківський	всього	у т.ч. Бучацький	
Кількість районороків, од.	6	1	19	1	25	1	50
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,93	0,71	1,13	1,17	1,43	2,04	1,27
Середня зібрана площа кукурудзи на район, тис.га	2,3	0,9	5,5	9,2	5,2	4,3	2,0
Витрати коштів на 1 га зібраної площі, грн	8817	5901	7323	8019	6185	6265	6722
Урожайність кукурудзи, ц/га	60,0	32,9	64,9	68,8	69,1	89,5	66,8
Вироблено зерна на район, тис.т.	136,2	28,0	355,3	633,0	360,3	381	331
Продано зерна на район, тис.т.	63,7	13,5	266,3	804,8	279,7	379	246
Повна собівартість 1 ц реалізованого зерна, грн	153,87	187,82	118,16	122,05	94,22	73,35	105,9
Ціна реалізації 1 ц зерна, грн	143,83	133,88	133,81	143,28	134,91	149,74	134,7
Одержано прибутку (-збитку):							
на 1 ц реалізованого зерна ,грн	-10,04	-53,94	15,65	21,23	40,69	76,39	28,81
на 1 га зібраної площі, грн	-282	-856	1435	1857	2136	6787	2714
на район, тис.грн	-639	-728	7853	17086	11139	28913	7077
Рентабельність зерна кукурудзи,%	-6,52	-28,7	13,2	17,4	43,2	104,1	27,2

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128]

Таблиця 2.24.

**Дохідність виробництва цукрових буряків при
різній урожайності в Тернопільській області у 2009-2011 рр.**

Показники	Групи підприємств за урожайністю, ц/га						
	I до 100	II 100,1– 200	III 200,1– 300	IV 300,1– 400	V 400,1 і більше		
					всьо- го	у т.ч. Іванівське ²⁹ Теребовлянсько- го району	у т.ч. "Україна" Підволочиського району
Кількість підприємств, од.	5	22	29	24	28	1	1
Середня урожайність у групі, ц/га	58	151	254	356	573	694	727
Зібрана площа цукрових буряків, га	47	81	129	316	494	530	1042
Середня площа ріллі на підприємство, га	777	1164	996	2197	2860	4376	11579
Частка площі цукрових буряків в структурі ріллі, %	6,0	7,0	13,0	14,4	17,5	12,1	9,0
На 100 га ріллі:							
вироблено ц/буряків, ц	350	1070	3290	5119	10014	8407	8000
Виробнича собівартість 1 ц цукрових буряків, грн.	67,5	53,6	47,9	42,1	36,5	32,5	34,2
у т.ч. прями матеріальні витрати – всього, грн	44,7	38,2	37,4	32,5	27,1	21,1	25,4
з них витрати на:							
насіння	8,7	4,9	7,5	5,6	5,0	2,5	5,0
міндобрива	20,1	9,7	13,0	11,1	8,6	6,3	10,0
нафтопродукти	10,1	10,3	7,6	8,8	5,2	4,2	3,9
на оплату праці	11,4	7,75	4,42	2,87	2,37	4,38	1,94
інші прями і загальновиробничі витрати	11,4	7,7	6,0	6,7	6,6	7,0	6,8
Повна собівартість 1ц реалізованих ц/буряків, грн	82,1	62,7	54,0	47,3	51,1	44,0	47,8
Ціна реалізації 1ц цукрових буряків, грн	46,9	43,4	48,2	64,3	74,8	80,1	86,8
Отримано прибутку (-збитку):							
на 1 ц проданих ц/буряків, грн	-35,2	-19,3	-5,8	17,0	23,7	36,2	39,0
на 1 га зібраної площі, грн	-2044	-2164	-1009	3243	13597	25101	28338
Рентабельність галузі, %	-42,9	-30,8	-10,8	35,8	46,4	82,3	81,6
Коефіцієнт дохідності, пунктів	0,57	0,69	0,89	1,36	1,46	1,82	1,82

Джерело: розраховано на основі[126; 127; 128]

Дослідження показали, що в умовах загострення економічної кризи у аграрному секторі економіки Тернопільської області прибутковість галузі буряківництва може бути забезпечена при урожайності цукрових буряків тільки понад 350 ц/га та посиленій концентрації виробництва (додаток Е. (табл. Е.3.).

Встановлено, що ціни на цукрові буряки як і на зернові культури мали суттєві коливання (43,4-80,1 грн/ц) і здійснюють основний вплив на рівень дохідності та економічної ефективності функціонування як буряківничої галузі, так і підприємства загалом. Така суттєва диференціація між найменшою і найбільшою ціною (1,8 разу) у межах області не дає змогу створити рівні можливості для ведення бізнесу у буряківничій галузі та гальмує розвиток буряківництва у Тернопільській області. Все це лишній раз переконує про нагальну потребу активізації державного регулювання процесу ціноутворення у сільськогосподарському виробництві.

Дослідження показали, що повна собівартість і ціна реалізації буряків є головними факторами формування дохідності галузі у сільськогосподарських підприємствах районів Тернопільської області (табл. 2.25). Для прикладу, коефіцієнт дохідності галузі буряківництва у підприємствах першої групи районів становив 0,86 пунктів, що обумовлено порівняно високою собівартістю (44,49 грн/ц) і низькою ціною (38,19 грн/ц) реалізації цукрових буряків. Збитковою галузь буряківництва була, як видно із таблиці 2.25, і у підприємствах Буцацького району, в яких середня урожайність цукрових буряків становила 422ц/га.

Водночас, підприємства третьої групи районів при значно меншій урожайності цукрових буряків (323 ц/га) і, особливо Козівського району (224 ц/га) мали коефіцієнт дохідності відповідно 1,63 і 2,04 пункти. Там ціна реалізації 1ц буряків становила відповідно 89,19 і 103,96 грн, що у 2,3-2,7 разу більше, ніж у підприємствах першої групи районів. Така

суттєва різниця у цінах реалізації цукрових буряків не стимулює товаровиробників до розширеного відтворення, гальмує подальший розвиток галузі буряківництва.

Таблиця 2.25.

Дохідність галузі буряківництва та фактори її формування у аграрних підприємствах за районами Тернопільської області, 2010-2012 рр.

Показники	Групи районів за коефіцієнтом дохідності, пункт.						Разом по групах
	I до 1,00		II – 1,01 – 1,25		III – 1,26 і більше		
	всього	у т.ч. Бучацький	всього	у т.ч. Тернопільський	всього	у т.ч. Козівський	
Кількість районороків, од.	10	1	18	1	18	1	46
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,86	0,98	1,10	1,23	1,63	2,04	1,28
Середня зібрана площа буряків на район, га	3044	3763	2919	2581	3163	3817	3042
Витрати коштів на 1 га зібраної площі, грн	11653	13781	17801	16675	14923	10284	15472
Середня урожайність, ц/га	310	422	369	468	323	224	337
Вироблено буряків на район, тис.т.	94,2	158,8	107,7	120,8	102,2	85,5	102,6
Частка у обласному обсягу виробництва, %	21,8	1,6	37,5	5,5	40,7	7,3	100
Повна собівартість 1 ц реалізованих буряків, грн	44,49	37,11	57,09	36,27	54,68	51,01	54,33
Ціна реалізації 1 ц буряків, грн	38,19	36,54	62,65	44,53	89,19	103,96	69,63
Одержано прибутку (-збитку):							
на 1 ц реалізованих буряків ,грн	-6,30	-0,57	5,56	8,94	34,51	52,95	15,30
на 1 га зібраної площі, грн	-917	-25	1507	1852	7397	11205	3042
на район, тис.грн	-2791	-0,1	4399	4777	23404	42804	10273
Рентабельність галузі,%	-14,2	-1,5	9,7	22,8	63,1	103,8	28,2

Джерело: розраховано на основі [127; 128; 159]

Аналіз показав, що посівні площі ріпаку за останні 10 років суттєво збільшилися у господарствах Тернопільської області. Середня зібрана площа ріпаку на одне господарство у 2011 р. досягла 250 га, а його частка у структурі ріллі – майже 15%. Збільшення посівної площі ріпаку за останні роки зумовило нас дослідити дохідність його виробництва залежно від урожайності. З цією метою провели групування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за рівнем урожайності ріпаку (табл. 2.26).

Підвищення урожайності ріпаку, як видно з таблиці, супроводжується підвищенням економічної ефективності функціонування галузі. Порівняно найвищої дохідності виробництва насіння ріпаку досягнуто у п'ятій групі підприємств із урожайністю 26,6 ц/га. Там господарства більш ефективно використовували матеріально-технічні, трудові та інші ресурси, через що досягли порівняно найменших виробничих витрат на 1 ц зерна ріпаку – 189,4 грн., або на 51,89 грн. менше, ніж господарства першої групи. В результаті, господарства цієї групи при менших реалізаційних цінах (326,4 грн./ц) отримали порівняно найбільше валового прибутку з розрахунку: на 100 га ріллі (29,9 тис. грн.); на 1 га зібраної площі (2,8 тис. грн.); на 1 ц проданого зерна ріпаку (110,6 грн.). Високих фінансових результатів досягло і агрофірма «Горинь» Лановецького району, в якому: зібрана площа ріпаку становила 550га ; урожайність – 21,4 ц/га; повна собівартість 1 ц зерна – 187,82 грн; ціна реалізації – 295,03 грн/ц; коефіцієнт дохідності зерна – 1,57 пунктів.

Дослідження показали, що підвищення урожайності зерна ріпаку не завжди пов'язано зі збільшенням посівної площі, тобто концентрацією виробництва. Ця культура вимагає дотримання технологічних операцій, своєчасного застосування надійної сільськогосподарської техніки (стручки ріпаку мають здатність тріскати і зерно осипається після дощової погоди), особливо під час дозрівання і збирання врожаю, що призводить до вагомих втрат зерна (додаток Е., табл. Е.4). Високої економічної ефективності виробництва зерна ріпаку, як видно з

Таблиця 2.26.

**Дохідність виробництва ріпаку при різній
урожайності в Тернопільській області у 2009-2011 рр.**

Показники	Групи підприємств за урожайністю ріпаку, ц/га				Разом по групах
	I до 10	II – 10,1 – 20	III – 20,1 і більше		
			всього	у т.ч. «Торинь» Ланівського району	
Кількість підприємств, од.	48	57	18	1	123
Середня урожайність у групі, ц/га	7,1	15,3	26,6	21,4	14,3
Зібрана площа ріпаку, га	167	227	199	550	199
Середня площа ріллі на підприємство, га	1209	1619	1840	6395	1491
Частка площі ріпаку в структурі ріллі, %	13,8	14,0	7,2	8,6	13,3
На 100 га ріллі:					
вироблено ріпаку, ц	981	215	190	184	191
продано ріпаку, ц	84	209	179	167	181
Виробнича собівартість 1 ц ріпаку, грн	241,30	215,16	189,41	177,42	212,42
у т.ч. прямі матеріальні витрати	183,70	155,94	130,60	132,03	153,55
з них витрати на:					
насіння	32,96	23,64	11,04	10,92	21,72
міндобрива	43,98	45,93	62,71	82,64	50,17
нафтопродукти	43,42	39,53	34,03	21,05	38,66
витрати на оплату праці	23,59	16,99	11,51	4,72	16,57
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,05	1,23	1,51	1,57	1,26
Повна собівартість 1ц реалізованого ріпаку, грн.	307,04	270,36	215,80	187,82	260,99
Ціна реалізації 1ц зерна, грн	322,77	333,35	326,40	295,03	329,89
Отримано прибутку (- збитку):					
на 1 ц проданого ріпаку, грн	15,73	62,99	110,60	107,21	68,90
на 1 га зібраної площі, грн	96	935	2772	2082	931
Рентабельність галузі, %	5,1	23,3	51,3	57,1	26,4

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

додатку Е, табл. Е.4, щорічно досягають у ПОП « Агропрод-сервіс» Тернопільського району. Там у 2011 р. на зібраній площі 877 га урожайність ріпаку становила 19,8ц/га, порівняно найменшою була повна собівартість (228,8 грн/ц) продукції і найвища ціна (340,8 грн/ц), що забезпечили найвищий коефіцієнт дохідності – 1,49 пунктів. Наведені показники засвідчують, що високу дохідність і прибутковість цієї культури в першу чергу забезпечують собівартість і ціна продукції, а масу прибутку – обсяг реалізації зерна ріпаку. При цьому висока урожайність і концентрація сприяють ефективнішому використанню наявних матеріально-технічних, трудових та інших ресурсів, є надійною основою зменшення собівартості продукції та підвищення її конкурентноспроможності за однакових інших умов. Дослідження показали, що коефіцієнт дохідності основних галузей рослинництва у сільськогосподарських підприємствах в розрізі районів області має значні коливання (додаток Ж, табл. Ж.1-9). Так, різниця між найбільшим і найменшим значенням коефіцієнта дохідності продажу продукції у 2012р. становила: зерна пшениці відповідно 1,36 пунктів (Підволочиський) і 0.85 - (Підгаєцький); зерна кукурудзи 2.01 – (Бучацький) і 0.94 – (Кременецький); гречки 2.36 – (Шумський) і 0.69 (Монастирський); цукрових буряків 1.53 – (Теребовлянський) і 0.87 – (Зборівський); насіння соняшнику 1.73 – (Бучацький, Теребовлянський і Шумський р-ни) і 0.69 – (Збаразький); сої 2.01 – (Монастирський) і 0.73 – (Кременецький); картоплі 2.00 – (Бучацький) і 0.21 (Козівський); овочів, відкритого ґрунту 1.25 – (Тернопілький) і 0.48 – (Теребовлянський) райони. Такі значні коливання коефіцієнта дохідності галузей рослинництва обумовлені, насамперед рівнем повної собівартості, різниця якої між її найменшим і найбільшим значенням становила 1.5-2 і більше разів.

Наведені показники свідчать про нагальну потребу суттєвого зменшення повної собівартості продукції як головного факто-

ру підвищення економічної ефективності функціонування галузей на місцях, районному і обласному рівнях.

Варто зазначити, що в сучасних умовах доцільно поліпшити розміщення виробництва окремих видів продукції рослинництва серед районів Тернопільської області. Так, наприклад, у підприємствах Борщівського, Заліщицького та ін. районів доцільно збільшити обсяги виробництва і продажу кукурудзи на зерно, гречки, цукрових буряків, насіння соняшнику, сої та ін. продукції.

У глибокій і затяжній кризі знаходяться галузі тваринництва сільськогосподарських підприємств Тернопільської області. Їх збитковість зумовила нас детально вивчити цю проблему, виявити її причини та обґрунтувати шляхи ефективного розвитку галузей тваринництва у сільськогосподарських підприємствах.

Обсяги, структуру доходу і прибутку (- збитку) від реалізації продукції тваринництва підприємствами області наведено у таблиці 2.27. Як видно з таблиці, обсяг доходу від реалізації продукції тваринництва упродовж 2006-2012рр. збільшився відповідно з 98,7 млн.грн до 430,1 млн.грн, або у 4,4 раза.

Найбільшу частку доходу в структурі продукції тваринництва отримали підприємства за 2006-2012рр. від реалізації: свиней на м'ясо відповідно 22,1-38,2%; молока – 29,6-25,1%; яєць курячих – 22-20,5%.

Собівартість тваринницької продукції залишається надто високою і має тенденції до суттєвого зростання. Головним напрямком зниження собівартості продукції і на цій основі підвищення економічної ефективності функціонування галузей тваринництва є зростання продуктивності тварин.

Галузь молочного скотарства. З метою вивчення впливу продуктивності корів на дохідність молочного скотарства провели групування сільськогосподарських підприємств за рівнем надою корів у 2009-2011 рр. (табл. 2.28).

Таблиця 2.27.

Динаміка структури продажу і дохідності продукції тваринництва сільськогосподарських підприємств Тернопільської області

Назва продукції	2009р.				2010р.				2011р.				2012р.			
	дохід (виручка) тис.грн	прибуток (-збиток) тис.грн	коєфі-цент дохідно-сті, пункт.	коєфі-цент дохідно-сті, пункт.	дохід (виручка) тис.грн	прибуток (-збиток) тис.грн	коєфі-цент дохідно-сті, пункт.	коєфі-цент дохідно-сті, пункт.	дохід (виручка) тис.грн	прибуток (-збиток) тис.грн	коєфі-цент дохідно-сті, пункт.	коєфі-цент дохідно-сті, пункт.	дохід (виручка) тис.грн	прибуток (-збиток) тис.грн	коєфі-цент дохідно-сті, пункт.	коєфі-цент дохідно-сті, пункт.
Продукція скотарства – всього :	51497,7	9772,8	0,84	1,12	108394,1	11687,2	1,12	1,11	150267,8	15085,0	1,11	1,11	151678,2	6983,6	1,05	1,05
У т.ч. молока	29174,7	2816,5	1,11	1,34	79803,0	20101,3	1,34	1,22	110346,0	19981,6	1,22	1,22	108128,0	11216,8	1,12	1,12
худоба на м'ясо	22320,0	-12589,3	64	0,77	28591,1	-8414,1	0,77	0,89	39921,8	-4896,6	0,89	0,89	43550,2	-4233,2	0,91	0,91
свині на м'ясо	21771,5	-1576,0	0,93	0,93	85280,0	-6261,9	0,93	0,97	133269,9	-4665,2	0,97	0,97	164216,0	8342,4	1,05	1,05
вівці на м'ясо	-	-	-	0,67	0,8	-0,4	0,67	0,70	17,1	-7,4	0,70	0,70	6,7	-0,8	0,89	0,89
птаця на м'ясо	2153,6	-1835,5	0,54	1,10	7225,1	65,5	1,10	1,36	16521,8	4337,0	1,36	1,36	25781,9	357,5	1,01	1,01
яйця курячі	21655,0	-4321,3	0,83	1,02	49061,3	875,5	1,02	1,05	59844,4	3115,4	1,05	1,05	88328,5	16604,4	1,23	1,23
мед	132,6	7,9	1,06	1,08	145,3	10,4	1,08	1,08	87,6	-4,9	0,95	0,95	110,6	-8,0	0,93	0,93
Тваринництво – всього	98734,1	-18060,1	0,85	1,03	250186,6	6976,3	1,03	1,05	360008,6	17859,9	1,05	1,05	430121,9	32279,1	1,08	1,08
Рослинництво – всього	482915,9	63322,2	1,15	1,17	1966631,4	292574,5	1,17	1,17	2871236,4	660403,4	1,30	1,30	3224201,6	417130,5	1,16	1,16
Рослинництво і тваринництво – разом	581650,0	45262,1	1,08	1,16	2216818,0	299550,8	1,16	1,16	3231245,0	67020,3	1,26	1,26	3654323,5	449409,6	1,14	1,14

Джерело: розраховано на основі [127; 128].

Збільшення продуктивності корів, як видно з таблиці, супроводжується підвищенням дохідності молочного скотарства. Порівняно найвищої ефективності молочної галузі досягли підприємства п'ятої групи, в яких середня продуктивність молочного стада корів за 2009-2011 роки становила 5632 кг молока, а кількість корів на господарство – 598 голів. У цих господарствах ефективно використовувались наявні ресурси і, як результат, – досягнуто найменшої виробничої та повної собівартості 1 ц реалізованого молока. Там отримано порівняно найбільше прибутку: на 1 ц проданого молока – 78,0 грн. на 100 га сільськогосподарських угідь – 63,0 тис. грн. Рентабельність виробництва молока досягла 72,9%. Значно вищих фінансових результатів досягнуто у сільськогосподарському підприємстві «Україна» Підволочиського району. Там середній надій від 350 корів у 2011р. становив 5934 кг, повна собівартість 1 ц молока – 199,6 грн, ціна реалізації – 410,8 грн/ц. Маса прибутку становила: на 1ц проданого молока – 211,2 грн, на корову – 9,3 тис.грн; на 100га с/г угідь – 28,4 тис.грн; коефіцієнт дохідності молочної галузі досягнув 2,06 пунктів.

Наведені показники засвідчують про високу дохідність і прибутковість молочного скотарства. Тому дану галузь необхідно розвивати у спеціалізованих підприємствах кожного району, що сприятиме збільшенню виробництва сировини для переробних підприємств, забезпеченню робочих місць і зайнятості населення, виробництва органічних добрив.

Водночас підприємства, що мали надій молока на корову до 3000 кг, були збиткові. Це свідчить про нагальну потребу державної підтримки розвитку молочної галузі, створення необхідних умов для розширеного відтворення даної галузі.

Дослідженнями встановлено, що допустима мінімальна продуктивність молочного стада у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області має бути не менше 4000 кг. Лише такий рівень продуктивності стада корів може забезпечити в умовах ринкового середовища прибуткове виробництво молока.

Таблиця 2.28.

Дохідність виробництва молока при різній продуктивності корів у Тернопільській області у 2009-2011 рр.

Показники	Групи господарств за надоем на корову, кг					
	I до 2000	II 2001–3000	III 3001–4000	IV 4001–5000	V 5001 і більше	
					всього	у т.ч. “Україна” Підволочиського району
Кількість підприємств, од.	20	17	7	4	3	1
Середній надій на корову, кг	1509	2426	3567	4350	5632	5934
Витрати коштів на корову, грн	1954	2851	3567	4482	5675	5339
Розмір підприємства:						
за поголів'ям корів, гол.	70	103	183	259	598	350
за площею с/г угідь, га	1216	1537	2678	1973	5496	11685
На 100 га с/г угідь:						
щільність корів, гол.	6	7	7	13	8	3
вироблено молока, ц	87	162	244	572	460	178
продано молока, ц	53	123	202	463	404	132
Витрати коштів на 1 ц молока, грн	259,0	235,2	235,8	206,0	201,6	180,0
у т.ч.: прями матеріальні витрати	181,4	166,2	158,20	130,2	137,4	121,6
з них витрати, грн:						
на корми	139,1	104,4	102,3	91,6	82,2	42,8
на нафтопродукти	18,6	25,5	22,9	16,2	8,9	20,2
витрати на оплату праці, грн	55,6	47,8	45,1	47,6	38,7	30,8
інші прями і загальновиробничі витрати, грн	22,0	21,2	32,5	28,2	25,5	27,6
Повна собівартість 1ц реалізованого молока, грн.	292,2	254,8	265,2	230,6	214,1	199,6
Ціна реалізації 1ц молока, грн	259,8	242,6	273,6	283,8	370,1	410,8
Отримано прибутку (- збитку):						
на 1 ц реалізованого молока, грн	-32,4	-12,2	8,4	53,2	156,0	211,2
на 1 корову, тис. грн	-0,3	-0,2	0,2	1,9	7,8	9,3
на 100 га с/г угідь, тис. грн	-1,8	-1,6	1,6	24,6	63,0	28,4
Рентабельність (-збитковість) галузі, %	-11,1	-4,8	3,2	23,1	72,9	109,5
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,89	0,95	1,03	1,23	1,73	2,06

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Варто зазначити, що продуктивність і концентрація корів тісно взаємозв'язані, а разом вони суттєво впливають на виробничу і повну собівартість молока, як видно із таблиці 2.28 і додатку Е, табл.Е.5. Із підвищенням продуктивності та концентрації молочного стада, чітко простежується закономірність зменшення собівартості продукції, обумовлена ефективнішим використанням наявних ресурсів, поліпшення якості молока і на цій основі збільшення ціни реалізації продукції та дохідності галузі молочного скотарства.

Дослідження показали, що рівень дохідності молочного скотарства у аграрних підприємствах залежить від головних факторів: собівартості продукції, ціни та обсягу її реалізації та інших внутрішніх і зовнішніх чинників. Це підтверджується групуванням сільськогосподарських підприємств районів Тернопільської області за коефіцієнтом дохідності молочного скотарства (табл. 2.29).

Як видно з таблиці, підвищення коефіцієнта дохідності молочної галузі супроводжувалось зменшенням виробничої і повної собівартості 1ц молока, підвищенням ціни 1ц молока. Порівняно найвищого коефіцієнта дохідності (1,38 пунктів) досягли підприємства третьої групи районів, в яких повна собівартість молока була найменшою (213 грн/ц), а ціна реалізації – найбільша (294,4 грн/ц). Там отримано прибутку з розрахунку: на 1ц реалізованого молока 81,3 грн; на корову – 3015 грн; на один район – 2808 тис.грн.

Значно вищих фінансових результатів, як видно з таблиці, досягли аграрні підприємства Буцацького району третьої групи. Там повна собівартість 1ц реалізованого молока становила 177,7 грн, ціна реалізації – 342,5 грн/ц, коефіцієнт дохідності галузі – 1,93 пункти. В результаті, підприємства району в 2011р. отримали прибутку: на 1ц проданого молока 164,8 грн; на середньорічну корову – 7342 грн; на один район – 7863 тис.грн. При цьому середня кількість корів у цьому районі становила 1071 голів, надій на корову – 6361 кг.

Таблиця 2.29.

**Дохідність молочного скотарства та фактори
її формування у аграрних підприємствах за районами
Тернопільської області, 2010-2012 рр.**

	Групи районів за коефіцієнтом дохідності, пункт.						Разом по групах
	I до 1,00		II – 1,01 –1,20		III – 1,21 і більше		
	всього	у т.ч. Збаразький	всього	у т.ч. Теремовлянський	всього	у т.ч. Бучацький	
Кількість районороків, од.	15	1	16	1	16	1	47
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,96	0,96	1,09	1,04	1,38	1,93	1,21
Поголів'я корів, гол.:							
на район	178	881	610	1319	931	1071	581
на 100 га с/г угідь	0,8	3,3	1,8	3,1	2,8	3,3	2,1
Середній надій на корову, кг	3238	4108	4201	5062	4446	6361	4241
Вироблено молока:							
на район тис.ц	5,8	36,2	25,6	63,8	41,4	68,1	24,7
на 100 га с/г угідь, ц	25	134	77	150	144	208	87
Продано молока на район, тис.ц	8,7	82,2	22,1	56,8	34,5	47,7	22,1
Повна собівартість 1ц молока, грн	303,6	319,5	251,2	263,8	213,1	177,7	237,4
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	290,4	306,7	274,9	274,9	294,4	342,5	287,2
Одержано прибутку (-збитку):							
на 1 ц реалізованого молока ,грн	-13,2	-12,8	23,7	11,1	81,3	164,8	49,8
на 1 корову , грн	-641	-1198	860	859	3015	7342	1888
на район, тис.грн	-114	-149	524	453	2808	7863	1098
Рентабельність галузі,%	-4,4	-4,0	9,4	4,2	38,2	92,7	21,0

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Слід наголосити, що рівень собівартості 1ц молока та ціни його реалізації як за групами районів, так і між підприємствами в рамках кожного району мали суттєву диференціацію. Для прикладу, найбільшу повну собівартість 1ц реалізованого молока (303,6 грн) мали підприємства першої групи районів, а найменшу собівартість (213,1 грн/ц) – підприємства третьої групи районів, різниця між найбільшою і найменшою собівартістю становила 90,5 грн/ц.

Ще більшою, як видно з таблиці, була різниця повної собівартості 1ц молока (141,8 грн) між підприємствами Збаразького (319,5 грн – перша група) і Буцацького (177,7 грн – третя група) районів. Така суттєва різниця (1,8 разу) середньої повної собівартості 1ц реалізованого молока свідчить про те, що у більшості сільськогосподарських підприємств не створено належних умов для розширеного відтворення молочного стада. Так, наприклад, 43 господарства (67,2%) від загальної їх кількості (64один.), що виробляли і продавали молоко, станом на початок 2013р. утримували в середньому по 17,4 корів, з яких 24 господарств (37,5%) – по 4,5 корів. Там, як свідчить практика, не дотримувались нормативних витрат на забезпечення корів кормами, виробництво і продаж молока, використання матеріально-технічних, трудових та інших ресурсів, що негативно відбилося на собівартості продукції, фінансових результатах галузі.

Галузь м'ясного скотарства упродовж 2009-2012 рр. була збитковою. Це зумовило нас вивчити вплив основних чинників на формування дохідності виробництва яловичини у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області. Для цього провели групування господарств, що займаються відгодівлею молодняка великої рогатої худоби за коефіцієнтом дохідності (табл. 2.30).

Таблиця 2.30.
Дохідність виробництва яловичини та чинники її формування
у аграрних підприємствах Тернопільської області,
2009-2011 рр.

Показники	Групи підприємств за коефіцієнтом дохідності, пункт.				
	I до 0,50	II – 0,51 – 1,0	III – 1,01 і більше		Разом по всіх гупах
			всього	у т.ч. «Івано-Франківське» Тернопільського району	
Кількість підприємств, од.	20	37	8	1	65
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,36	0,68	1,07	1,01	0,63
Розмір господарства за площею с/г угідь, га	1460	2438	2012	4376	2089
Середньорічне поголів'я великої рогатої худоби, гол.:					
на одне господарство	135	332	201	893	374
на 100 га сільгоспугідь	9,2	13,6	10,1	20,4	12,2
Середньодобовий приріст маси молодняка, г	353	404	459	559	401
Термін відгодівлі до 400 кг, дів	1062	928	817	671	935
Вироблено м'яса яловичини, ц:					
на одне господарство	174	490	336	1822	374
на 100 га сільгоспугідь	11,9	20,1	16,7	41,6	17,9
Витрати коштів на 1 ц приросту, грн	1810,4	1081,9	706,0	729,1	1157,5
у т.ч.: прями матеріальні витрати, грн	1212,2	781,6	551,8	580,8	818,8
з них: корми	853,6	570,3	461,1	493,7	599,1
нафтопродукти	207,1	89,8	17,2	8,3	98,7
прямі витрати на оплату праці, грн	329,2	192,2	102,9	96,7	202,0
інші прями і загальновиробничі витрати, грн	262,9	113,8	51,2	51,2	128,3
Повна собівартість 1ц реалізованого м'яса яловичини, грн	1861,2	1167,0	728,6	760,1	1218,3
Ціна реалізації 1ц яловичини, грн	675,1	794,1	782,7	766,3	766,0
Отримано прибутку (- збитку):					
на 1 ц м'яса яловичини, грн	-11,9	-6,4	0,8	0,1	-6,7
на 100 га с/г угідь, тис. грн	-1186,1	-372,9	54,1	6,2	-452,3
Рентабельність галузі, %	-63,7	-32,0	7,4	0,8	-37,1

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Формування дохідності виробництва м'яса яловичини у сільськогосподарських підприємствах, як показали дослідження, відбувається під впливом комплексу як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Найбільше впливають на рівень дохідності галузі системні показники, зокрема, собівартість продукції, ціна на продукцію, обсяг її реалізації, продуктивність тварин, концентрація виробництва, раціональне використання наявних ресурсів тощо. У галузі м'ясного скотарства як і молочного – виявлена аналогічна закономірність, а саме зі збільшенням коефіцієнта дохідності суттєво зменшується собівартість продукції, підвищується її ціна реалізації. При цьому зростає продуктивність молодняка великої рогатої худоби, що обумовлює скорочення терміну відгодівлі й на цій основі – зменшення матеріальних, трудових та грошових ресурсів. Для прикладу, середньодобовий приріст маси молодняка у господарствах першої групи становив 353 г, а термін відгодівлі тварин до 400 кг тривав 1062 доби (2,9 року). Водночас, при середньодобовому прирості маси тварин 459 г (підприємства третьої групи) термін відгодівлі становив 817 діб, що на 245 діб (8,2 міс.) менше, ніж у підприємствах першої групи. В результаті, повна собівартість 1 ц приросту, як видно з таблиці 2.30, зменшилась відповідно із 1861,2 грн/ц (перша група) до 728,6 грн/ц (третья група), або у 2,6 раза.

Зазначимо, що збільшення маси тварин на відгодівлі сприяє забійному виходу м'яса та поліпшенню його якості, що є основою підвищення ціни реалізації продукції, дохідності галузі. Водночас, фактичний рівень цін за 1ц живої маси молодняка залишається дуже низьким, що свідчить про нагальну потребу удосконалення процесу ціноутворення, державної підтримки й сприяння перспективного розвитку галузі м'ясного скотарства.

Отже, в умовах Тернопільської області сьогодні допустимий мінімальний поріг середньодобового приросту живої маси молодняка ВРХ на дорощуванні та відгодівлі має бути на рівні 550 грамів. З підвищенням продуктивності тварин скорочується термін їх відгодівлі, раціональніше використовуються корми, матеріальні, технічні, трудові та інші ресурси, і на цій

основі зменшується собівартість одиниці продукції, підвищується економічна ефективність м'ясного скотарства.

Встановлено, що низький рівень дохідності галузі м'ясного скотарства у підприємствах регіону обумовлений високою собівартістю продукції, яка за аналізований період постійно збільшувалась. При цьому повна собівартість 1ц реалізованої великої рогатої худоби на м'ясо мала значну диференціацію у підприємствах районів області. Так, у 2011 році найменшу собівартість 1ц. продукції (1066,98 грн) мали підприємства Шумського району, а найбільшу (2425,13 грн.) – Чортківського району, різниця становила 2,3 разу. Аналогічна ситуація була і у 2012р. найменша собівартість приросту живої маси (1167,4 грн/ц) молодняка була у підприємствах Підгаєцького району, а найбільша – (3484,2 грн/ц) – у підприємствах Борщівського району. Така значна диференціація собівартості продукції м'ясного скотарства свідчить про те, що з одного боку у багатьох підприємствах не займаються розвитком цієї галузі, а з іншого – є значні резерви щодо підвищення її доходності.

Таким чином, прибуткове виробництво м'яса яловичини у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області досягається за таких параметрів: середньодобовий приріст маси тварин на відгодівлі не менше 550 грамів; собівартість 1 ц реалізованого м'яса не більше 1200 грн.; реалізаційна ціна 1 ц яловичини у межах 1300-1400 грн., а також зростанні концентрації виробництва (додаток Е (табл. Е.6.).

Галузь свинарства за останні роки була збитковою у 157-ми господарствах із 181 аналізованих (табл. 2.31). Економічна ефективність виробництва свинини, як видно з таблиці, залежить від головного внутрішнього фактору - рівня собівартості продукції. Для прикладу, при повній собівартості 1 ц реалізованої свинини 2764,1 грн. рентабельність галузі у першій групі господарств була збитковою (-58,4%), а при собівартості 1 ц реалізованої свинини 1106,2 грн. у третій групі господарств – прибутковою (6,8%).

Таблиця 2.31.

**Дохідність виробництва свинини та чинники її
формування у Тернопільській області у 2009-2011 рр.**

	Групи підприємств за коефіцієнтом дохідності, пункт				Разом по групах
	I до 0,50	II – 0,51 – 1,00	III – 1,01 і більше		
			всього	у т.ч. “Аркадія” Густинського району	
Кількість підприємств, од.	34	123	24	1	181
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,42	0,76	1,07	1,46	0,86
Поголів’я свиней, гол.:					
на одне господарство	110	139	687	1103	206
на 100 га ріллі	9,9	9,6	39,6	28,4	14,5
Вироблено м’яса свиней, ц:					
на одне господарство	65	118	818	1046	201
на 100 га ріллі	5,8	8,1	47	26,9	14,1
Витрати коштів на 1 ц приросту - всього, грн	2708,0	1324,7	924,0	815,4	1192,4
у т.ч.: прямі матеріальні витрати, грн	1793,8	1081,3	811,0	727,7	978,6
з них: корми	1504,6	870,5	603,4	575,4	765,1
нафтопродукти	166,1	39,7	28,6	8,0	41,4
прямі витрати на оплату праці, грн	326,9	121,3	86,7	79,1	115,2
інші прямі і загальновиробничі витрати, грн	587,2	62,9	31,8	33,0	78,0
Повна собівартість 1 ц реалізованого м’яса свиней, грн	2764,1	1327,5	1106,2	834,6	1295,7
Ціна реалізації 1 ц м’яса свиней, грн	1149,2	1005,0	1181,2	1221,2	1109,3
Отримано прибутку (- збитку) на 1 ц реалізованого м’яса свиней, грн	-1614,9	-322,5	75,0	386,6	-186,4
Рентабельність галузі, %	-58,4	-24,3	6,8	46,3	-14,4

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Детальне дослідження збиткових господарств засвідчило - низький рівень: кормовиробництва й кормозабезпечення, незбалансовані раціони годівлі тварин за поживними речовинами і, особливо, – перетравним протеїном; середньодобових при-

ростів свиней на відгодівлі (не перевищують 200 грамів); концентрації тварин; організації праці на свинофермах.

За результатами аналізу діяльності кращих господарств Тернопільської області встановлено, що прибутковість галузі свинарства забезпечують наступні параметри: середньодобовий приріст свиней на відгодівлі понад 450 грамів; повна собівартість 1 ц реалізованого м'яса свиней у межах 900 -1300 грн.; ціна реалізації 1 ц продукції – 1450 – 1600 грн.

Водночас спеціалісти підприємств мають спрямовувати свої зусилля на збільшення концентрації виробництва м'яса свиней, посилення внутрігосподарської спеціалізації, зміцнення кормової бази шляхом підвищення урожайності усіх сільськогосподарських культур тощо (дод. Е, табл. Е. 7.).

Дослідження показали, що у більшості сільськогосподарських підприємств області ціни за 1ц продукції, особливо у м'ясному скотарстві, свинарстві значно менші від собівартості, що є головною причиною збиткового функціонування галузей. Водночас рівень собівартості продукції в розрізі підприємств і районів має значну диференціацію, що свідчить про наявні можливості її суттєвого зниження і на цій основі підвищення конкурентоспроможності та дохідності галузей тваринництва. Показники собівартості та дохідності молочно-м'ясного скотарства і свинарства в розрізі районів Тернопільської області наведено у додатку 3 (табл. 3. 1–3.).

Встановлено, що коефіцієнт дохідності галузей тваринництва як і рослинництва у розрізі районів області також має значні коливання, що обумовлено суттєвою диференціацією собівартості одиниці продукції (додаток 3, табл. 3. 1–3.).

Як, видно з додатку 3 , табл 3. 1-3, найменше і найбільше значення повної собівартості продажу 1ц продукції у 2012р. знаходилося у межах: молока відповідно 218,50 грн (Лановецький) і 424,92 грн (Борщівський) або більше в 1,9 рази; великої рогатої худоби на м'ясо – 1167,37 грн (Підгаєцький) і 3484,21 грн (Борщівський), що в у 3 рази більше; свиней на м'ясо – 1173,86 грн (Бучацький) і 2400 грн (Кременецький) райони, або у 2 рази більше. Така значна диференціація у рівнях собівартості продукції тварин-

ництва обумовлена, насамперед, різною продуктивністю тварин, концентрацією і спеціалізацією галузей, технологією і організацією виробництва, рівнем кормовиробництва й кормовикористання, тощо. Враховуючи все це, зусилля і кошти на місцях, владних структур мають бути спрямовані на вирішення саме вище названих проблем, що сприятиме зниженню собівартості продукції і на цій основі підвищенню економічної ефективності галузей тваринництва.

Аналіз показав, що обсяги виробництва і продажу продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами за районами Тернопільської області мають суттєву диференціацію (додаток 3, табл. 3.1-3). Як видно з додатку, найбільшу частку в обласному обсязі виробництва й продажу продукції у 2012р. внесли наступні райони: молока – Лановецький (24,5%); Підволочиський (17,7%); Тербовлянський (6,9%) і Бучацький (6,4%); м'яса свиней – Тернопільський (51,3%); Зборівський (7,6%); Гусятинський (6,7%); Чортківський (5,8%); Тербовлянський (5,4%).

Найменший вклад в обласний фонд виробництва і продажу продукції тваринництва здійснили аграрні підприємства Підгаєцького, Монастирського, Борщівського, Бережанського, Кременецького, Козівського, Шумського та ін районів.

Зазначимо, що порушення збалансованості процесу ціноутворення на сільськогосподарську продукцію і продукти харчування на Тернопільщині можна пояснити, на наш погляд, наступним:

- неспроможністю ринкових механізмів регулювання господарської діяльності складових агропромислового виробництва, особливо в частині дотримання вимог чесної конкуренції та антімонопольного законодавства;

- міжвідомчою відокремленістю усіх ланок агропромислового комплексу, відсутністю взаємовигідних виробничих і економічних відносин, домінуванням сфери постачання, реалізації та переробки продукції над сільськогосподарським виробництвом;

- низьким рівнем державної підтримки й сприяння розширеного сільськогосподарського виробництва, відсутністю реального впливу на посередницькі й торгівельні структури щодо формування цін на продовольчі товари.

Сьогодні загально визнана точка зору серед учених-економістів про те, що обмежене відтворення та незадовільний фінансовий стан аграрної галузі в основному зумовлені порушенням паритету цін і тривалим нееквівалентним обміном між сільським господарством та іншими галузями економіки.

Вирішення цієї проблеми лежить у площині забезпечити встановлення мінімально допустимих цін на вироблену аграрну продукцію і регламентування рівня прибутковості суб'єктів, що реалізують найбільш необхідні продукти харчування.

Неконтрольована лібералізація цін справила негативний вплив на розвиток даної галузі. Вона призвела до переважаючого росту цін на матеріально-технічні ресурси, вилучення із сільського господарства додаткових фінансових активів, порушення міжгалузевих і міжрегіональних інтеграційних виробничих зв'язків [105].

Таким чином, сільське господарство як галузь знаходиться у найбільш не вигідному становищі, порівняно з першою і третьою сферами АПК. Як відомо, перша сфера АПК включає в себе виробництво споживаних у сільському господарстві засобів виробництва (техніки, хімікатів, пального тощо), третя – це підприємства переробних галузей, які закупають сільськогосподарську сировину. У свій час, створені за рахунок частини доходів сільського господарства, ці структури виходили на ринок для створення оптимальних умов діяльності сільськогосподарських товаровиробників, забезпечення аграрників необхідними ресурсами.

В сучасних умовах ціни на промислову продукцію, а також на ресурси переробної промисловості формуються на умовах вільної конкуренції. На таких же умовах мали б формуватися і ціни на аграрну продукцію, однак закупівельні ціни на окремі види продукції, зокрема тваринницького походження, зернові культури, цукрові буряки, встановлюються без урахування інтересів аграрних формувань, що свідчить про монопольне становище заготівельних організацій. На нашу думку, така ситуація на ринку призводить до диспаритету між галузями агропромислового комплексу.

Така нерівновага, як свідчить практика, існує уже не одне десятиріччя. Вона призвела до економічної кризи в аграрному

секторі економіки та до відсутності представництва на ринку вітчизняного ефективного машинобудування, хімічної промисловості, переробних галузей. З іншого боку, обмеженість забезпеченості фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств, диспаритет цін зумовили зниження рівня закупівлі засобів виробництва, незважаючи на їх недостатність.

Таким чином, нееквівалентне співвідношення цін на аграрну продукцію і продукцію промисловості виробничого призначення деформує платоспроможний попит сільськогосподарських товаровиробників, знижуючи його рівень. При цьому можливість придбання ними технічних засобів та кошти, що надходять від реалізованої продукції, значно зменшились, погіршивши і без того нелегке становище матеріально-технічної бази аграріїв. Навіть у найурожайніший рік через значний диспаритет цін лєвова частка зароблених сільськогосподарськими товаровиробниками коштів витрачається на вкрай необхідні для господарювання матеріальні ресурси і техніку. Зокрема, у 1990 р. на придбання одного трактора класу ЮМЗ-6 АКЛ необхідно було продати 24 т пшениці III класу, або 18 т молока, або ж 2,6 т м'яса великої рогатої худоби, а у 2000 р. – відповідно 78 т (у 3,3 раза більше), 71 т (у 3,9 раза більше), 18,3 т (у 7 разів більше). Таке ж співвідношення спостерігаємо й щодо іншої сільськогосподарської техніки. Наприклад, на придбання трактора на гусеничному ходу сільськогосподарський товаровиробник станом на 2007 р. повинен був реалізувати або 400 т зерна, або 2094,7 т цукрових буряків, або 216,8 т молока, або 56 т м'яса. Подібною є ситуація щодо придбання культиваторів і тракторних плугів.

Сьогодні основним завданням ціноутворення є забезпечення покриття витрат виробництва та отримання підприємством прибутку. Величина отриманого прибутку суб'єкта господарювання знаходиться у прямій залежності від ціни реалізації, яка є нерелевантною для підприємства. Враховуючи, що ціна належить до зовнішнього середовища, вона означає умовно сталу величину і може максимізувати прибуток із-за умови збільшення обсягу реалізації продукції, враховуючи її якість.

В таких умовах на мікрорівні, держава на правах макрорегулятора економіки повинна втручатися в механізм ринку, щоб не допустити надмірного коливання цін, а, отже, і рівня дохідності сільськогосподарських підприємств. Наслідком таких дій є стабільність у формуванні продовольчої безпеки країни. Тут важливе значення має забезпеченість аграрних товаровиробників достатньою кількістю високоліквідних активів. Велику увагу необхідно приділяти процесам кредитування та інвестування сільськогосподарських товаровиробників.

Аграрний сектор економіки вважається кредитомісткою галуззю, тобто такою галуззю, що потребує значного залучення кредитних коштів. Така характерна властивість функціонування галузі зумовлена, насамперед, специфічною особливістю аграрного виробництва, зокрема сезонністю. Для забезпечення рівномірності виробництва необхідно мати в наявності значні запаси ресурсів, що не завжди можна досягнути. Особливість їх фінансового забезпечення зумовлюються наростаючим авансуванням на початку виробничого циклу та нагромадженні власних коштів у кінці виробничого періоду, коли відбувається реалізація готової продукції.

З іншого боку, кредитомісткість аграрної галузі зумовлена загальноекономічними чинниками макrorівня, зокрема інфляцією, диспаритетом цін на сільськогосподарську продукцію і спожиті матеріально-технічні ресурси промислового виробництва тощо.

Враховуючи складність і важливість сільськогосподарського виробництва, галузь потребує встановлення помірного розміру плати за користування кредитами. Це зумовлено також низьким рівнем дохідності аграрних підприємств порівняно із суб'єктами інших галузей.

Запровадження механізму пільгового кредитування відповідно до Закону України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років", який передбачав часткову компенсацію процентної ставки за кредит, сприяло поживленню як кредитного ринку, так і сільськогосподарського виробництва в цілому [70].

Однак, як показує досвід, механізм пільгового кредитування є тимчасовим заходом. Академік М. Дем'яненко справедливо зазначив, що: "...У багатьох економістів (особливо на урядовому рівні) така ситуація породила "ейфорію" щодо проблеми кредитування. Багато хто (особливо з тих, хто не займається цим питанням системно) вважають її практично вирішеною. Звичайно, така позиція не відображає реального стану речей з кредитуванням сільського господарства. Справа в тому, що вжиті Урядом заходи в цьому напрямі тільки поліпшили ситуацію на кредитному ринку, але далеко не вирішили проблеми. З огляду на це слід вважати, що зроблено хоч і важливий, але тільки перший крок на шляху розв'язання проблеми забезпечення сільськогосподарських товаровиробників кредитними ресурсами..." [49, с. 51-59].

Сьогодні основними перепонами для отримання кредитних коштів сільськогосподарськими підприємствами, є високі відсоткові ставки (до 30% річних) й обмежений перелік об'єктів для застави. Це дає підстави зробити висновок, що в Україні існує неефективний механізм пільгового кредитування, а у кредитній системі не створено відповідного конкурентного середовища.

Варто наголосити на тому, що, у порівнянні з 2010 р., збільшились державні дотації в аграрний сектор економіки. За даними проведених досліджень, в 2011 р. господарства отримали 27,4 млн. грн. державної допомоги за різними програмами, що на 18,6% більше, ніж у 2010 р. Аграріям для підтримки виробництва продукції тваринництва надійшло 3,4 млн. грн. дотації; крім того, за селекцію в тваринництві отримані 0,3 млн. грн., у рослинництві – 2,1 млн. грн.; на здешевлення кредитів було виділено 9,7 млн. грн.; на підтримку садівництва – 1,6 млн. грн.; для підтримки розвитку фермерських господарств – 0,6 млн. грн. тощо [159].

Отже, особливості забезпечення дохідності с/г підприємств обумовлені дією наступних факторів:

1. Високий ступінь відносної демонополізації сільського господарства.
2. Нееластичність попиту на аграрну продукцію та цін на неї.
3. Диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію.

4. Низька купівельна спроможність населення, що особливо є актуальним для сучасного стану економіки України.

5. Відносна неможливість сільськогосподарських ресурсів.

6. Низька інвестиційна привабливість сільськогосподарської галузі.

7. Недосконала система кредитного забезпечення аграрних товаровиробників.

8. Зростання рівня науково-технічного розвитку при повільному рості попиту на сільськогосподарську продукцію.

Тому в Україні необхідно самостійно знайти шляхи забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств. При цьому значний вплив на формування прибутків підприємств має державна політика у сфері ціноутворення, яка має бути спрямована на захист інтересів аграрних товаровиробників. Процес удосконалення цінового механізму сільськогосподарського виробництва тісно пов'язаний із проведеною загальною аграрною реформою. Вона забезпечила превалювання приватної власності на ресурси, дозволила досягти економічної самостійності підприємств та створення на цій основі умов для розвитку конкуренції.

Тому діяльність державного регулятора в цих умовах має бути спрямована на підтримку вітчизняного аграрного виробництва, встановлення і збереження таких умов, які б забезпечували дохідність аграрних господарюючих суб'єктів та паритет цін в різних галузях національної економіки.

Таким чином, дохідність та економічна ефективність функціонування галузей сільського господарства насамперед, залежать від таких основних факторів першого рівня співвідпорядкованості: повної собівартості продукції; рівня середніх реалізаційних цін; обсягу реалізації продукції та її структури. Вагомий вплив на рівень собівартості продукції здійснюють урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин. Все це зумовлює нагальну потребу підвищення урожайності усіх культур і продуктивності тварин, що сприятиме зниженню собівартості продукції і на цій основі підвищенню дохідності та ефективності функціонування галузей в аграрних підприємствах.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПІДВИЩЕННЯ ДОХІДНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Розвиток механізму ціноутворення у сільськогосподарських підприємствах

Розвиток механізму ціноутворення є одним із головних напрямів підвищення дохідності та економічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств у ринкових умовах. Сьогодні, як вже зазначалося, держава не виконує регуляторної функції і, як наслідок, маємо глибоку деформацію всієї системи розподільних економічних відносин, яка боляче вдарила насамперед по виробництву, спричинила розбалансованість і диспропорції у господарському механізмі складових АПК, особливо у сільськогосподарських підприємствах. Порушуються економічні взаємовідносини між аграрними та промисловими підприємствами на користь останніх, що зумовило значну збитковість. Кількість збиткових сільськогосподарських підприємств та сума збитків у Тернопільській області, як свідчить статистика [159, с. 25], становили, відповідно: у 2005 р. – 28,5% і 27,5 млн. грн; у 2010 р. – 28,6% і 96,9 млн. грн; у 2011 р. – 17,6% і 129,1 млн. грн; у 2012р. – 19,5% і 102,8 млн.грн.

На сьогодні існуючий механізм ціноутворення на аграрну продукцію не забезпечує дохідності сільськогосподарських підприємств, що відповідає середньому рівню в національній еко-

номіці, а критерій норми прибутку ще не став регулятором економічних відносин між партнерами АПК.

Ключовими проблемними точками є неузгодженість цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. Це зумовлено, насамперед, тим, що в Україні реформування власності та перехід до ринкових економічних відносин супроводжувалися негативними явищами. Вже у 1992-1993 рр. прослідковувалась тенденція наростання неузгодженості в темпах зростання цін на продукцію різних сфер АПК. Внаслідок не контрольованості даного процесу з боку держави, збільшення диспаритету цін на продукцію сільськогосподарського виробництва і цін на споживані ним ресурси промислового походження відбувалося постійно. Так, наприклад, щоб придбати необхідні матеріально-технічних ресурси необхідно було продавати все більшу і більшу кількість аграрної продукції. Ціни на промислові товари досягли небаченого рівня щодо цін на сільськогосподарську продукцію.

В Україні склалася така ситуація, що на момент реалізації більшості видів аграрної, особливо рослинницької, продукції її пропозиція перевищує попит, і цим користуються покупці. Серед них практично монопольне становище зайняли різні комерційні структури (посередники), які зацікавлені в непрозорості умов купівлі-продажу, визначення якості продукції і цін та отримання максимального прибутку. При цьому більшість аграрних підприємств не мають можливості для якісного зберігання виробленої продукції, її переробки і реалізації споживачам. Для невеликих приватних господарств не створена мережа збутових і переробних кооперативів, наслідком чого є продаж виробленої продукції різним перекупникам, спекуляції на ринку аграрної продукції, що в кінцевому підсумку відбивається на дохідності сільськогосподарських товаровиробників.

Ціновий механізм у системі формування цін на сільськогосподарську продукцію є дотичним до всіх сфер агропромислового комплексу і покликаний гармонізувати відносини між учасниками названих утворень. При цьому варто враховувати, що у ціноутворенні на сільськогосподарську продукцію, особли-

во на продовольство, беруть участь сфери агропромислового комплексу за такими сегментами: перша – засоби виробництва, предмети праці (основний і оборотний капітал); друга – вартість робіт, послуг, насіння (оборотний капітал); третя – послуги з переробки і реалізації продукції (маркетингова частина ціни) [185, с. 77-82].

Варто наголосити на тому, що не відповідають дійсності поширювані у нас уявлення, що вільний ринок означає абсолютну волю для підприємців. Цивілізований ринок – це ринок, що регулюється і де найважливішим об'єктом цього процесу є власне ціни. Тому в програмах перехідного періоду до ринкової економіки важливе місце необхідно надати створенню надійного механізму регулювання цін.

Ринкові відносини потребують гнучкого механізму ціноутворення, і ціни необхідно розглядати як у статичі, так і динаміці. Першоосною встановлення цін мають бути суспільно необхідні витрати на виробництво продукції.

Слід зауважити, що погіршення фінансового стану сільськогосподарських підприємств відбулося не тільки через диспаритет цін, але й внаслідок зміни напрямів реалізації аграрної продукції та зниження питомої ваги виробника в кінцевій роздрібній ціні. В Україні на селі, як свідчить практика, залишається лише п'ята частина сформованих доходів, 4/5 виручки переходить у розпорядження численних посередників торгівлі та переробки. При такому підході до процесу ціноутворення, збитків зазнають сільгоспвиробники.

Проведений аналіз формування грошових доходів сільськогосподарських підприємств в Україні та виявлені значні коливання їх від реалізації сільськогосподарської продукції в динаміці дають підстави зробити висновок, що процес ціноутворення на сільськогосподарську продукцію у нашій країні є досить недосконалим і потребує розробки механізмів щодо його покращення.

Найперше, варто відзначити те, що сьогодні практично всі економічно розвинуті країни активно стимулюють і підтримують

національне сільське господарство. Державна підтримка носить багатоаспектний характер. Зокрема, ефективно діє система державних закупівель сільськогосподарської продукції, регулюються ціни, підтримується високий рівень аграрного виробництва, встановлюються квоти на виробництво ряду сільськогосподарських продуктів. При цьому товаровиробники захищені від інтервенції більш дешевого продовольства з-за кордону. Західні країни створили так звані інтервенційні ресурси продовольства. У випадку, якщо на ринку продовольства з'являється зайва, така, що не знаходить попиту продукція, ціни на неї падають. Щоб не допустити різкого падіння цін, держава скуповує певну частину продукції за гарантованими цінами, стимулюючи таким чином попит, в результаті чого ціни підвищуються, і тим самим підтримується дохідність сільських товаровиробників на потрібному рівні, і все відбувається навпаки, коли попит на продукцію зростає [8].

Так, у США з метою захисту національного товаровиробника довгий час офіційно діють два види цін: цільові (або гарантовані) та заставні. Цільові (або гарантовані) ціни зорієнтовані на підтримання дохідності господарювання фермерів та страхують їх від впливу монополістів. Заставні ціни дають можливість фермерам протягом 9 місяців вільно розпоряджатися виробленою сільськогосподарською продукцією: реалізовувати за контрактами, вільно продавати на ринку, зберігати на складах або здавати на зберігання (за відповідну плату) при очікуванні вищих цін на світовому ринку, здавати продукцію під заставу. У випадку виникнення проблем із реалізацією продукції по вищенаведених каналах фермер отримує дохід від продажу продукції по заставних цінах товарно-кредитної корпорації. Таке право надається фермерам США згідно з положенням сільськогосподарського закону 1985 р. Враховуючи, що заставна ціна є нижньою межею гарантованої ціни, фермер може отримати додаткові доходи за рахунок різниці заставної та світової ціни [30, с. 3-7].

Враховуючи світовий досвід, не менш важливого значення потрібно надавати питанням регулювання розподілу прибутку

між галузями національної економіки. Так, у японській моделі ринкової економіки розподіл прибутків за видами діяльності такий: виробники – 92-95%, комерційні структури – близько 4%, банки – менш, як 1% прибутків промисловості і сільськогосподарських виробників в обслуговуваних ними галузях. Подібна картина характерна для більшості розвинутих країн світу [56, с. 3-7]. Таким чином, фактично створюються умови, за яких ніхто і ні за яких умов не може отримати більше прибутку, ніж безпосередній товаровиробник [139, с. 40-44].

При цьому, значна увага у господарській практиці розвинутих країн приділяється проблемам паритетності. Великий досвід забезпечення паритетності цін накопичений у США, де в 1933 р. був введений закон про регулювання сільського господарства, визначальною умовою якого було забезпечення регулювання цін і підтримки рівня доходів аграрних формувань на основі визначення паритетної ціни на окремі види сільськогосподарської продукції.

Дієва роль паритетних цін визначається у тому, що вони є орієнтиром для встановлення адекватних цін на аграрну продукцію, рівень яких перевищує ціну рівноваги в роки негативного впливу існуючої ринкової кон'юнктури.

При розрахунку паритетних цін у США за базовий період взято 1910-1914 рр., коли було досягнуто, на думку американських спеціалістів, еквівалентності обміну між сільським господарством та іншими сферами економіки. Рівень цих цін визначають за всіма видами сільськогосподарської продукції щомісячно в цілому по країні на основі паритетного індексу, що розраховується за допомогою чотирьох індексів, зважених на частку відповідних витрат фермерів в їх сукупних витратах, а саме:

- індекс цін на товари, куплені фермерами на виробничі й невикористані цілі;
- індекс процентів, виплачених фермерами за іпотечну заборгованість у розрахунку на одиницю площі;
- індекс податків, виплачених фермерами за нерухоме майно в розрахунку на одиницю площі;
- індекс заробітної плати сільськогосподарських робітників.

Для безпосереднього визначення паритетної ціни розраховується також середня ціна реалізації певного продукту фермерами за останні 10 років. Потім її ділять на індекс фермерських цін, визначений за період 1910-1914 рр., й отриманий результат множать на паритетний індекс цін [188, с. 44-47].

Як засвідчує американська практика, підтримуючі ціни встановлюються нижчими, порівняно з паритетною ціною, але їх рівень достатній для забезпечення нормальних умов відтворення товаровиробників з середнім і вищим за середній рівнем господарювання [188].

Викладений механізм визначення паритетних цін може бути використаний у вітчизняній практиці при певній його адаптації до специфічних особливостей діючого в Україні економічного механізму. Зокрема, тут вимагає більше уваги саме підтримка дохідності малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників.

Нестабільність ринкового середовища негативно впливає не тільки на паритет цін та зміни в структурі собівартості, але й безпосередньо на строкатість цін на різні види продукції аграрного сектора. В цих умовах вагоме значення для практики має економічний аналіз співвідношення реалізаційних цін між окремими видами сільськогосподарської продукції.

Історично склалося так, що досягнення оптимального співвідношення між світовими цінами на певні види продукції є надзвичайно доречним і доцільним для економічного розвитку. При цьому, за окремими продуктами у 1990 р. це співвідношення в Україні було доведене до рівня світової практики. Однак перевищення темпів росту ціни на промислову продукцію відбулося в середині 90-х років, а далі навіть збільшилось.

Все це дає підстави стверджувати, що державне регулювання аграрного ринку в сучасних умовах знаходиться на вкрай низькому рівні, а для його стабілізації не надається належної уваги та практичних зусиль.

Варто наголосити на тому, що в умовах вільних ринкових цін важливого значення набуває принцип активного впливу держа-

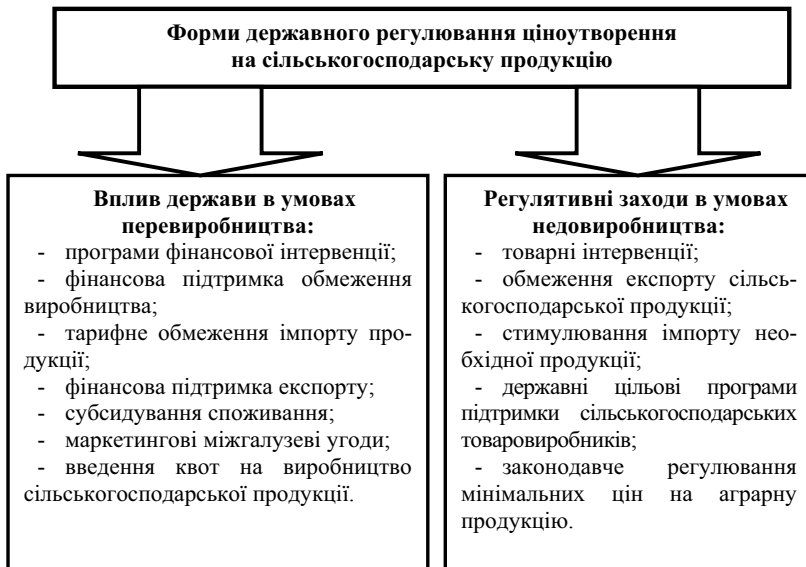
ви на платоспроможний попит населення на продукти харчування, особливо тих категорій, які отримують доходи із державного бюджету і централізованих фондів соціального страхування та забезпечення. Істотне відставання платоспроможного попиту населення на продовольчі товари зумовлює штучну кризу переробництва сільськогосподарської продукції, його спад, а значне перевищення цього попиту в умовах дефіцитності і зарегульованості цін – до поширення спекуляції й перекачування коштів у сферу обігу. Тому ціновий механізм в аграрному секторі необхідно тісно ув'язувати із обсягом споживчого кошику, який визначає мінімальний нормативний попит населення на продовольчі товари.

При цьому важливим принципом регулювання ринкового цінового механізму має бути його спрямованість на забезпечення антимонопольності, а також вільної конкуренції шляхом встановлення граничних цін на продукцію монопольних гравців ринку. Ціновий механізм необхідно спрямовувати на стимулювання підвищення якості продукції до рівня світових стандартів. Тому кінцевим результатом його формування має бути поступове наближення внутрішніх цін до цін світового ринку на продукцію відповідної якості.

Загалом, до системи державного регулювання цін слід віднести сукупність адміністративних та економічних методів впливу на несприятливі умови формування цін у ринковому середовищі (рис. 3.1). При цьому вплив на ринок повинен здійснюватись з використанням переважно ринкових інструментів. З цих позицій державне регулювання можна розглядати як гарантію того, що ринковий механізм не даватиме «збоїв», працюватиме надійно і буде забезпечувати інтереси всього суспільства [171, с. 380-383].

Таким чином, основними завданнями цінової політики на сучасному етапі розвитку України є: досягнення паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств, забезпечення продовольчої безпеки держави. Тому цінова політика має

ґрунтуватися на поєднанні вільного ціноутворення з державним регулюванням цін на сільськогосподарську продукцію і посиленням антимонопольного контролю за цінами на ресурси і сфери АПК (техніку, мінеральні добрива, отрутохімікати тощо).

Рис. 3.1. Основні способи державного впливу на ціноутворення в аграрній галузі

Джерело: розроблено на основі [171].

Отже, удосконалення цінової політики необхідно спрямовувати:

– на першому етапі – на створення, як мінімум, умов для простого відтворення виробництва продукції в основних галузях сільського господарства на основі запровадження цін підтримки (заставних і гарантованих цін) на квотовану в межах продовольчої безпеки країни сільськогосподарську продукцію;

– на другому етапі – на стабілізацію і створення економічних передумов для розширеного відтворення на основі дотримання цінового паритету шляхом вільного ціноутворення та, при необхідності, введення еквівалентних цін.

Державними програмами треба щорічно визначати види та обсяги (квоти) продукції, рівні цін підтримки та еквівалентних цін. Визначені обсяги необхідної продукції мають бути розподілені між товаровиробниками шляхом квотування на конкурсній основі. Решту продукції слід реалізовувати за ринковими цінами.

На стратегічні продукти, випуск яких передбачено державними програмами, необхідно встановлювати нижню цінову межу – ціну підтримки. Це гарантована мінімальна ціна, нижче якої не має права оплачувати продукцію. Ціни підтримки треба визначати на основі нормативної галузевої собівартості та мінімального прибутку.

У разі реалізації продукції, передбаченої державними програмами, за ціною, нижчою, ніж еквівалентна, товаровиробнику має відшкодовуватися різниця між еквівалентною і середньою ринковою ціною. Так може бути досягнуте поєднання системи вільного ринкового ціноутворення та елементів державного регулювання.

Для забезпечення цінового паритету мають бути запроваджені еквівалентні ціни, формування яких слід здійснювати на основі галузевих нормативних витрат і середньої норми прибутку (в галузях, які обслуговують агропромисловий комплекс) на авансований у виробництво капітал. З цією метою має бути створений фонд державної підтримки цін і доходів у агропромисловому комплексі та передбачені відповідні кошти в державному і місцевих бюджетах для регулювання цін підтримки та еквівалентних цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Крім цього, за наявності протягом року значних темпів інфляції необхідно здійснювати щомісячну індексацію цін підтримки та еквівалентних цін на рівень інфляційного зростання сукупних витрат виробництва.

Регулятивну функцію забезпечення ринкової рівноваги попиту і пропозиції, а також стабілізації продовольчих фондів та споживчих цін повинен виконувати аграрний фонд, який має бути забезпечений необхідними запасами сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів і коштів.

Для дотримання еквівалентності міжгалузевих відносин між сільським господарством і переробними підприємствами АПК слід розширити мережу узгоджувальних комісій щодо рівня цін і доходів у сировинних зонах інтегрованих аграрних формувань. До складу узгоджувальних комісій для встановлення цін і доходів необхідно включати представників від виробників сировини, переробних підприємств й торговельних організацій, професійних спілок, організацій захисту прав споживачів та інших незалежних експертів.

Кожен сільськогосподарський товаровиробник, виходячи з ціни реалізації продукції, має визначити для себе поріг продуктивного беззбиткового виробництва.

Для подолання диспаритету цін важливе значення має розробка і запровадження цінового моніторингу, який би постійно забезпечував достовірну і детальну інформацію про зміни цін у сфері сільськогосподарського товарообміну, особливо стосовно вартості закуплених сільськогосподарськими підприємствами промислових товарів та отриманих послуг як на державному рівні, так і в регіональних межах.

Дослідження показали, що при удосконаленні механізму цінових відносин в сільськогосподарській галузі необхідно враховувати наступні складові:

1) сільськогосподарське виробництво діє в умовах жорсткої конкуренції, а промислові галузі, що його обслуговують є, навпаки, практично монополістами;

2) в аграрних формуваннях ресурси характеризуються як іммобільні, що зумовлено відносно низькими темпами переміщення капіталу;

3) нееластичний попит на сільськогосподарську продукцію.

Крім цього, сучасну цінову політику і регулювання необхідно здійснювати, виходячи із сформованості та системності цін. Тому основну увагу слід зосереджувати не на перебудові цінової системи, а удосконаленні її відповідно до існуючих умов. Для цього необхідно поєднувати усі види ціни в єдину систему ціноутворення, що буде функціонувати в інтересах аграрних формувань.

Так, провідні українські учені-економісти, зокрема, П. Саблук, О. Шпичак, пропонують для забезпечення еквівалентності відносин між сільським господарством і галузями, що його обслуговують, запровадити в Україні єдину методологію ціноутворення для всіх галузей господарського комплексу на основі концепції ціни виробництва із врахуванням вартості землі. Такий підхід дозволить отримувати сільськогосподарському товаровиробнику саме ті доходи, які ним створені, і запобігатиме їх перерозподілу між іншими сферами національної економіки.

Особливістю ціноутворення і конкретної ціни на сільськогосподарську продукцію є те, що у більшості її видів проявляється сезонне коливання цін. Зокрема, на зерно, соняшник, овочі, баштанні культури ціни істотно знижуються під час масового збору врожаю і в початковий після збирання період. Згодом ціни починають зростати і нерідко досягають свого максимуму з наближенням наступного збирального сезону (зерно, соняшник).

На окремі види тваринницької продукції, наприклад, молоко, яйця, сезонне коливання цін пов'язане зі зміною обсягу виробництва і пропозиції продукції протягом року. Прихід осені-зими впливає негативно на продуктивність корів і курей, у зв'язку з цим зменшується обсяги виробництва молока і яєць і, як наслідок, – зростають ціни на ці види продукції, і навпаки, весною-літом збільшується пропозиція, а ціни на дану продукцію знижуються.

Вплив сезонності виробництва вимагає прийняття адекватних організаційних заходів на макро-, мезо- і мікрорівнях з метою зменшення сезонного коливання цін, від якого дохідність аграрних підприємств досягається не рівномірно.

При вдосконаленні цінового механізму слід враховувати і ту обставину, що нині на деякі види продукції, в тому числі сільськогосподарського походження, в розвинутих країнах встановлюються високі ціни, розраховані лише на окремі категорії покупців, які готові купити продукти виключно за їх унікальні властивості чи якісні характеристики.

За такими цінами реалізується, наприклад, сільськогосподарська продукція, вироблена біологічним сільським господарством без застосування мінеральних добрив, стимуляторів, пестицидів та інших отрутохімікатів. Рівень психологічних цін на згадану продукцію в 2 рази і більше перевищує звичайні ціни. При їх встановленні в Україні необхідно досконало вивчити ринок, врахувати купівельну спроможність населення, реальні витрати суб'єктів на виробництво аграрної продукції для забезпечення не тільки високої ціни, а й для забезпечення прийняттого рівня дохідності, а з іншого боку, щоб вона не була надто високою і не гальмувала процес реалізації продукції. Важливе значення в цьому аспекті має правове забезпечення сертифікації екологічно чистої продукції з метою контролю її відповідності європейським стандартам.

Сучасні економічні умови у всіх сферах АПК, зокрема, при створенні цінового механізму, практично не враховують низьку оборотність обігових коштів у аграрному виробництві.

Так, у рослинництві продукцію отримують раз на рік, а витрати здійснюються протягом року.

У промисловості оборотність оборотного капіталу дуже висока і при ціноутворенні тут враховується весь капітал, що дозволяє повністю визначати витрати і, виходячи з цього, формувати норму прибутку.

Враховуючи вищевикладені особливості відтворювального процесу в усіх галузях економіки, при розрахунках ціни продукції треба брати до уваги термін обороту основних і оборотних засобів, а також однакові коефіцієнти норми прибутку.

У зв'язку з цим, формула визначення ціни матиме такий вигляд:

$$Ц = C_{\Pi} \times K_{\text{НП}} + B_{\text{ОВФ}} \times K_{\text{НП}} \times T_{\text{О}} \quad (3.1)$$

де $Ц$ – ціна продукції;

C_{Π} – собівартість продукції;

$B_{\text{ОВФ}}$ – вартість основних виробничих фондів;

K_{III} – коефіцієнт норми прибутку (відношення прибутку до загальної суми виробничих фондів, включаючи вартість землі);

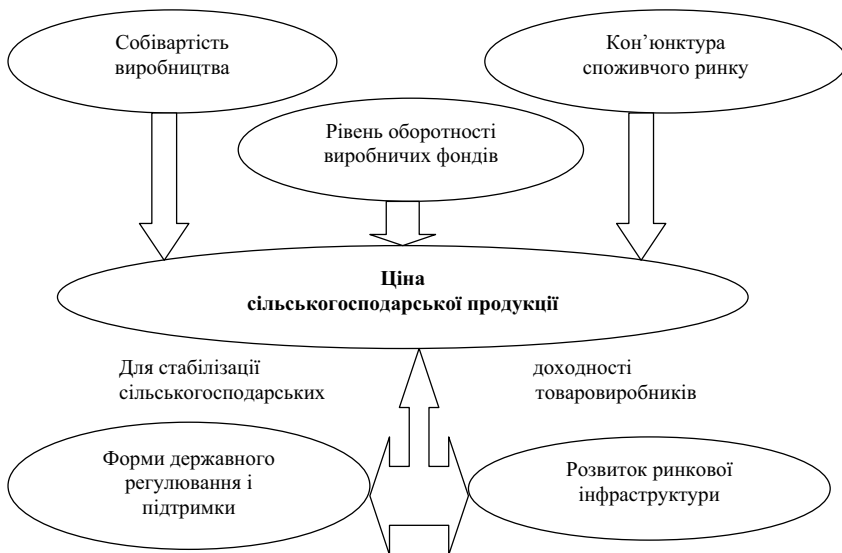
T_O – термін виробничого циклу – обороту витрат (крім амортизації) у процесі виробництва і реалізації продукції.

В результаті врахування в структурі ціни вищезазначених факторів, аграрний товаровиробник зможе компенсувати значну частину фінансових втрат, пов'язаних з низькою оборотністю виробничих фондів.

Отже, в сучасних умовах механізм ціноутворення в аграрному секторі має базуватися як на врахуванні внутрішніх складових формування кінцевої ціни, так і на застосуванні зовнішніх важелів впливу з метою забезпечення оптимального рівня дохідності сільськогосподарських товаровиробників (рис. 3.2).

Зазначимо, що для забезпечення умов ефективного розвитку агропромислових підприємств та дрібних землекористувачів на регіональному рівні вважаємо за доцільне реалізацію наступних основних напрямів цінового регулювання:

- створення однакових економічних умов для аграрного виробництва в різних природно-кліматичних зонах;
- врахування при розрахунку ціни термінів обороту основних і оборотних активів;
- удосконалення механізмів державної підтримки цін на окремі види аграрної продукції і гарантування отримуваних доходів;
- здійснення товарних інтервенцій сільськогосподарської продукції на аграрний ринок з метою недопущення різких цінових коливань;
- застосування заставних (гарантованих) цін на продукцію сільськогосподарського виробництва;
- моніторинг за цінами на промислову продукцію, що використовується сільським господарством, а також закупівельних цін на сільськогосподарську сировину в переробних підприємствах;
- на державному рівні посилити контроль за ціновими відносинами та дотриманням еквівалентності цін між окремими структурними елементами АПК.

Рис. 3.2. Схема механізму формування оптимального рівня цін на сільськогосподарську продукцію

Джерело: розроблено авторами

Отже, в перспективі систему цінової підтримки аграрного сектору України можна представити як дворівневу, тобто, спрямовану на одночасне досягнення двох нетотожних цілей – стабілізацію цін і забезпечення еквівалентності міжгалузевого обміну, причому, перше завдання реалізується через механізм позичкових цін, а друге – через прямі компенсаційні платежі. Стабілізацію цін через позичкові ставки необхідно доповнювати страховими програмами, об'єктом страхування яких є доходи товаровиробників [179, с. 23-25].

Варто наголосити на тому, що нині в АПК України існує надзвичайно важлива проблема, пов'язана із формуванням інфраструктури ринку. На сьогодні по суті відсутня так звана планова система реалізації продукції (яка передбачала визначення рівня закупівельних цін, обсягів реалізації продукції через систему договорів контрактації, доставку продукції на заготівельні пункти,

авансування тощо) і водночас не сформована ринкова система регулювання збуту продукції.

З метою реалізації цього механізму індикатором цін на сільськогосподарську продукцію необхідно обрати біржову торгівлю на умовах ф'ючерсу, яка, на жаль, на вітчизняному ринку не поширена. За умов такої торгівлі обсяг аграрної продукції за ф'ючерсними контрактами продається і купується в рази більше, порівняно з реальними обсягами виробництва в межах держави. Крім цього, ф'ючерсні умови договорів передбачають часткове перенесення ризику від суб'єкта на споживача шляхом застосування механізму хеджування.

Тому при створенні ринкової інфраструктури існує необхідність сформувати систему з торгових домів, продовольчих оптових ринків тощо; розробити наближені до міжнародних вітчизняні стандарти торгівлі; сформувати дієву власну систему сертифікації аграрної продукції; організувати служби цінового моніторингу для забезпечення прогнозно-аналітичною інформацією суб'єктів ринку.

Підсумовуючи результати проведених досліджень, можна зробити висновок, що основні заходи щодо стабілізації цінової ситуації на ринку сільськогосподарської продукції, усунення існуючого диспаритету цін полягають у наступному:

- законодавче забезпечення посилення контролю Антимонопольного комітету за формуванням цін на матеріально-технічні ресурси і послуги, що споживаються в сільськогосподарському виробництві;

- встановлення гарантованих цін на сільськогосподарську продукцію, що мають забезпечувати нормативний (мінімальний) рівень рентабельності її виробництва при контрактних закупівлях;

- розробка і впровадження механізмів справедливого розподілу доходів серед усіх суб'єктів процесу виробництва, переробки та реалізації аграрної продукції.

Таким чином, для удосконалення цінового механізму в АПК потрібно забезпечити: комплексний підхід до формування цін на усіх стадіях відтворювального циклу шляхом застосування єдиної в національній економіці методологічної бази; поступовий пе-

рехід від регульованих до вільних цін в поєднанні активного регулювання держави процесу еквівалентного обміну між сферами АПК; обмеження поширення монополістичних цін на продукцію; поступове вирівнювання внутрішніх та світових цін на продукцію.

В умовах вільних ринкових цін важливого значення набуває принцип активного впливу держави на платоспроможний попит населення на продукти харчування, особливо тих категорій, які отримують доходи із державного бюджету і централізованих фондів соціального страхування та забезпечення. Тому ціновий механізм АПК має корелювати із наповненням споживчого кошику, який відображає мінімальний і нормативний попит населення на товари продовольчої групи.

На підставі вище висвітленого, головними завданнями цінової політики мають бути: забезпечення паритету цін, досягнення необхідного рівня дохідності сільськогосподарських підприємств, реалізація продовольчої безпеки. У зв'язку з цим орієнтир цінової політики має бути спрямований на поєднанні вільного ціноутворення з державним регулюванням цін як на аграрну продукцію, так і продукцію промислового характеру, призначеної для аграрної галузі.

3.2. Кредитне забезпечення та державна підтримка дохідності сільськогосподарських підприємств

Для досягнення сталого рівня дохідності сільськогосподарських підприємств важливе значення має поліпшення фінансово-кредитного забезпечення та державної підтримки виробництва аграрної продукції.

В сучасних умовах, як свідчить практика, кредитування сільгоспвиробників разом із бюджетним фінансуванням та державною підтримкою є одним із найпотужніших зовнішніх джерел інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств коштами, необхідними для створення належних умов розширеного відтворення.

Від обсягів інвестування залежать матеріально-технічний стан підприємства, забезпеченість ресурсами, якісний склад трудових ресурсів, обсяги і якість виробництва продукції, а також рівень дохідності сільськогосподарських підприємств.

За оцінками експертів, близько 20% кредитних ресурсів, які спрямовуються в національну економіку України, припадає на аграрний сектор [85, с. 207-222].

В сучасних умовах основним видом кредитного обслуговування аграрних підприємств є банківські кредити короткострокового характеру. Попит сільськогосподарських товаровиробників на кредитні ресурси не задовольняється повною мірою. Якщо за короткостроковими кредитами потреба покривається приблизно на 50%, то за довгостроковими – лише на 2% [109, с. 47-53].

Аналізуючи досвід зарубіжних країн щодо забезпечення умов для розвитку сільського господарства, необхідно відзначити, що ця галузь без фінансової підтримки не може нормально функціонувати навіть у високо розвинутих країнах, де міцна матеріально-технічна база аграрного сектору, налагоджені чіткі механізми виробництва, переробки, зберігання і збуту продукції [121, с. 27-28]. При цьому, виробникам сільськогосподарської продукції в Україні, як і в інших країнах перехідної економіки, ускладнений доступ до зовнішніх фінансових ресурсів. Це пояснюється невисоким рівнем їх прибутковості, низькою ліквідністю сільськогосподарських активів та, відповідно, проблемами із забезпеченням повернення кредитів. Аграрний сектор економіки для банків залишається сферою підвищеного ризику.

Варто наголосити на тому, що сільське господарство об'єктивно вважається кредитомісткою галуззю, тобто, потребує значних обсягів кредитних вкладень [104, с. 119-123]. Це зумовлено, по-перше, специфікою сільськогосподарського виробництва. Для забезпечення неперервності поточного циклу виробництва необхідно нагромаджувати великі запаси матеріально-технічних ресурсів. Витрати на їх авансування характе-

ризуються поступовим наростанням від початку виробничого періоду до його завершення й одночасним вивільненням коштів у кінці виробничого процесу, при отриманні готової продукції.

По-друге, кредитомісткість галузі сільського господарства зумовлена економічно-політичними чинниками. Зокрема, за роки реформ внаслідок макроекономічної дестабілізації (інфляція, диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і спожиті матеріально-технічні ресурси промислового виробництва, криза платежів) власні оборотні кошти сільськогосподарських підприємств фактично були втрачені. Відновити їх за рахунок залучення зовнішніх джерел фінансування аграрні формування були не в змозі, оскільки обсяги державного фінансування з року в рік зменшувалися і здійснювалися за залишковим принципом.

Тому на сучасному етапі необхідна розробка комплексу фінансових заходів, які б надійно захищали сільське господарство в ринкових умовах. Вирішення такого завдання стосовно сільськогосподарської галузі України ускладнюється дуже важким її фінансовим станом. Це накладає суттєвий відбиток на пошук шляхів виходу з кризового стану, розробку відповідного механізму фінансового забезпечення аграрного сектору [83, с. 23-27].

Сьогодні однією із проблем, з якими стикаються сільгосптоваровиробники, є дефіцит обігових коштів. Доступність до ресурсів значною мірою визначається політикою держави, банків і кредитних кооперативів у цій галузі. За певних умов саме споживчі кредитні кооперативи можуть стати істотною підтримкою в забезпеченні сільського господарства фінансовими ресурсами, але капітали сільської кредитної кооперації є поки що невеликими і збільшуються повільно. Через нерозвиненість сільської кредитної кооперації основним джерелом забезпечення аграріїв залишаються банки, хоча механізм їх дії також потребує вдосконалення з урахуванням особливостей галузі, а також світового досвіду [29, с. 43-50; 31, с. 65-71].

На нашу думку, в сучасних умовах необхідно вжити ряд заходів на державному рівні, реалізація яких забезпечить доступ сільськогосподарським підприємствам до кредитних коштів:

- розширення участі держави в страхуванні доходів і ризиків неповернення кредитів аграрними формуваннями шляхом субсидювання частки страхових внесків;

- створення державного гарантійного агентства.

Ґрунтуючись на міжнародному досвіді, доцільним є створення в Україні державного сільськогосподарського гарантійного агентства для надання гарантій з інвестиційного кредитування, діяльність якого буде здійснюватися за наступною схемою (рис.3.3).

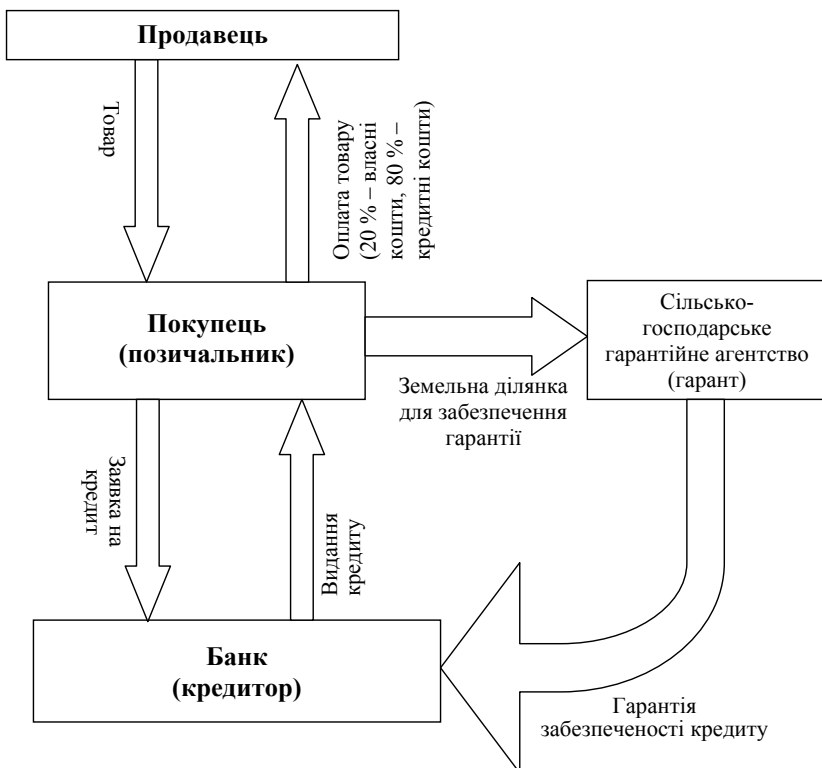
Відповідно до запропонованого механізму, за необхідності отримання коштів для вдосконалення, модернізації виробництва, сільськогосподарський товаровиробник звертається до банку.

При цьому кредит видають у сумі, що складає 80% вартості придбаного обладнання. Джерело решти суми (20%) – кошти самого аграрного виробника. Це підтверджує його надійність, серйозність намірів у здійсненні господарської діяльності а також мінімізує ризики при наданні кредиту банківською установою. Це в свою чергу створює передумови для отримання кредиту на більш пільгових умовах (з меншою процентною ставкою).

Забезпечення наданого кредиту від суб'єктів банк приймає певну гарантію, видану державним гарантійним агентством.

Вказане агентство може видавати гарантію лише за умови, отримувач кредитної лінії запропонує свою земельну ділянку під її заставу.

Такий механізм кредитування дозволить забезпечити доступність коштів (короткострокові або довгострокові) підприємствам, які володіють земельними ділянками. При цьому банківські установи будуть видавати кредити під наявні державні гарантії, а держава в особі сільськогосподарського гарантійного агентства має можливість контролювати ринок земельних ресурсів.

Рис. 3.3. Схема кредитування сільськогосподарських товаровиробників за участі державного гарантійного агентства

Джерело: розроблено авторами

На наш погляд, не менш важливе значення, враховуючи на зарубіжний досвід, має створення приватних товариств взаємних гарантій, які можуть функціонувати в усіх регіонах України. Слід зазначити, що вищевказані товариства не лише потрібні для забезпечення ефективного кредитування з боку банківських установ, а й для залучення певної частини кредитів у малий аграрний бізнес, наданих приватними кредитними установами.

Успішна реалізація цих форм стимулювання збільшення інвестицій у розвиток вітчизняного малого аграрного бізнесу залежить в значній мірі від законодавчого визначення поняття цих структур та обґрунтування їхньої ролі у розвитку кредитування малих аграрних формувань. Незважаючи на відсутність цих законодавчих складових, подібні організації можуть створюватися в Україні вже сьогодні, зокрема на підставі ініціативи малих підприємств, їхніх асоціацій, фондів підтримки малого підприємництва, регіональної та місцевої влади тощо.

З метою подолання кризи довіри в кредитних відносинах між малим підприємництвом і банками, необхідні організаційні зусилля щодо створення адекватних систем безпеки кредиторів як вихідної, так і посередницької інстанцій [118, с. 101-106]. У літературі наводяться аргументи як на користь, так і проти існування офіційних гарантійних установ [195, с. 15-16]. Проте, на нашу думку, для умов України, у період реорганізації й становлення ринкових відносин, розвитку і стабілізації агропромислового комплексу гарантії третіх осіб стають особливо важливими, оскільки в переважній більшості підприємства-виробники ще не мають достатніх активів фінансового забезпечення.

Разом з тим, проблему гарантування кредитів можна вирішити шляхом надання відповідних функцій Аграрному фонду, який створено згідно з Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України". Хоча в Законі не передбачено здійснення відповідних функцій цією структурою [68], а тільки запровадження інтервенцій на ринку сільськогосподарської продукції, фінансування програм у тваринництві та надання державних кредитів. Водночас, вважаємо, що більшої ефективності у використанні коштів державного бюджету можна досягти шляхом не державного кредитування, а запровадження гарантійного механізму за допомогою державних коштів, який забезпечить оптимальні умови роботи банків, за рахунок чого збільшиться кількість кредитів і зменшиться їх вартість для кредитоотримувачів.

Ми переконані, що для успішної діяльності Аграрного фонду необхідні певні державні гарантії, тому що в процесі здійснення гарантійних операцій може виникнути від'ємне значення в різниці між прибутками Фонду та його збитками. Саме тому постає необхідність опрацювання механізмів перетворення збитків Аграрного фонду від здійснення гарантійних операцій у зовнішній борг держави, тому що необхідність кредитування агропромислового виробництва визначається стратегічним питанням на рівні держави.

Одним із головних чинників для створення сприятливих умов для розвитку процесів кредитування аграрних формувань є страхування ризиків, що можуть призвести до фінансових збитків і, відповідно, – неповернення кредитів. Як свідчать дослідження, зараз не більше 5% сільгоспвиробників страхують свої врожаї. При цьому страхування, як правило, виконується як передумова для отримання кредиту. Проте, система страхування аграрних ризиків потрібна для того, щоб стабілізувати сільськогосподарське виробництво та доходи виробників аграрного сектору [76, с. 137-144].

Останніми роками одним із основних шляхів виходу аграрного сектору економіки України з кризи багато науковців визначають необхідність впровадження державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників [47, с. 59-61]. Ідея пільгового кредитування і дотації сільського господарства України розглядається як основна. Для прикладу наводяться великі суми, які для цього використовуються за кордоном. Насправді, в інших країнах фінансові кошти витрачаються на підтримку не окремих товаровиробників, а конкурентного середовища – стабілізацію обсягів виробництва на рівні внутрішнього та зовнішнього попиту на сільськогосподарську продукцію. Наприклад, у США та Франції цілою системою економічних заходів і цільових програм з випередженням на рік гарантується конкурентний рівень ринкових цін. Разом з тим, фермери постійно працюють над удосконаленням організації виробни-

цтва, його управління і, як результат, отримують високі врожаї сільськогосподарських культур, поліпшують продуктивність тварин, якість продукції, забезпечують низьку її собівартість. В Україні, за винятком деяких підприємств, усі надії щодо результативного господарювання покладаються на дотації, пільгове кредитування технологічних процесів, субсидування експорту надлишків продукції. При цьому механізм пільгового кредитування в основі своїй передбачає компенсацію з бюджету банкам різниці, яку вони витратили внаслідок кредитування за неринковими (пільговими) процентними ставками. [4, с. 40-47; 5, с. 115-121].

Ми розділяємо позицію тих науковців, які вважають, що компенсація вартості кредиту має бути диференційованою залежно від строків кредитування, позичальників і цілей використання [46, с. 54-63].

Для реалізації зазначеного підходу слід відмовитися від прив'язки компенсації за кредити до облікової ставки Національного банку, що існує на момент нарахування відсотків.

Компенсаційний механізм буде діяти через запровадження пільгової ставки, яка має враховувати вид позики, її цільове використання і дохідність об'єкту кредитування. Така пільгова ставка, на нашу думку, може бути розрахована за наступними формулами (3.2-3.3):

$$C_n = \frac{C_p}{K_k * K_u} * K_p, \quad (3.2)$$

$$K_p = \frac{P_{\text{факт}}}{P_{\text{норм}}}, \quad (3.3)$$

де, C_n – ставка пільгова (за якою сільськогосподарський товаровиробник розраховується за отриманий кредит), %;

C_p – ставка ринкова (за якою сплачують за звичайні кредити), %;

K_k – диференційований компенсаційний коефіцієнт відповідно до видів кредиту, відносних одиниць (для короткострокових кредитів – 2, для середньострокових – 4, для довгострокових – 6);

K_c – диференційований цільовий коефіцієнт, що враховує напрямки використання кредитних ресурсів підприємством - позичальником, відносних одиниць (для виробництва малорентабельних, але суспільно необхідних видів сільськогосподарської продукції – 4, для покращення технологічного процесу в напрямку його екологізації – 2, для всіх інших цілей – 1);

K_p – коефіцієнт, який визначається залежно від рівнів рентабельності товаровиробника, відносних одиниць;

$P_{факт}$ – фактичний рівень рентабельності виробництва підприємства, яке є позичальником коштів (за підсумками останніх 3х років), %, за умовами якщо $0\% < P_{факт} < 15\%$, то пропонуємо K_p не розраховувати, а брати за 0,4, а якщо $P_{факт} < 0$, то $K_p = 0,2$;

$R_{норм}$ – нормативний рівень рентабельності (беремо на рівні 30%), %.

Варто наголосити на тому, що сьогодні комерційні банки не обмежені у визначенні ставки кредитування сільськогосподарських підприємств.

Тому вважаємо, що держава має визначити межі реальної відсоткової ставки надання комерційними банками пільгових кредитів аграрним товаровиробникам, особливо невеликим господарствам, в яких задіяно значна частина сільського населення, а виробництво ще не досягло сталого розвитку.

На основі використання наведених формул 3.2-3.3, даних рівня фактичної рентабельності виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в Тернопільській області, а також припущення, що номінальна кредитна ставка за короткостроковими кредитами складає 19%, а середньо - і довгостроковими – 17%, нами розраховані пільгові відсоткові ставки залежно від виду кредиту і виробництва, де буде використовуватися кредит (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

**Диференціація пільгової відсоткової ставки
залежно від виду кредиту і об'єкту кредитування***

Показники	Рівень рентабельності виробництва у 2010-2012рр., %	Пільгова відсоткова ставка за кредитами, %		
		коротко-строковими	середньо-строковими	довго-строковими
Зернові культури	17,9	5,7	2,5	1,7
Цукрові буряки (фабричні)	28,2	8,9	4,0	2,7
Насіння соняшнику	33,9	10,7	4,8	3,2
Картопля	-2,1	1,9	0,9	0,6
Овочі відкритого ґрунту	25,0	18,6	8,3	5,4
М'ясо				
великої рогатої худоби	-13,4	1,9	0,9	0,6
свиней	-0,6	1,9	0,9	0,6
птиці	12,2	3,9	1,7	1,2
Молоко	20,8	6,6	2,9	2,0
Яйця	8,0	5,5	2,5	1,6
Мед	-0,7	1,9	0,9	0,6

Джерело: розроблено авторами.

У розрахунках нами не врахований диференційований ціловий коефіцієнт, що визначається залежно від напрямків використання кредитних ресурсів підприємством-позичальником, оскільки він залежить від діяльності конкретних товаровиробників та її відповідності суспільним запитам.

Наведені розрахунки суттєво диференціюють плату за кредит залежно від його терміну, а також створюють позичальникам більш сприятливі умови для отримання коштів з метою піднесення ефективності низькорентабельних і збиткових виробництв та впровадження новітніх екологобезпечних технологій. Для високорентабельних галузей вартість кредитних ресурсів у нашому випадку різко зростає, що пояснюється їх за-

безпеченістю обіговими коштами в короткостроковій перспективі. Хоча, якщо дані виробництва є суспільно необхідними, то із врахуванням цільового коефіцієнта, вартість кредитних ресурсів для них також різко знизиться.

При встановленні компенсаційних кредитних ставок також потрібно враховувати виконання позичальниками зобов'язань перед комерційними банками, державою (сплата податкових та інших платежів), а також міру відповідності напрямів їх діяльності інтересам суспільства і місцевої громади (покращення рівня зайнятості місцевого населення, участь у розвитку сільських територій, впровадження новітніх технологій, дотримання принципів охорони довкілля тощо).

Отже, для вдосконалення механізму пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників з метою створення сприятливих умов для ведення їх діяльності необхідно:

- привести плату за кредитні ресурси у відповідність з видом позики, її цільовим використанням і рівнем дохідності сільськогосподарських підприємств;

- налагодити механізм іпотечного кредитування та функціонування контрольованого державою ринку земель сільськогосподарського призначення;

- забезпечити прозору і доступну процедуру отримання пільгових кредитів для усіх сільськогосподарських товаровиробників з метою отримання компенсаційних позик усіма кредиторами, які виконують свої зобов'язання перед державою і суспільством.

Проте, при вдосконаленні механізму кредитного забезпечення аграрної галузі запровадження лише кредитних пільг для сільськогосподарських підприємств не достаньо. Тут слід запровадити також окремі пільгові умови діяльності банківських установ з метою їх зацікавленості у сприянні кредитування аграрних формувань. Вони полягають у запровадженні для банків понижених ставок з податку на прибуток в частині наданих підприємствам аграрної галузі кредитів та знизити відсоток обов'язкових резервів у частині кредитного забезпечення аграрних формувань.

У нинішніх умовах також назріла потреба у створенні Фонду кредитної підтримки підприємств агропромислового виробництва, кошти якого доцільно використовувати на конкурсних умовах для кредитування цільових державних програм, надання гарантій для отримання кредитних коштів у комерційних банках, а також часткового покриття процентних ставок внаслідок банківського кредитування окремих цільових програм. Кошти для формування цього фонду можуть надходити від приватизації підприємств системи АПК, добровільних внесків та з інших джерел [166, с. 51-55].

Варто наголосити на тому, що одним із важливих завдань державної підтримки аграрних формувань у міжнародній практиці є оптимізація обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на рівні внутрішнього попиту та експортних можливостей з допуском відхилення 4-7% від потреби. Результатом цього має стати підтримка конкурентного середовища, а, відповідно, забезпечення стабільності у формуванні закупівельних цін на аграрну продукцію. У такій ситуації пільгове кредитування розглядається як одноразовий захід, а не постійно діюча підтримка, що забезпечує поповнення обігових коштів сільськогосподарських підприємств до повного освоєння ними виробничих потужностей на макрорівні. У свою чергу комерційні банківські установи нічим не ризикують, оскільки суми кредитних коштів буде повернуто формуванням, а пільгову різницю буде компенсовано державою.

Таким чином, збільшення обсягу кредитних пільг передбачає підвищення ймовірності підтримки неконкурентного середовища, а, отже, збитковості сільськогосподарського виробництва. Це пояснюється тим, що в даному випадку виробники не зацікавлені в покращенні ефективності використання кредитних коштів, оскільки держава надає їм пільги, незалежно від результативності їх діяльності. Тому після забезпечення стабілізації виробництва на рівні загального сукупного попиту, на нашу думку, питання щодо надання кредитів, в тому числі пільгових, буде вирішуватися набагато швидше. Без цього залучення кредитних

ресурсів для аграрних формувань є безнадійним питанням через неможливість контролювати поведження цін на ринку.

У цій ситуації важливе значення має введення в Україні для забезпечення сільськогосподарських товаровиробників необхідними фінансовими ресурсами механізмів форвардного кредитування аграрної сфери. В даному випадку аграрним підприємствам варто заключати кредитну угоду з фінансовою установою дещо скоріше, ніж кредитні кошти будуть необхідні, що впливає на можливість зміни напрямку власної діяльності. В результаті цього, враховуючи коефіцієнт еластичності попиту на продукти харчування, виникає можливість розрахувати обсяги аграрної продукції необхідної для населення країни залежно від його доходів, спрогнозувати обсяг ВВП і основних експортних контрактів. Для даного рівня виробництва розраховується потреба в позичкових коштах. Кредитні установи, маючи єдину інформаційну мережу і доступ до даних про кредитні обмеження (гранична потреба в позичкових коштах) на виробництво кожного окремого виду аграрної продукції, зможуть передбачити потреби аграрних товаровиробників в позичкових коштах, що гарантуватиме необхідні для держави обсяги виробництва аграрної продукції.

При заключенні форвард-контракту аграрне підприємство забезпечує для себе гарантію, що в майбутньому йому будуть надані необхідні кредитні кошти за визначеною наперед нормою процента. Після заключення форвард-контрактів стосовно надання кредитів на виробництво певних видів сільськогосподарської продукції в необхідному для держави обсязі фінансові установи можуть продовжити кредитування вже іншими напрямками (за якими не досягнуто лімітованих обсягів). Форвард-контракт, як і інші цінні папери, можна продавати іншим суб'єктам господарювання, за умови, що банківська установа, яка видала даний документ, підтвердила кредитоспроможність даної юридичної особи. В цьому випадку форвардні контракти є визначальними для узгодження необхідних обсягів аграрного виробництва та передбачених державою лімітів кредитних коштів.

Запровадження даного механізму сприятиме також здешевленню вартості кредитних коштів для аграрного підприємства (позичальник оплачує частину вартості форвард-контракту раніше, ніж одержує кредитні кошти, що дає можливість банку зменшити відсоток за користування позикою на суму кредитного ризику), удосконаленню системи планування на сільськогосподарських підприємствах та дотриманню технологічної дисципліни в аграрному виробництві. В даному випадку банківські установи – емітенти форвард-контрактів зможуть отримати подвійну вигоду, а саме: прибуток від обороту коштів, отриманих в результаті продажу форвард-контрактів, і дохід від проведених кредитних операцій (відсотки за користування позичковими коштами).

Варто зазначити, що купівля аграрними підприємствами форвард-контракту має здійснюватися у літньо-зимовий період року, що передує року, в якому буде реально отримано кредит. Дана пропозиція оснований на тому, що аграрні товаровиробники саме в зазначений період отримують кошти від реалізації виробленої продукції.

При цьому при розрахунку вартості форвард-контракту варто враховувати обсяг бажаних кредитних коштів. Потрібно також врахувати і те, що величина вартості має формуватися під дією таких чинників: бажання позичальника одержати кредитні кошти вчасно і з меншою процентною ставкою та його можливість придбати форвардний контракт. Враховуючи те, що в літературних джерелах не відмічається опису фактів торгівлі правами на отримання кредитних ресурсів, тому математично обґрунтувати рівень вартості даних контрактів є досить важким завданням. Проте, виходячи з досвіду гарантійного кредитування, де розмір рівня ризику не перевищує 20-30%, вважаємо за необхідне оцінити вартість форвард-контракту в межах 7-10% від обсягу кредитних коштів.

При цьому, кредитний форвард, повинен мати можливість бути перепроданим, оскільки в позичальника можуть виникнути різні обставини, за яких він відмовиться від права на отримання

кредитних ресурсів. В цьому випадку даний цінний папір може бути перепроданий або банку, який його випустив за вирахуванням премії банку, або іншому позичальнику за договірною ціною. Тобто, в даному випадку можна говорити про значне розширення можливостей сільськогосподарських товаровиробників щодо їх доступу до необхідних фінансових ресурсів

Таким чином, застосування механізмів форвардного кредитування для підтримки сільськогосподарських підприємств в Україні зможе істотно покращити платоспроможність цих суб'єктів господарювання

Варто наголосити на тому, що сьогодні найбільш актуальним напрямком удосконалення фінансового механізму підтримки аграрних товаровиробників є розвиток саме системи довгострокового кредитування. Для цього необхідно розробити механізм іпотечного кредитування [50, с. 98-104].

Іпотечний кредит є ефективним засобом трансформації капіталу, прив'язаного до нерухомості, в операційний. При цьому заставлена нерухомість залишається в користуванні заставодавця і продовжує виконувати свої безпосередні функції, дозволяючи одночасно залучати значні фінансові ресурси на більш тривалий термін, отримання яких в інший спосіб було б неможливим [92].

Формування системи іпотечного кредитування має базуватися на запровадженні нових фінансових важелів і стимулів на ринку капіталів, які забезпечуватимуть гарантії щодо повернення отриманих кредитних ресурсів, насамперед, шляхом застави нерухомого майна, сприятимуть збільшенню рівня інвестування економіки України з метою стимулювання її зростання. За даними Світового банку, ефективний механізм іпотечного кредитування дозволить збільшити суму позикових коштів у 9 разів, термін позики – в 11 разів та в 2 рази зменшити вартість (ставки процента) кредиту.

Впровадження іпотечного кредитування потребує вирішення питання про те, яким банкам надати право здійснення іпотечних операцій. Ми погоджуємось із думкою відомого ученого-економіста [163, с. 25] який твердить, що оскільки земля є стратегічним товаром, доцільно закріпити іпотеку виключно за

державним банком, створивши при цьому державний земельний банк.

Варто зазначити, що одним із реальних шляхів макроекономічної стабілізації, структурної перебудови сільськогосподарського та промислового виробництва в АПК, поліпшення інвестиційного клімату й активізації інвестиційної діяльності як в аграрній сфері, так і в АПК загалом, є об'єднання виробничого і фінансового потенціалів на основі вертикальної інтеграції суб'єктів підприємницької діяльності. На практиці вже функціонує багато організаційних форм інтегрованих формувань, які включають підприємницькі і фінансово-кредитні структури, вони функціонують за територіальним, галузевим, технологічним та іншими принципами: це (асоціації, корпорації, концерни, кластери, консорціуми, технополіси тощо). Найефективнішими з них є фінансово-промислові групи, інтегровані формування, кластери та ін.

При цьому, за рахунок інтегрованих агропромислово-фінансових груп, (ПФГ) кредитний ризик значно зменшується. Це є наслідком формування оптимальних технологічних та інтеграційних зв'язків, покращення ефективності використання різних видів ресурсів, інноваційного потенціалу учасників об'єднання, покращення експортних можливостей та рівня конкурентоздатності аграрної продукції.

Згідно з чинним законодавством України [69; 173], ПФГ – це об'єднання, до якого можуть входити промислові, сільськогосподарські підприємства, банки, інші установи й організації всіх форм власності, що мають на меті отримання прибутку. При створенні ПФГ аграрного напрямку, пропонуємо таку організаційну структуру внутрішніх взаємовідносин між складовими агроформування, що зображена на схемі (рис. 3.4).

Створення аграрних ПФГ потрібно розглядати як фактор для покращення ефективності функціонування об'єднаного фінансового та господарського капіталів й можливості їх подальшої диверсифікації в інші суміжні галузі економіки.

Тому можна стверджувати, що промислово-фінансові групи сприятимуть формуванню механізму подальшого кредитного та

інвестиційного забезпечення розвитку аграрних підприємств. При цьому усі учасники даного об'єднання мають значні переваги, як у процесі виробництва, так і в ході реалізації продукції. Так, банки-учасники об'єднання досягають стабільності джерел формування банківських капіталів, отримують можливість диверсифікувати власну діяльність, відбувається зменшення кредитних ризиків завдяки повній інформації про усіх учасників створеного об'єднання. Переваги інших членів ПФГ полягають в наступному: розширення доступу до необхідних ресурсів, можливість об'єднання капіталів під певні інвестиційні проекти, зниження рівня витрат внаслідок формування спільних маркетингових, консультаційних, інформаційних та інших дорадчих служб. Все це сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності й ефективності виробничої діяльності.

Рис. 3.4. Схема промислово-фінансової групи аграрного напрямку

Джерело: розроблено авторами.

Таким чином, формування аграрних промислово-фінансових груп (далі АПФГ) сприятиме об'єднанню фінансового, аграрного і промислового капіталів, покращуватиме потенційні можливості розвитку окремих підприємств, за рахунок зменшення рівня витрат виробництва і реалізації продукції, зменшення фінансового ризику, а також вирівнювання економічних передумов для усіх учасників групи внаслідок збалансованого механізму розподілу і перерозподілу отриманих грошових надходжень.

Слід зазначити, що аграрно-промислові підприємства, поряд з аграрними підприємствами інших організаційно-правових форм, є більш інвестиційно привабливими через специфіку їхньої господарської діяльності. Замкнений цикл виробничого процесу у таких видах сільськогосподарських підприємств сприяє тому, що за рахунок диверсифікації виробництва ризик, пов'язаний із сезонними особливостями аграрної сфери, значно нижчий.

Важливим фактором в напрямку удосконалення кредитної інфраструктури є також формування кооперативної позичкової системи. Серед елементів даної структури в Україні функціонують кредитні спілки. Ці фінансові установи сьогодні є неконкурентоспроможними порівняно з комерційними банками. Проте, саме вони в майбутньому можуть стати основними інвесторами для фінансової підтримки аграрних товаровиробників.

Для вирішення цього питання корисним є досвід розвинутих зарубіжних країн з ринковою системою господарювання, в яких активно використовуються кооперативні кредитні кошти (Німеччина – до 44%, Франція – до 75%).

У фінансовій кризовій ситуації велике значення відіграють кооперативні сільськогосподарські банки. По-перше, ці структури не пов'язані із споживчим кредитом, а лише з виробничим. По-друге, кооперативні банки працюють на засадах собівартості, не підвищують кредитних ставок підприємств, порівняно з комерційними, і залишаються більш доступними.

Сьогодні в Україні ведеться дискусія стосовно напрямів розвитку кредитного кооперування. Думки розділилися майже

порівню: між ідеєю розвитку кредитних спілок за американською моделлю та ідеєю використання досвіду кредитних спілок у розвитку кооперативного банківського руху (європейська модель) [98, с. 134-146]. В результаті систематизації висновків різних наукових шкіл можна стверджувати, що повільний розвиток кредитних спілок в Україні формує передумови для запровадження європейської моделі розвитку банківського руху, а, отже, – створення системи кооперативних банківських установ.

Їх основна відмінність від традиційних банківських установ полягає в тому, що основна мета кооперативного банку стосується, насамперед, надання кредитно-фінансових послуг своїм учасникам для розвитку виробництва й покращення їх матеріального забезпечення, а не отримання максимального прибутку на вкладений капітал. Кооперативний банк є неприбутковою організацією, оскільки отримує прибутки в результаті кредитування своїх учасників-засновників і між ними їх і розподіляє. Тому одержання найбільшого прибутку не є основною метою діяльності даних фінансових установ.

З метою забезпечення державної підтримки для створення кооперативних банків варто використати кошти, закладені в державному бюджеті для зменшення вартості кредитних коштів, які передбачені банками для фінансування сільськогосподарських підприємств.

Використання даного джерела фінансових ресурсів для формування капіталів кооперативних банків створило б стабільний довготривалий кредитний ресурс для сільськогосподарського виробництва. Це дало б змогу забезпечити такі умови, коли бюджетні ресурси, виділені сільському господарству, будуть працювати на його розвиток, базуючись на врахуванні особливостей ринкового механізму господарювання.

Для формування капіталу кооперативних банків доцільно залучити фінансові ресурси Державного фонду підтримки фермерства. Такі капітальні ресурси можуть формуватися і за рахунок коштів гарантійного фонду.

Тому для забезпечення розвитку кредитних кооперативів потрібна державна підтримка за наступними напрямами:

- визначення правового статусу кредитних кооперативів;
- створення нормативно-правової та інформаційно-аналітичної бази для розвитку кредитних кооперативів;
- пропаганда кооперативного руху, проведення роз'яснення серед населення його переваг та підготовка кадрів до праці в даних установах;
- забезпечення гарантійної системи щодо роботи кооперативів і захист кредитних пайових коштів.

Важлива роль повинна відводитися обґрунтуванню строків надання і повернення кредитних коштів. Враховуючи практичний досвід, можна стверджувати, що розраховані сьогодні для підприємств терміни погашення кредитів вимагають від них термінового збуту отриманої продукції. При цьому масовий збут сільськогосподарської продукції провокує падіння цін на неї і, відповідно, призводить до значних втрат товаровиробників. Тому потрібно ще раз переглянути терміни повернення основної суми кредитних коштів.

При цьому, вирішення зазначених проблем забезпечення аграрних підприємств кредитними ресурсами залежить, насамперед, від позитивного вирішення такого питання, як подолання цінового диспаритету на продукцію сільського господарства і суміжних галузей. В результаті вирішення даного завдання зросте рівень дохідності сільськогосподарського виробництва, що вирішить питання і щодо доступності кредитних коштів, і щодо можливості їх своєчасного повернення.

Таким чином, у аграрному секторі економіки України назріла архіважлива потреба – вирішення проблеми дефіциту обігових коштів у період максимального попиту на них. Доступність до грошових ресурсів в багато чому залежить від адекватності державної політики, а також лояльності банків і кредитних установ у даній галузі. При цьому необхідно враховувати інтереси як кредитора, так отримувача позичкових коштів.

Важливе значення для кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників має впровадження механізмів здешевлення кредитів.

На основі запропонованої пільгової ставки, яка має враховувати вид позики, її цільове використання і дохідність об'єкта кредитування.

Важливе значення для забезпечення обіговими коштами аграрних товаровиробників має розвиток іпотечного і форвардного кредитування, а також удосконалення кредитної інфраструктури.

3.3. Прогнозування розвитку організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств

Ефективність прогнозування дохідності сільськогосподарських підприємств, як правило, залежить від функціонування організаційно-економічного механізму, спрямованого на створення належних умов для підприємництва, використання прогресивних, ресурсощадних технологій, еквівалентних взаємовідносин між партнерами агропромислового виробництва і на цій основі - поліпшення економічних і соціальних стандартів життя нашого народу. Особливого значення набуває проблематика прогнозування підвищення дохідності сільськогосподарських підприємств в умовах світової фінансової кризи, яка стала викликом для економік як для недостатньо, - так і добре розвинутих країн, а також і для України.

Вивчаючи дохідність сільськогосподарського виробництва, ми, як правило, аналізуємо факти господарського життя окремих суб'єктів господарювання.

Особливо це стосується фінансових результатів, які потрапляють до зовнішнього інформаційного середовища не раніше, ніж через 30 днів після початку нового звітного періоду.

Застосування функції прогнозування в ринкових умовах господарювання, як зазначає професор В. М. Яценко, має стра-

тегічне значення не тільки для аграрних формувань, а й для майбутньої оцінки розвитку галузей, їх окремих ланок регіону та країни загалом. Прогнозування є однією з форм діяльності, що складається з наукового передбачення стану об'єкта у певний момент майбутнього, яке ґрунтується або на аналізі тенденцій соціально-економічного розвитку з наступною екстраполяцією визначених тенденцій, або на використанні нормативних розрахунків [189, с. 47-51].

Вважаємо, що застосування прогностичної функції в ринкових умовах господарювання має стратегічне значення не тільки для сільськогосподарських підприємств, а й для майбутньої оцінки розвитку як складових АПК, так і економіки агропромислового виробництва й національної економіки України загалом.

Враховуючи важливість процесу планування у забезпеченні стратегічного розвитку аграрного сектору економіки, ми здійснили прогноз дохідності виробництва аграрної продукції сільськогосподарських підприємств Тернопільської області для виявлення тенденцій на короткостроковий період до 2015 р. З цією метою обрано комплексний підхід у проведенні аналізу поточного стану та динаміки показників розвитку переважної більшості підприємств цієї галузі, які одночасно є факторами, що мають безпосередній вплив на рівень узагальнюючого показника забезпечення дохідності АПК.

Основою для проведення дослідження стали запропоновані для розгляду проектні документи щодо майбутнього розвитку України, де ключовим сегментом є аграрний сектор економіки, а саме: Стратегія розвитку України на період до 2020 року [162]; Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [72]; Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [138].

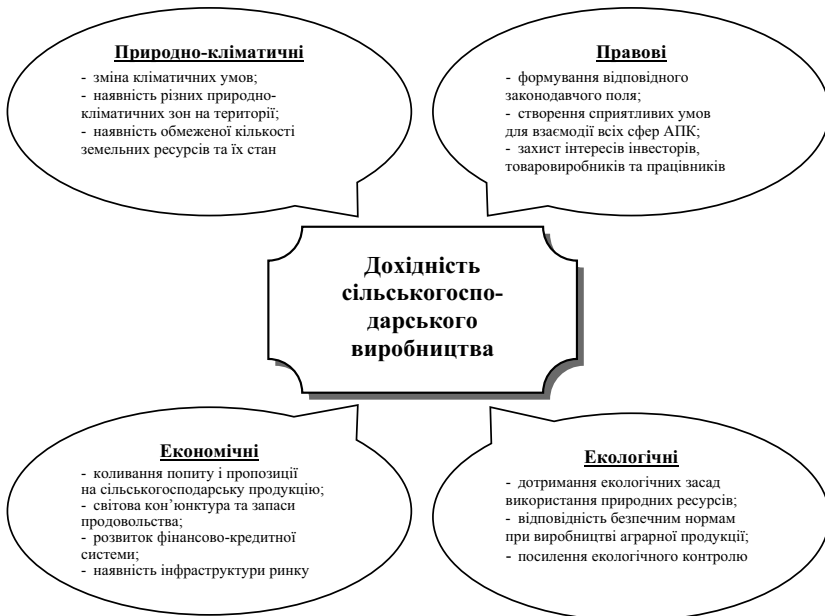
На сучасному етапі реалізації цих документів, як твердить учений В. М. Калінчик, треба розглянути декілька сценаріїв розвитку вітчизняного АПК на перспективу, основою яких має стати: досягнення конкурентних рівнів урожайності сільськогосподарських культур та збалансоване виробництво відповідно до

попиту. При цьому за критерій обрано максимум прибутку від діяльності АПК з виділенням специфічних умов (обмежень або ж спонукань), основою яких в рослинництві є виробництво зернових понад 80 млн. т [80, с. 164-174].

Досліджуючи це питання, ми дійшли висновку, що на прогнозування дохідності сільськогосподарських підприємств впливає ряд чинників, які можна об'єднати у чотири групи (рис. 3.5).

Кожен із вказаних чинників має певний вплив на результати прогнозування виробничих показників, однак комплексна дія системи факторів суттєво посилюється на рівень дохідності сільськогосподарських підприємств.

Від цього залежатиме точність та достовірність реалізації прогностичної функції досліджуваної економічної системи.

Рис. 3.5. Система факторів при прогнозуванні дохідності сільськогосподарських підприємств

Джерело: розроблено авторами.

Враховуючи запропоновану систему комплексу чинників, прогнозний показник дохідності сільськогосподарських підприємств можна оцінити за такою формулою:

$$D = (1 - \alpha)[(1 - \beta) * \sum_{i=1}^m X_i P_i - (\sum_{i=1}^m Y_i P_i + (1 + \gamma)\omega L + \delta K + rN)], \quad (3.4)$$

Де D – дохідність підприємства (маса прибутку);

X – кількість виробленої сільськогосподарської продукції за видами, од.;

i – види сільськогосподарської продукції;

m – кількість видів сільськогосподарської продукції;

P – ціна сільськогосподарської продукції за видами, грн.;

α – податок на прибуток, відносних одиниць;

β – податок на додану вартість, відносних одиниць;

Y – вартість сировини і матеріалів використаних у процесі виробництва, грн.;

γ – нарахування на заробітну плату, відносних одиниць;

ω – середня заробітна плата одного працівника, грн.;

L – загальна чисельність сільськогосподарських працівників;

δ – норма амортизації, відносних одиниць;

K – середньорічна вартість основних виробничих фондів, грн.;

r – рента, яка утворюється в результаті використання земельних ресурсів, відносних одиниць;

N – вартість земельних ресурсів, грн.

Спочатку прогнозуємо показники, які є складовими формули, потім розрахунковим способом визначаємо обсяг прибутку від реалізації продукції, а відношення маси прибутку до суми повних витрат буде характеризувати дохідність.

При цьому, згідно з програмою досліджень, обсяг дохідності має наблизитися до максимального значення:

$$D \Rightarrow \max \quad (3.5)$$

На основі наведених розрахунків зможемо прогнозувати ефективність аграрного виробництва на довготривалу перспективу.

Для її ефективного впровадження, на нашу думку, прогнозу оцінку дохідності сільськогосподарських підприємств необхідно здійснювати для окремих груп (видів) аграрної продукції за певним алгоритмом. Він дає змогу забезпечувати дослідження дохідності як конкретного господарства, так і групи сільськогосподарських підприємств району, області, враховуючи минулий досвід, сучасні тенденції та обґрунтовані стратегічні завдання.

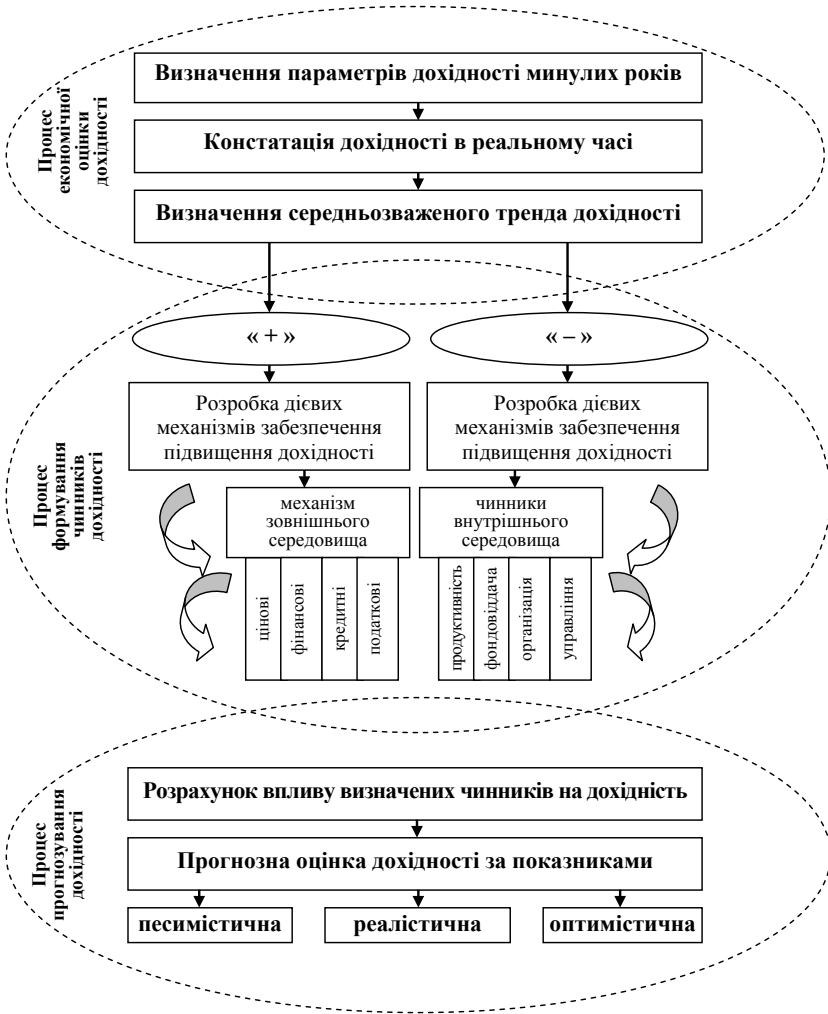
З цією метою пропонуємо застосувати такий алгоритм прогнозу оцінки дохідності сільськогосподарських підприємств (рис. 3.6).

Зазначимо, що за допомогою запропонованого алгоритму надається можливість дослідження рівня дохідності сільськогосподарських підприємств, враховувати минулі та сучасні тенденції, обґрунтовувати стратегічні завдання на перспективу.

Прогнозу оцінку здійснили за основними видами сільськогосподарської продукції, зокрема, у рослинництві: пшениці, ячменю, гречки, кукурудзи на зерно, цукрових буряків, ріпаку; у тваринництві: великої рогатої худоби у живій вазі, молока, свиней у живій вазі, птиці у живій вазі, яєць.

На сучасному етапі стратегічною культурою для забезпечення продовольчої безпеки та експортних можливостей країни є пшениця. Експерти вважають, що попит на зерно пшениці у світі буде постійно зростати, а науково обґрунтований потенціал валового його виробництва є удвічі більшим [12, с. 3-13].

Рис. 3.6. Алгоритм прогнозування дохідності сільськогосподарських підприємств

Джерело: розроблено авторами.

Так, враховуючи постійне зростання посівних площ під зерновими культурами, підвищення урожайності, зростання попиту

на продовольче зерно, концентрацію його виробництва у сільськогосподарських підприємствах, а також обґрунтування наукових засад забезпечення дохідності, прогнозуємо наступні значення параметрів дохідності виробництва пшениці (табл. 3.2).

В умовах Тернопільської області, на нашу думку, площі під цією культурою займатимуть на менше 50-55% площ під усі зернові і зернобобові культури і в 2015 році будуть становити в аграрних формуваннях 182,0 тис. га (181,4 тис. га у 2012 р.).

Враховуючи збільшення частки сільськогосподарських підприємств у виробництві пшениці до 80-85% та досягнення генетично потенційної старої урожайності на рівні 39-40 ц/га (на 4,5% більше, ніж у 2012 р.), прогнозований валовий збір становитиме 722,5 тис. т (на 5,4% більше проти 2012 р.). В умовах значного підвищення цін на матеріальні ресурси прогнозуємо зростання собівартості з 132,99 грн. у 2012 р. до 141,49 грн. 1 ц зерна у 2015 р. При цьому ціни реалізації підвищаться на 4,2%, що дозволить підвищити ефективність галузі.

Таблиця 3.2.

Фактичні та прогнозні параметри дохідності виробництва пшениці у агропідприємствах Тернопільської області

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р. % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Зібрана площа, тис. га	169,7	181,4	181,5	182,0	107,2
Урожайність, ц/га	35,6	37,8	38,2	39,1	109,8
Валовий збір, тис. т	604,3	685,7	693,3	722,5	119,6
Продаж зерна, тис.т	437,1	567,1	562,5	575,1	131,6
Повна собівартість 1ц зерна, грн	124,59	132,99	139,02	141,49	113,6
Ціна продажу зерна, грн	133,72	146,80	149,43	153,03	114,4
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,07	1,10	1,07	1,08	0,01
Отримано прибутку:					
на 1ц проданого зерна, грн	9,13	13,81	10,41	11,54	126,4
на 1га зібраної площі, грн	2351,6	4317,3	3226,2	3646,5	155,1
Рентабельність, %	7,3	10,4	7,5	8,2	0,9

Джерело: розраховано на основі [127; 128].

Не менш важливою сільськогосподарською культурою для зміцнення вітчизняних виробничих потужностей, особливо у пивоварній галузі, є ячмінь. Експерти аграрного ринку переконані, що до 2015 р. потреба у зерні цієї культури зросте приблизно на 50%. Це дозволить Україні стати важливим експортером цієї продукції у світі [1].

За таких умов допустимим є зростання посівних площ у сільськогосподарських підприємствах до рівня 55-60 тис. га в 2015 р., що на 6,5% більше, ніж у 2012 р. При досягненні урожайності культури до 35,8 ц/га, вважаємо реальним досягнення валового збору у 2015 р. до 200,8 тис. т (табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

Фактичні та прогнозні параметри дохідності виробництва ячменю у агропідприємствах Тернопільської області

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Зібрана площа, тис. га	54,6	52,7	54,5	56,1	102,7
Урожайність, ц/га	28,8	35,7	33,1	35,8	124,3
Валовий збір, тис. т	157,1	188,0	180,4	200,8	127,8
Продаж зерна, тис.т	117,3	140,2	1345,3	145,8	141,3
Повна собівартість 1ц зерна, грн	120,19	133,24	150,94	157,16	130,8
Ціна продажу зерна, грн	151,23	178,57	181,17	185,84	122,9
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,26	1,34	1,21	1,18	-00,8
Отримано прибутку:					
на 1ц проданого зерна, грн	31,04	45,33	30,23	28,68	92,4
на 1га зібраної площі, грн	667	1206	806	848	127,1
Рентабельність, %	25,8	34,0	22,3	18,2	-7,6

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Прогнозуємо також збільшення частки товарності виробництва ячменю, яка складатиме 83%. Підвищення попиту на ячмінь спонукатиме ріст цін та відповідне зростання собівартості

1 ц зерна. Все це забезпечить ефективність виробництва зерна ячменю, рентабельність продажу ячменю становитиме 18,2%.

За останні роки значно змінилась ситуація на ринку зерна гречки. Нестабільний попит на цю культуру спричинив зменшення її посівних площ з 14,3 тис. га до 9,3 тис. га. Однак ажіотаж, що виник із гречкою у 2010-2011 рр., змусив ринок негайно відреагувати.

Так, уже в 2012 р. посіяно 11,7 тис. га, а до 2015 р. планується збільшити площі під цією культурою до 12,5 тис. га, або на 6,8% більше (табл. 3.4).

За умов поліпшення агротехніки вирощування гречки прогнозується досягнути урожайності на рівні 12-13 ц/га та виробництва 16,0 тис. т зерна, що, відповідно, більше на 19,0% та на 30,3% більше ніж у 2012 році.

Таблиця 3.4.

Фактичні та прогнозні параметри дохідності виробництва гречки у аграрних підприємствах Тернопільської області

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Зібрана площа, тис. га	11,0	11,7	12,0	12,5	113,6
Урожайність, ц/га	9,1	10,5	11,3	12,8	140,7
Валовий збір, тис. ц	99,7	122,8	135,6	160,0	160,5
Продаж гречки, тис.ц	50,7	71,2	90,8	110,4	217,8
Повна собівартість 1ц гречки, грн	253,29	271,15	289,14	293,36	115,8
Ціна продажу гречки, грн	385,28	349,29	361,42	367,84	95,5
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,52	1,29	1,25	1,25	-0,27
Отримано прибутку:					
на 1ц проданого гречки, грн	131,99	78,14	72,28	74,48	56,4
на 1га зібраної площі, грн	608,4	476,0	546,9	657,8	108,1
Рентабельність, %	52,1	28,8	25,0	25,4	-26,7

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

При цьому слід звернути увагу на те, що у 2011 р. рентабельність виробництва гречки становила 66,2%. На нашу думку, це є не обґрунтованим, тому вважаємо, що навіть при значному зростанні собівартості з 271,15 грн. до 293,36 грн. за 1 ц, ціни реалізації мали б підвищуватися нижчими темпами і сягнути 367,84 грн./ц. Таким чином, рентабельність виробництва гречки становитиме 25,4%.

Як показує практика господарювання, сільськогосподарські підприємства значно розширили клин ярих культур за рахунок кукурудзи на зерно, що пояснюється, насамперед, її високою продуктивністю та привабливістю за ціною. Так, за останні чотири роки товаровиробники збільшили посівні площі майже на 20,0 тис. га (табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

**Фактичні та прогнозні параметри дохідності
виробництва кукурудзи на зерно у агропідприємствах
Тернопільської області**

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Зібрана площа, тис. га	87,5	105,9	106,1	107,4	122,7
Урожайність, ц/га	65,6	73,2	72,0	75,1	114,5
Валовий збір, тис. т	573,7	775,2	763,9	806,6	140,6
Продаж зерна, тис.т	406,2	579,8	565,3	604,9	148,9
Повна собівартість 1ц зерна, грн	106,80	119,06	138,32	144,68	135,5
Ціна продажу зерна, грн	135,84	145,79	164,63	173,12	127,4
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,27	1,22	1,19	1,20	-0,07
Отримано прибутку:					
на 1ц кукурудзи, грн	29,04	26,73	26,31	28,44	97,9
на 1га зібраної площі, грн	1904	1957	1894	2136	112,2
Всього прибутку, млн.грн	118,0			172,0	145,8
Рентабельність, %	27,2	22,5	19,0	19,7	-7,5

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

До 2015 р. зібрана площа, за нашими прогнозами, становитиме 107,4 тис. га, що на 1,4% більше, а середня урожайність досягне свого генетичного потенціалу і складатиме з 1 га 75,1 ц. За рахунок цього валовий збір орієнтовано складе 806,6 тис. т, що у порівнянні з 2012 р. на 4,1% більше.

При значному подорожчанні технології вирощування культури її повна собівартість 1 ц зерна у 2015 р. становитиме 144,68 грн, що на 21,5% більше, ніж було у 2012 р. За цей період зросте ціна реалізації відповідно з 145,79 грн. до 173,12 грн (на 18,7%) сприятиме стабілізації дохідності галузі – на рівні 19–20 %.

Значну питому вагу у валовому виробництві продукції рослинництва займають цукрові буряки. Як свідчать практичний досвід, наукові дослідження, на Тернопільщині ця культура має висіватися на оптимальних площах, що забезпечить дотримання раціональних сівозмін та задоволення потреб внутрішнього ринку у виробництві цукру.

Так, на період до 2015 р. планується посівні площі мати на рівні – 40,0 тис. га. При досягненні середньої урожайності 385 ц/га валовий збір культури у 2015 р. становитиме 1540 тис. т (табл. 3.6).

Зростання собівартості прогнозується на 2015 р. на 14,4% до 49,47 грн. Підвищення попиту на цукрову сировину сприятиме зростанню цін реалізації на 25,8% (з 46,3 грн. до 58,24 грн.) та підвищенню рівня рентабельності до 17,7%, що сприятиме технологічному і технічному оновленню галузі.

Останнє десятиліття розвиток аграрного сектору економіки Тернопільської області характеризується появою і значним розширенням посівних площ під ріпаком. Це пояснюється надвисокою дохідністю виробництва насіння ріпаку і світовим попитом на нього. Разом з тим, посівні площі ріпаку за 2000–2012 рр., порівняно із 2007 р., скоротились майже на 10 тис. га, враховуючи значний попит на насіння ріпаку та його високу дохідність, посівні площі цієї культури буде збільшено.

Таблиця 3.6.

Фактичні та прогнозні параметри дохідності виробництва цукрових буряків у агропідприємствах Тернопільської області

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Зібрана площа, тис. га	47,9	39,3	30,0	40,0	83,5
Урожайність, ц/га	335,4	434,3	350	385	114,8
Валовий збір, тис. т	1604	170	1050	1540	96,0
Продаж буряків, тис.т	1030	1045	840	1232	119,6
Повна собівартість 1ц, грн	54,33	43,24	47,19	49,47	91,1
Ціна продажу буряків, грн	69,63	46,30	54,55	58,24	83,6
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,28	1,07	1,16	1,18	-0,10
Отримано прибутку:					
на 1ц проданих буряків, грн	15,30	3,06	7,36	8,77	57,3
на 1га зібраної площі, грн	3289	814	2061	2701	82,1
Всього прибутку, млн.грн	157,5	32,0	61,8	108,0	68,6
Рентабельність, %	28,2	7,1	15,6	17,7	-10,5

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Зважаючи на тенденції світового ринку виробництва біологічних джерел енергії на основі ріпакової сировини, на період до 2015 р. прогнозується збільшення посівних площ з 42,8 тис. га до 50 тис. га (на 16,8% більше) (табл. 3.7).

Як видно із таблиці, урожайність ріпаку в 2015 р. становитиме 24,5 ц/га (на 4,3 % більше проти 2012 р.), що забезпечить валовий збір на рівні 122,5 тис. т.

Подорожчання ресурсів, що використовуються при вирощуванні насіння ріпаку, може спровокувати зростання собівартості 1ц з 312,53 грн. до 334,29 грн. (на 7,0 більше). Водночас, підвищення цін, як видно з таблиці 3.7, відбудеться з 380,98 грн у 2012 р. до 394,46 грн у 2015 р. (на 3,5%) забезпечить рентабельність на рівні 18,0%.

Таблиця 3.7.

**Фактичні та прогнозні параметри дохідності виробництва
ріпаку у агропідприємствах Тернопільської області**

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Зібрана площа, тис. га	49,0	42,8	48,3	50,0	102,0
Урожайність, ц/га	20,4	23,5	22,7	24,5	119,5
Валовий збір, тис. т	100	100,568	109,6	122,5	122,5
Продаж ріпаку, тис. т	88,2	112,8	96,5	109,0	123,6
Повна собівартість 1ц, грн	284,38	312,53	329,11	334,29	117,6
Ціна продажу ріпаку, грн	359,82	380,98	391,64	394,46	109,6
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,27	1,22	1,19	1,18	-0,09
Отримано прибутку:					
на 1ц проданого ріпаку, грн	75,44	68,45	62,53	60,17	79,8
на 1га зібраної площі, грн	1358	1805	1171	1312	141,5
Всього прибутку, тис.грн	66553	77239	60329	65585	98,5
Рентабельність, %	26,5	21,9	19,0	18,0	-8,5

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Нестабільністю відзначається ситуація у тваринництві, що з особливою гостротою характеризується зменшенням поголів'я великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах. Як наслідок, відбувалось значне скорочення обсягів виробництва продукції тваринництва. Виходячи із досягнутого рівня розвитку м'ясного скотарства, нами обґрунтовано прогнозні параметри розвитку даної галузі (табл. 3.8) .

За відсутності передумов стрімкого розвитку галузі прогнозуємо на 2015 р. зростання поголів'я ВРХ до 35,8 тис. голів (на 17,0% більше проти 2012 р.), середньодобові прирости – до 550 г.

В умовах постійного зростання вартості ресурсів та збалансованого попиту на м'ясо яловичини вважаємо обґрунтованим підвищення повної собівартості продукції у 2015 р. до 1445,4 грн, що забезпечить прибутковість галузі на рівні 3,5%.

Таблиця 3.8.

Фактичні та прогнозні параметри дохідності на вирощуванні ВРХ в живій вазі у агропідприємствах Тернопільської області

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Поголів'я ВРХ, тис. гол	28,9	30,6	33,2	35,8	123,9
Середньодобовий приріст, г	527	543	550	560	106
Вироблено м'яса, тис. ц	34,0	36,1	38,7	42,1	123,8
Продано м'яса ВРХ, тис.ц	32,3	33,3	36,1	40,6	131,1
Повна собівартість 1ц м'яса, грн	1337,53	1433,39	1441,32	1445,41	108,1
Ціна продажу 1ц м'яса, грн	1156,48	1306,40	1452,51	1496,71	129,4
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,86	0,91	1,01	1,04	0,18
Отримано прибутку (збитку):					
на 1ц м'яса, грн	-181,05	-126,99	11,19	51,30	128,3
на голову молодняка, грн	-202,4	-138,2	12,2	58,2	128,8
Всього прибутку(збитку), тис.грн	-5847,9	-4228,8	404,0	2082,8	135,6
Рентабельність, %	-13,5	-8,9	0,8	3,5	17,0

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Розвиток галузі свинарства в останні роки характеризується стабільною тенденцією нарощування потужностей, що пояснюється швидким оборотом капіталу та відновлення поголів'я.

За висновками експертів аграрного ринку, протягом наступних п'яти років буде зберігатись значний попит на свинину, враховуючи дефіцит виробництва яловичини та збільшення експортного потенціалу України.

Так, поголів'я свиней на 2015 р. становитиме 125,7 тис. голів (на 7,6% більше, ніж у 2012 р.), а середньодобовий приріст зросте з 429 г до 445 г (на 3,7% більше). Це дозволить наростити виробництво м'яса свиней у живій вазі до 11,6 тис. т, що, порівняно з 2012 р., більше на 9,4% (табл. 3.9).

Таблиця 3.9.

**Фактичні та прогнозні параметри
дохідності вирощування свиней в живій вазі
у агропідприємствах Тернопільської області**

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р	
Поголів'я свиней, тис. гол	106,4	116,8	121,6	125,7	118,1
Середньодобовий приріст, г	394	429	435	445	112,9
Вироблено м'яса, тис. ц	100	106	111	116	116,0
Продано м'яса свиней, тис.ц	90,8	102,4	105	111	122,2
Повна собівартість 1ц м'яса, грн	1414,18	1521,89	1606,34	1648,12	116,5
Ціна продажу 1ц м'яса, грн	1404,70	1603,34	1654,53	1697,48	120,8
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,99	1,05	1,03	1,03	0,04
Отримано прибутку (збитку):					
на 1ц м'яса, грн	-9,48	81,45	48,19	49,36	10,4
на голову свиней, грн	-8,1	71,4	41,6	43,6	10
Всього прибутку(збитку), тис.грн	-735,5	8340,5	5060,0	5479,0	7,4 т.р.
Рентабельність, %	-0,7	5,4	3,0	3,0	3,7

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Собівартість 1 ц реалізованої продукції, на нашу думку, складатиме у 2015 р. 1648,12 грн. (на 8,3% більше, ніж у 2012 р.), а ціна реалізації підвищиться відповідно на 5,9%: з 1521,9 грн./ц до 1697,5 грн./ц. Така ситуація сприятиме виходу галузі із кризи і забезпечить дохідність на рівні 3,0% рентабельності.

Складною в Україні є ситуація з виробництвом молока, обсяг якого та якість постійно знижуються, особливо щодо вимог СОТ. Однак реалізація заходів щодо стабілізації становища в галузі дозволила протягом 2007-2010 рр. припинити реальний спад виробництва і реалізації молока у сільськогосподарських підприємствах.

Згідно з проведеними дослідженнями, вважаємо обґрунтованими наступні параметри дохідності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах (табл. 3.10).

Таблиця 3.10.

Фактичні та прогнозні показники дохідності виробництва молока у агропідприємствах Тернопільської області

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Поголів'я корів, тис. гол	9,3	9,5	9,6	10,1	108,6
Надій на корову, кг	4481	4815	4825	5150	114,9
Вироблено молока, тис. ц	388	442	463	520	134,0
Продано молока, тис.ц	346	399	429	488	141,0
Повна собівартість 1ц проданого молока, грн	237,66	242,88	254,17	257,69	108,4
Ціна реалізації 1ц молока, грн	287,03	270,99	294,84	310,23	108,1
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,21	1,12	1,16	1,20	-0,01
Отримано прибутку (збитку):					
на 1ц проданого молока, грн	49,37	28,11	40,67	52,54	106,4
на корову, грн	1837	1181	1817	2539	138,2
Всього прибутку(збитку), тис.грн	17082,0	11215,9	17447,4	25639,5	150,1
Рентабельність, %	20,8	11,6	16,0	20,4	-0,4

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Так, поголів'я корів зростає з 9,5 тис. голів у 2012 р. до 10,1 тис. голів у 2015 р. (на 6,3% більше), а середньорічний надій на 1 корову зростає відповідно з 4815 кг до 5156 кг (на 7,0% більше). Досягнутий рівень продуктивності поголів'я сприятиме нарощуванню виробництва молока до 52 тис. т, або зростає на 17,6%, порівняно із 2012 р. При цьому рентабельність виробництва молока збільшиться до 20,4%.

Однією із перспективних галузей аграрного сектору економіки є птахівництво, що на сьогодні швидко відновлює потенціал та забезпечує потребу населення у м'ясі в умовах дефіциту пропозиції свинини і яловичини. Згідно із статистичними даними, у 2012 р. сільськогосподарськими підприємствами утримувалось 1042,7 тис. голів птиці, що становить 28,8 тис. ц у живій вазі. За прогнозними оцінками, аграрні формування збільшать поголів'я у 2015 р. до 1050,1 тис. голів і наростять виробництво продукції до 29,2 тис. ц (табл. 3.11).

Таблиця 3.11.

Фактичні та прогнозні параметри дохідності вирощування птиці в живій вазі у агропідприємствах Тернопільської області

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Поголів'я птиці, тис. гол	849,2	1042,7	1037,6	1050,1	123,7
Вироблено м'яса, тис. ц	18,3	28,8	27,6	29,2	159,6
Продано м'ясо птиці, тис.ц	17,6	27,7	26,5	28,1	159,7
Повна собівартість 1ц м'яса, грн	836,51	918,78	961,87	993,72	118,8
Ціна продажу 1ц м'яса, грн	938,04	931,70	986,87	1053,34	112,3
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,12	1,01	1,03	1,06	-0,06
Отримано прибутку (збитку):					
на 1ц м'яса, грн	101,53	12,92	25,00	59,62	58,7
Всього прибутку, тис.грн	1786,9	357,9	662,5	1675,3	93,8
Рентабельність, %	12,1	1,4	2,6	6,0	-6,1

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

При цьому повна собівартість 1 ц реалізованої продукції у 2015 р. становитиме 993,72 грн, а ціна зросте до 1053,34 грн/ц, що дозволить забезпечити рентабельність м'яса птиці на рівні 6,0%.

Важливим сегментом ринку аграрної продукції є виробництво яєць. Як свідчить практика, поголів'я курей-несучок та їх продуктивність постійно зростає. Так, у 2012 р. поголів'я курей-несучок становило 663,1 тис. голів, їх продуктивність – 252 шт. в рік, а виробництво яєць досягло 167,1 млн. шт. (табл. 3.12). У 2015 р. передбачено збільшити кур-несучок до 671,5 тис. голів, підвищити несучість курей до 260 яєць, довести обсяг виробництва яєць до 174,6 млн. штук.

Таблиця 3.12.

**Фактичні та прогнозні параметри дохідності
виробництва яєць у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області**

Показники	Фактично		Прогноз на:		2015 р., % до 2010- 2012рр.
	В середньо- му за 2010- 2012рр.	У т.ч. 2012р.	2014р.	2015р.	
Поголів'я курей-несучок, тис. гол	592,3	663,1	663,6	671,5	113,4
Середньорічна несучість, шт	235	252	253	260	110,6
Вироблено яєць, млн.шт	139,4	167,1	167,9	174,6	125,3
Продано яєць, млн.шт	138,9	167,5	167,1	173,8	125,1
Повна собівартість 1 тис.шт яєць, грн	422,38	428,21	443,28	453,97	107,5
Ціна реалізації 1 тис.шт, грн	473,32	527,34	495,79	508,38	107,4
Коефіцієнт дохідності, пункт	112	123	112	112	0
Отримано прибутку:					
на 1 тис. яєць, грн	50,94	99,13	52,51	54,41	106,8
Всього прибутку, тис.грн	7075,6	16604,4	8774,4	9456,5	133,6
Рентабельність, %	12,1	23,1	11,8	12,2	0,1

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Сприятливі умови господарювання забезпечать рівень рентабельності виробництва яєць у сільськогосподарських підприємствах у 2015 р. на рівні 12,2%.

Таким чином, дослідження прогностичної оцінки дохідності сільськогосподарських підприємств через систему показників з врахуванням комплексу чинників дозволить обґрунтувати оптимальні параметри розвитку аграрного сектору економіки Тернопільської області та забезпечити порівняно високі показники прибутковості аграрних підприємств.

Дослідження дохідності сільськогосподарських підприємств дало змогу обґрунтувати раціональні параметри валового прибутку, обсяги податкових надходжень у бюджет та чистого прибутку, необхідного для розширеного відтворення. Все це сприятиме поліпшенню планування обсягів виробництва і продажу аграрної продукції, створенню сировинної бази для переробних підприємств, розвитку сільськогосподарських і переробних підприємств, обґрунтуванню стратегії розвитку агропромислового виробництва у Тернопільській області.

Використання методичного підходу для прогностичної оцінки дохідності сільськогосподарських підприємств через систему показників з врахуванням комплексу чинників дозволило нам визначити оптимальні параметри розвитку аграрного сектору економіки, які забезпечують високі показники прибутковості галузей підприємств Тернопільської області.

ВИСНОВКИ

1. Становлення і розвиток ринкових відносин в економіці України, зокрема, в аграрній галузі кардинально змінили порядок формування доходів сільськогосподарських підприємств. При пануванні ринкових відносин вироблений продукт має довести свою суспільну значимість та корисність. Це зумовлює виробляти не те, що можеш виробити, а те, що зможеш продати. Проблема доходів сільськогосподарських підприємств у ринковій економіці сьогодні набула особливого загострення та виділилася із сукупності загальних соціально-економічних проблем як така, що має галузеву специфіку. Тому вимогою часу став ретельний аналіз місткості і цінової ситуації ринку з метою своєчасного внесення корективів у прогностичні показники аграрного виробництва з метою забезпечення належного рівня його ефективності.

2. При формуванні організаційно-економічного механізму забезпечення ефективності сільськогосподарських товаровиробників, необхідно враховувати дії внутрішніх і зовнішніх чинників, що дає змогу виробникам здійснювати відповідний вплив і на цій основі суттєво підвищити дохідність виробництва, покращити фінансовий стан підприємств, збільшити їх фінансові можливості для розширеного відтворення.

3. Встановлено, що дохідність сільськогосподарського виробництва необхідно визначати як критерій результативності діяльності аграрного підприємства, що характеризує рівень використання виробничих факторів, забезпечення розширеного відтворення та конкурентоспроможності на ринку.

4. Запропоновано здійснювати процес формування дохідності сільськогосподарських підприємств за наступними етапами: визначення чистого доходу (виручки) від реалізації продукції;

визначення валового прибутку (збитку); визначення фінансового результату від операційної діяльності; визначення фінансових результатів від звичайної діяльності підприємства до оподаткування прибутку; визначення фінансового результату від звичайної діяльності; відображення невідшкодованих збитків та прибутків від надзвичайних подій; визначення чистого прибутку підприємства.

5. Виявлено, що реалізація земельної реформи, запровадження нових форм господарювання, надання держаної фінансової допомоги, формування аграрного ринку сприяли в останні роки покращенню показників виробництва продукції сільського господарства. Однак, показники останніх років порівняно із 1990 роком характеризують значний спад рівня виробництва валової сільськогосподарської продукції.

6. Запропоновано оперативніше та ефективніше проводити подальші кроки з реформування аграрного сектору економіки. Важливим етапом при цьому має стати реалізація земельної реформи для зміцнення позицій селянина як реального власника землі та майна, зміни психології працівника на психологію господаря; впровадження інноваційних технологій, прогресивних форм організації праці й виробництва.

7. Встановлено, що важливим гальмівним чинником розвитку сільського господарства, є низький рівень матеріально-технічної бази. При цьому значна частина наявної техніки підприємств області фізично та морально застаріла. Для підвищення дохідності підприємств необхідно поліпшити показники ефективності використання земельних, матеріальних і трудових ресурсів.

8. Дослідження показали, що дохідність сільськогосподарського виробництва в регіоні та економічна ефективність аграрних підприємств тісно корелює із рівнем собівартості продукції та ціною реалізації.

9. Запропоновано механізм ціноутворення в аграрному секторі розвивати з врахуванням внутрішніх складових щодо формування кінцевої ціни та застосування зовнішніх важелів впливу з метою

забезпечення оптимального рівня дохідності сільськогосподарських товаровиробників. Перспективну систему цінової підтримки аграрного сектору України можна представити як дворівневу, тобто спрямовану на одночасне досягнення двох нетотожних цілей – стабілізацію цін і забезпечення еквівалентності міжгалузевого обміну, причому перше завдання реалізується через механізм позичкових цін, а друге – через прямі компенсаційні платежі.

10. З метою макроекономічної стабілізації, реструктуризації та структурної перебудови аграрного сектору економіки держави, поліпшення інвестиційного клімату й активізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері необхідно об'єднати виробничий і фінансовий потенціал суб'єктів підприємницької діяльності. При цьому необхідно створити механізми здешевлення кредитів для сільськогосподарських підприємств, враховуючи інтереси як безпосередніх виробників продукції, так і кредиторів. Дисертантом запропоновано компенсаційний механізм на основі запровадження пільгової ставки, яка враховує вид позики, її цільове використання і дохідність об'єкту кредитування.

11. Обґрунтовано прогноз дохідності виробництва продукції сільськогосподарських підприємств Тернопільської області з врахуванням процесу планування у забезпеченні стратегічного розвитку аграрного сектору економіки до 2015 року. При цьому обрано комплексний підхід у проведенні аналізу поточного стану та динаміки показників розвитку, які одночасно є факторами, що мають безпосередній вплив на рівень узагальнюючого показника забезпечення дохідності підприємств.

12. Запропоновано алгоритм прогнозування оцінки дохідності сільськогосподарських підприємств. При цьому прогнозу оцінку дохідності підприємств доцільно здійснювати для окремих видів аграрної продукції за певним алгоритмом, що забезпечує вивчення дохідності сільськогосподарських підприємств, враховуючи минулий досвід, сучасні тенденції та обґрунтовані стратегічні завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрна реформа в Україні / [П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко та ін.]; за ред. П. І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Агропромислова політика в макроструктурних пріоритетах. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / під ред. П. Т. Саблука та В. В. Юрчишина. – К. : Віпол, 1996. – 659 с.
3. Азізов С. П. Організація аграрного виробництва і бізнесу: підручник / С. П. Азізов, П. Т. Саблук, П. К. Канінський ; за ред. С. П. Азізова, П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 790 с.
4. Алексійчук В. М. Напрями реформування системи кредитного забезпечення в АПК / В. М. Алексійчук // Економіка АПК. – 1998. – № 1. – С. 40-47.
5. Амбросов В. Я. Формування кредитного ринку в системі агробізнесу США / В. Я. Амбросов, В. М. Онегіна // Економіка АПК. – 2001. – № 5. – С. 115-121.
6. Андреев Б. Ф. Системный курс экономической теории. Микроэкономика. Макроэкономика. : учеб. пособие / под ред. акад. В. А. Петрищева. – СПб. : Лениздат, 1998. – 574 с.
7. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств : теорія, методика, аналіз : монографія / В. Г. Андрійчук. – Вид. 2-ге, без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
8. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
9. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – К. : ІЗМН, 1996. – 512 с.
10. Андрійчук В. Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 53-63.

11. Аранчій В. І. Кредит у системі фінансового забезпечення інвестиційного розвитку аграрних підприємств / В. І. Аранчій, О. П. Зоря, І. І. Петренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – № 4. – С. 120-124.

12. Безуглий М. Д. Стан, основні тенденції розвитку сільського господарства України протягом 2011 року та напрями розвитку в 2012 році / М. Д. Безуглий, С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С. 3-13.

13. Береза С. Л. Класифікація дебіторської заборгованості для цілей бухгалтерського обліку / С. Л. Береза // Вісник ЖДТУ. – 2004. – № 3. – С. 30-33.

14. Березівський П. С. Впровадження внутрішньогосподарського організаційно-економічного забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств / П. С. Березівський // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 52-54.

15. Березівський П. С. Ефективність виробництва і формування ринку продуктів скотарства у Карпатському регіоні / П. С. Березівський. – Львів : Укр. технології, 1998. – 225 с.

16. Березівський П. С. Проблемні аспекти управління прибутком сільськогосподарських підприємств / П. С. Березівський, Р. Р. Антонюк // Економічний простір. – 2009. – № 21. – С. 312-320.

17. Березівський П. С. Формування багатокладності в сільському господарстві / П. С. Березівський // Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України. – К. : ІАЕ, 2003. – С. 223–238.

18. Білик О. В. Ефективність функціонування птахопродуктового підкомплексу АПК Львівської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / О. В. Білик. – Львів, 2008. – 20 с.

19. Бланк И. А. Управление прибылью / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1998. – 544 с.

20. Богданов А. А. Всеобщая организационная наука (тектология) / А. А. Богданов : в 2 т. – М. : экономика 1989. – 378 с.

21. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 5-е изд., дополн. и перераб. – М. : Ин-т новой экономики, 2002. – 1280 с.
22. Бондаренко О. Сучасні напрямки відтворення основних засобів / О. Бондаренко // Економіка: проблеми теорії і практики. – 2007. – Вип. 15. – С. 120-127.
23. Булат М. А. Основні доміанти механізму державної підтримки як фактор економічного розвитку сільськогосподарських підприємств / М. А. Булат // Особенности развития регионов Украины в новых экономических условиях : материалы II Все-укр. науч. web-конф. молодых ученых. – Севастополь : ДИАЙ-ПИ, 2011. – С. 129-131.
24. Бутенко В. М. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності соціальної сфери села / В. М. Бутенко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2004. – Вип. 2(26), т. 2. – С. 38- 40.
25. Вахрин П. И. Финансы : учеб. для вузов / П. И. Вахрин, А. С. Нешитой. – М. : Маркетинг, 2000. – 502 с.
26. Вдовенко Л. О. Необхідність аграрних підприємств у кредитному забезпеченні / Л. О. Вдовенко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2011. – Вип. 2, ч. 1. – С. 94-98.
27. Вітовський М. П. Посилення ролі держави при переході до ринку / М. П. Вітовський // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 132-135.
28. Войчук Г. И. Учёт и анализ использования валового и чистого дохода в колхозах / Г. И. Войчук // Труды ХСХИ. – К. : Урожай, 1969. – Т. 76. – С. 55-59.
29. Гайдучський П. І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території / П. І. Гайдучський // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 43-50.
30. Галушко В. П. Державне регулювання та підтримка сільськогосподарського виробництва в розвинутих країнах / В. П. Галушко, В. Ф. Хоменко // Економіка АПК. – 1999. – № 11. – С. 3-7.

31. Гацура Я. Т. Методологічні положення інтенсифікації аграрного виробництва на інноваційній основі / Я. Т. Гацура // Економіка АПК. – 2001. – № 9. – С. 65-71.

32. Грідін О. В. Управління операційним прибутком організації / О. В. Грідін // Вісник ХНУТСГ : економічні науки. – Х. : ХНУТСГ, 2008. – Вип. 71. – 440 с.

33. Гудак В. В. Дохідність сільськогосподарського виробництва: сутність та особливості формування / В. В. Гудак // Інноваційна економіка. – 2010. – № 5(19). – С. 131-134.

34. Гудак В. В. Механізм ціноутворення в аграрному секторі як чинник забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств / В. В. Гудак // Інноваційна економіка. – 2011. – № 7(26). – С. 221-225.

35. Гудак В. В. Обґрунтування дохідності аграрного виробництва в сільськогосподарських підприємствах різних форм господарювання / В. В. Гудак // Інноваційна економіка. – 2011. – № 5(24). – С. 88-92.

36. Гудак В. В. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва : суть та особливості / В. В. Гудак // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 2. – С. 73-77.

37. Гудак В. В. Особливості використання виробничих ресурсів та їх вплив на забезпечення дохідності в аграрній галузі / В. В. Гудак // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Т. 1: Економічні науки. – 2011. – Вип. 3. – С. 79-86.

38. Гудак В. В. Особливості кредитування сільськогосподарських підприємств / В. В. Гудак // Збірник наукових праць Уманського НУС. Ч. 2: Економіка. – Умань, 2012. – Вип. 80. – С. 84–92.

39. Гудак В. В. Особливості прогнозування прибутковості продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах / В. В. Гудак // Інноваційна економіка. – 2012. – № 6(32). – С. 132-137.

40. Гудак В. В. Вплив дохідності на фінансову безпеку сільськогосподарських підприємств / В. В. Гудак // Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 9–10 груд. 2010 р. Ч. 1. – Тернопіль : Крок, 2010. – С. 177-178.

41. Гудак В. В. Вплив зовнішніх чинників на дохідність аграрного виробництва в сучасних умовах господарювання / В. В. Гудак // Формування та розвиток інтеграційних процесів в АПК : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 жовт. 2011 р. – Полтава : ПДАА, 2011. – С. 32-35.

42. Гудак В. В. Дохідність аграрного виробництва і чинники, що її обумовлюють / В. В. Гудак // Проблеми сталого розвитку агро-сфери : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 195-річчю від дня заснування ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, 4-6 жовт. 2011 р. – Х. : ХНАУ, 2011. – С. 156-158.

43. Гудак В. В. Сучасні тенденції реалізації економічного механізму розвитку аграрного виробництва / В. В. Гудак // Євроінтеграційні процеси в суспільстві : трансформація та розвиток : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 квіт. 2012 р., м. Тернопіль. – Тернопіль : ТІСІТ, 2012. – С. 15-18.

44. Гудак В. В. Теоретичні засади прогнозування дохідності сільськогосподарських підприємств / В. В. Гудак // Розвиток аграрного підприємництва : тенденції та перспективи : Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (у заочній формі) / редкол. : Ю. О. Лупенко [та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – С. 210-213.

45. Губені Ю. Е. Підприємництво: навч. посіб. / Ю. Е. Губені. – Львів: Українські технології, 2012. – 572с.

46. Гудзь О. Є. Державна програма фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів / О. Є. Гудзь, А. В. Сомик // Економіка АПК. – 2008. – № 11. – С. 54-63.

47. Гудзь О. Є. Удосконалення механізму кредитних субсидій підприємств АПК / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 59-61.

48. Даниленко А. С. Розвиток підприємництва в АПК України (теоретико-прикладні аспекти) / А. С. Даниленко. – Львів : ІРД НАН України, 1997. – 224 с.

49. Дем'яненко М. Я. Кредитна політика держави щодо аграрного сектора економіки в ринкових умовах / М. Я. Дем'яненко // Економіка України. – 2002. – № 1. – С. 51-59.

50. Дем'яненко М. Я. Проблеми іпотеки сільськогосподарських земель / М. Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2003. – № 2. – С. 98-104.

51. Дем'яненко М. Я. Фінанси в період реформування ринкових відносин / М. Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2001. – № 2. – С. 53-58.

52. Дем'яненко М. Я. Фінансові чинники формування доходів сільськогосподарських підприємств / М. Я. Дем'яненко // Стенограма Десятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 10-11 квіт. 2008 р. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки” УААН, 2008. – С. 88-92.

53. Дем'яненко М. Я. Фінансові чинники формування доходів у сільському господарстві / М. Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 18-20.

54. Дієсперов В. С. Ефективність виробництва в сільськогосподарському підприємстві : монографія / В. С. Дієсперов. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. – 340 с.

55. Дієсперов В. С. Рентабельність і дохідність / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 57-62.

56. Довганчин Г. В. Роль державного регулювання економічних відносин в агропромисловому виробництві / Г. В. Довганчин // Економіка АПК. – 2000. – № 5. – С. 3-7.

57. Економіка підприємств : навч. посіб. / [Г. В. Черевко, Ф. В. Горбонос, Г. Б. Іваницька, Н. Ф. Павленчик]. – Львів : Апріорі, 2004. – 384 с.

58. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000, Т. 1. – 2000. – 864 с.

59. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000, Т. 2. – 2001. – 850 с.

60. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000, Т. 3. – 2002. – 864 с.

61. Економічна теорія: Політекономія : підручник / [В. Д. Базилевич, В. М. Попов, К. С. Базилевич та ін.]; за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. – 631 с.

62. Економічний енциклопедичний словник. Т. 2 / [Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устинко О. А., Юрій С. І.] ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.

63. Еременко-Григоренко О. А. Организационно-экономический механизм управления хозяйственной деятельностью предприятия : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.06.01 / О. А. Еременко-Григоренко. – Донецк, 1999. – 31 с.

64. Есманова Л. І. Фінансові результати як економічний інструмент розвитку сільськогосподарських підприємств / Л. І. Есманова. – Суми : Козацький вал, 2007. – 157 с.

65. Экономика : учебник / под ред. А. С. Булатова. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : БЕК, 1997. – 816 с.

66. Эффективность и высшая цель социалистического производства / под. общ. ред. В. Н. Черковца. – М. : Экономика, 1986. – 311с.

67. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.

68. Закон України Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України № 1877-IV від 24.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

69. Закон України Про промислово-фінансові групи в Україні : Закон України від 21.11.1995 р. № 437/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/437/95-%D0%B2%D1%80>

70. Закон України Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років : Закон України від 18.01.2001 р. № 2238-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2238-14>

71. Закон України Про ціни і ціноутворення : Закон України від 24 груд. 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/507-12>

72. Закон України Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України № 2982-15 від 18.10.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.

73. Здоровцев О. І. Вирішальний курс економіки сучасного сільського господарства / О. І. Здоровцев // Економіка АПК. – 2002. – № 2. – С. 6-11.

74. Економіка сільського господарства / [О. І. Здоровцев, Л. І. Касьянов, В. І. Мацибора, В. Й. Шиян]. – К. : УСГА, 1993. – 320 с.

75. Игнатовский Б. П. Экономические проблемы повышения эффективности сельскохозяйственного производства / Б. П. Игнатовский. – М. : Наука, 1978. – 375 с.

76. Ільчук М. М. Перспективи ефективного функціонування аграрних формувань / М. М. Ільчук, Р. М. Рудько // Біоресурси і природокористування. – 2010. – Т. 2, № 1-2. – С. 137-144.

77. Історія економічних учень : підручник / [Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін.]; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.

78. Калашникова Т. Определение доходов сельскохозяйственных предприятий / Т. Калашникова // Бизнес-информ. – 1999. – № 13–14. – С. 95–97.

79. Калина А. В. Экономическая теория и практика хозяйствования : учеб. пособие / А. В. Калина, В. В. Осокина. – 2-е изд. – К. : МАУП, 1998. – 308 с.

80. Калінчик В. М. Прогнозування стійкого розвитку АПК України / В. М. Калінчик // Збірник наукових праць ННЦ «Інститут землеробства НААН». – 2010. – Вип. 3. – С. 164-174.

81. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Прогресс, 2001. – 370 с.

82. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения : пер. с франц. / Ф. Кенэ. – М., 1960. – 223 с.

83. Кириленко І. Г. Агропромисловий комплекс України, сучасний стан та погляд у майбутнє / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 23-27.

84. Кириленко І. Г. Актуальні проблеми аграрної реформи в Україні в умовах системної кризи світової економіки / І. Г. Кириленко // Координаційна рада з питань аграрної політики при Кабінеті Міністрів України : Аналітично-дорадчий центр блакитної стрічки програми розвитку ООН. – К., 2009. – 135 с.

85. Кириченко О. А. Кредитування аграрного сектору економіки в умовах глобальної фінансової кризи / О. А. Кириченко, В. Д. Кудрицький // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5(95). – С. 207-222.

86. Ключник А. В. Формування ефективної кредитної політики в аграрному секторі економіки Миколаївської області / А. В. Ключник // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. – № 3(42). – С. 201-206.

87. Ковальчук М. І. Економічний аналіз у сільському господарстві : навч.-метод. посіб. / М. І. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2005. – 390 с.

88. Кованов С. И. Экономические показатели деятельности сельскохозяйственных предприятий : справочник / С. И. Кованов, В. А. Свободин. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : Агропромиздат, 1991. – 216 с.

89. Коноплицький В. А. Економічний словник. Тлумачно-термінологічний / В. А. Коноплицький, Г. І. Філіна. – К. : КНТ, 2007. – 580 с.

90. Копитко І. В. Проблема адаптації сільськогосподарських підприємств в ринковій структури / І. В. Копитко // Регіональна економіка. – Львів : Ін-т регіон. досліджень НАН України, 2001. – С. 172-173.

91. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : монографія / М. Х. Корецький. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с.

92. Костіна Н. І. Фінансове прогнозування: методи і моделі : навч. посіб. / Н. І. Костіна, А. А. Алексєєв, О. Д. Василик. – К. : Знання, 1997. – 183с

93. Кравцова А. М. Вплив факторів на ефективність сільськогосподарського виробництва / А. М. Кравцова, І. В. Ломачинська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6, т. 2. – С. 165-167.

94. Краснощок С. О. Економічна ефективність використання виробничих ресурсів в умовах ринкового механізму господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 19.09.01 / С. О. Краснощок. – Х., 2001. – 21 с.

95. Кульман А. М. Экономические механизмы / А. М. Кульман. – М. : Прогресс, 1993. – 360 с.

96. Курс экономической теории : [учебник] / под ред. М. Н. Чепурина, Е. А. Киселевой. – 5-е изд., дополн. и перераб. – Киров : АСА, 2002. – 832 с.

97. Лаврук О. В. Роль та значення прибутку у розвитку аграрних підприємств / О. В. Лаврук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 2, т. 1. – С. 28-31.

98. Лайко П. А. Формування кооперативної кредитної системи з урахуванням досвіду держав-членів ЄС / П. А. Лайко, І. І. Долженко, Г. П. Лайко // Аграрна наука і освіта. – 2005. – Т. 6, № 1-2. – С. 134-146.

99. Латикін М. А. Методологічні підходи до оцінювання економічної ефективності виробництва продукції молочного скотарства / М. А. Латикін, С. І. Канцевич // Держава та регіони. – 2009. – № 2. – С. 111-115. – (Серія «Економіка та підприємництво»).

100. Лахтіонова Л. А. Фінансовий аналіз сільськогосподарських підприємств : навч. посіб. / Л. А. Лахтіонова. – К. : КНЕУ, 2004. – 365 с.

101. Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : навч. посіб. / П. М. Леоненко, О. І. Черепніна. – К. : Знання, 2006. – 429 с.

102. Леонтьев В. В. Экономические эссе. Теория, исследования, факты и политика / В. В. Леонтьев. – М. : Полит. лит., 1990. – 414 с.

103. Лисенко Ю. Організаційно-економічний механізм управління підприємством / Ю. Лисенко, П. Єгоров // Економіка України. – 1997. – № 1. – С. 86-87.

104. Литвиненко Т. І. Основні напрямки реформування системи кредитування в аграрному секторі / Т. І. Литвиненко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2006. – Вип. 2. – С. 119-123.

105. Лишанский М. Л. Финансы в сельском хозяйстве / М. Л. Лишанский, И. Б. Маслова. – М., 1999. – 430 с.

106. Ляліна Н. С. Організаційно-економічний механізм формування прибуткового виробництва продукції скотарства : монографія / Н. С. Ляліна, Н. І. Шиян. – Х. : Міськдрук ; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2011. – 287 с.

107. Макаренко М. Т. Регулювання цін як чинник фінансової стабілізації / М. Т. Макаренко // Фінанси України. – 1998. – № 10. – С. 33-36.

108. Малій О. Г. Удосконалення фінансової підтримки аграрного виробництва / О. Г. Малій // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 97-107.

109. Малік М. Й. Фінансово-кредитний механізм у розвитку аграрного підприємництва / М. Й. Малік // Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 47-53.

110. Малік М. Й. Підвищення ефективності управління та організаційна робота по вдосконаленню структури підприємства і первинних підрозділів / М. Й. Малік, В. А. Пулім, О. Г. Шпикуляк // Внутрігосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств : метод. матеріали / [П. Т. Саблук, М. Й. Малік, Ю. С. Коваленко та ін.]. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – С. 32-42.

111. Маркіна І. А. Системний підхід до антикризового управління підприємством / І. А. Маркіна, В. М. Маховка // Особенности развития регионов Украины в новых экономических условиях : материалы II Всеукр. науч. web-конф. молодых ученых. – Севастополь : ДИАЙПИ, 2011. – С. 90-91.

112. Маркіна І. А. Системний підхід до управління підприємством / І. А. Маркіна, Я. Ф. Лазаренко // Особенности развития регионов Украины в новых экономических условиях : материалы II Всеукр. науч. web-конф. молодых ученых. – Севастополь : ДИАЙПИ, 2011. – С. 91-93.

113. Маслак Н. Тонкощі кредитування підприємств АПК / Н. Маслак // Пропозиція. – 2011. – № 4. – С. 34-39.

114. Марченко В. М. Самоорганізація: злиття і поглинання. Умови та потенціал: Монографія / В. М. Марченко. – К. : НУФГ, 2011. – 357 с.

115. Мельник Л. Ю. Аграрний сектор економіки в аспекті його матеріально-технологічної оснащеності / Л. Ю. Мельник // Агросвіт. – 2009. – № 2. – С. 2-8.

116. Месель-Веселяк В. Я. Дохідність і розширене відтворення в агропромисловому виробництві / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 12-18.

117. Месель-Веселяк В. Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 7.

118. Міхов Л. І. Банківське кредитування сільськогосподарських товаровиробників: сучасний стан та проблеми розвитку / Л. І. Міхов, Л. М. Каліна // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2010. – № 1. – С. 101-106.

119. Мних Є. В. Економічний аналіз діяльності підприємства : підручник / Є. В. Мних. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 514 с.

120. Моляков Д. С. Финансы предприятий отраслей народного хозяйства : учеб. пособие / Д. С. Моляков. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 176 с.

121. Настасенко О. Г. Напрями державної підтримки сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах господарювання / О. Г. Настасенко // Вісник Харківського НАУ ім. В. В. Доукаєва : економіка АПК і природокористування. – 2009. – № 14. – С. 27-28.

122. Национальные положения (стандарты) бухгалтерского учета: нормативная база. – Х. : Курсор, 2000. – 102 с.

123. Олійник О. Теоретико-методологічні засади державного регулювання аграрного ринку / О. Олійник // Економіка України. – 2005. – № 7. – С. 65-73.

124. Основи економічної теорії: навч. посіб./заред. В. О. Білика, П. Т. Саблука. - К. : ІАЕ, 1999. - 468 с.

125. Основи економічної теорії: політекономічний аспект : підручник / [Г. Н. Климко, В. П. Несторенко, Л. О. Каніщенко та ін.] ; за ред. Г. Н. Климка, В. П. Несторенка. – 2-ге вид. – К. : Вища шк. ; Знання, 1997. – 743 с.

126. Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств Тернопільської області за 2006 і 2009 рр. : стат. бюл. / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2007 і 2010. – 60с.; 69 с.

127. Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств Тернопільської області за 2010 рік : стат. бюл. / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2011. – 60 с.

128. Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств Тернопільської області за 2011-2012рр. : стат. бюл. / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2012-2013. – 60 с.

129. Павчак В. А. Шляхи зростання колгоспних доходів і удосконалення їх розподілу / В. А. Павчак. – К. : Урожай, 1966. – 165 с.

130. Пархоμεць М. К. Організаційно-економічні засади підвищення ефективності функціонування цукробурякового підкомплексу АПК : монографія / М. К. Пархоμεць, О. Р. Олійник. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 260 с.

131. Пархоμεць М. К. Конкурентоспроможність основних галузей сільського господарства за регіонами України: аналіз, проблеми, шляхи підвищення / М. К. Пархоμεць // Інноваційна економіка АПК. – 2011. – № 5 [24]. – С. 93 – 106.

132. Пархоμεць М. К. Доходи та фактори їх збільшення у сільськогосподарських підприємствах регіону: теорія, методика, практика / М. К. Пархоμεць, Л. М. Уніят // Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка» - Тернопіль 9.2013 [47]. с.83-92.

133. Пархоμεць М. К. Доходи галузей тваринництва та шляхи їх збільшення у аграрних підприємствах регіону / М. К. Пархоμεць, Л. М. Уніят // Вісник ТНЕУ – 2014. – № 1. – с. 49–61.

134. Подолинський С. А. Вибрані твори / С. А. Подолинський ; упоряд. Л. Я. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 2000. – 328 с.

135. Полтавський Ю. А. Ринковий механізм як система забезпечення ефективної діяльності аграрних підприємств / Ю. А. Полтавський, О. М. Супрун // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства : економічні науки. Ринкова трансформація економіки АПК. – 2004. – Вип. 31. – С. 376.

136. Попова В. В. Індексне оцінювання ефективності сільськогосподарського виробництва / В. В. Попова // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 76-82.

137. Посилаєва К. І. Формування валового прибутку підприємства і резерви його збільшення / К. І. Посилаєва // Вісник ХНАУ. – 2007. – № 9. – С. 215-219.

138. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 1158-2007-п від 19.09.2007 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-p>.

139. Пробийголова В. Б. Формирование финансовой модели взаимоотношений в АПК / В. Б. Пробийголова // Економіка АПК. – 1999. – № 2. – С. 40-44.

140. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період : матеріали десятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників / редкол.: П. Т. Саблук та ін. – К. : ІАЕ, 2008. – 618 с.

141. Прокопенко І. Ф. Методика і методологія економічного аналізу : навч. посіб. / І. Ф. Прокопенко, В. І. Ганін. – К. : Центр навч. літ., 2008. – 430 с.

142. Прядко В. В. Теоретико-методологічні аспекти ефективності сільськогосподарського виробництва / В. В. Прядко // Економіка АПК. – 2003. – № 10. – С. 69-77.

143. Реструктуризація матеріально-технічної бази агропромислового комплексу / за ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ УААН, 1997. – 296 с.

144. Рослинництво Тернопільщини за 2009 рік : стат. зб. / за ред. П. З. Сави. – Тернопіль : Тернопільське ГУС, 2010. – 108 с.
145. Рослинництво Тернопільщини за 2010 рік : стат. зб. / за ред. Т. М. Гришук. – Тернопіль : Тернопільське ГУС, 2011. – 104 с.
146. Россоха В. В. Організаційно-економічні передумови підвищення ефективності виробничого потенціалу підприємств АПК / В. В. Россоха // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 43-48.
147. Россоха В. В. Потенціал аграрного підприємства: методологія дослідження / В. В. Россоха // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 35-40.
148. Саблук П. Т. Економічні відносини та дохідність агропромислового виробництва / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 151-155.
149. Саблук П. Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / П. Т. Саблук, Д. Я. Карич, Ю. С. Коваленко. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – С. 268
150. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П. Т. Саблук // Стенограма Десятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 10-11 квіт. 2008 р. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки” УААН, 2008. – С. 18-40.
151. Саблук П. Т. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії і методології / П. Т. Саблук, М. Й. Малік, В. А. Валентинов. – К. : ІАЕ, 2002. – 294с.
152. Саблук П. Т. Ціна – інструмент управління / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 1996. – № 4. – С. 6.
153. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства : навч. посіб. – 3-тє вид., випр. і доповн. / Г. В. Савицька. – К. : Знання, 2007. – 668 с.
154. Свободин В. А. Аналіз валового доходу колхоза / В. А. Свободин. – М., 1968. – 64 с.
155. Ситник В. П. Розвиток господарських розрахунків в агропромислому комплексі в умовах становлення ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / В. П. Ситник. – К., 1993. – 16 с.

156. Сідун В. А. Економіка підприємства : навч. посіб. / В. А. Сідун, Ю. В. Пономарьова. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 356 с.

157. Сільське господарство Тернопільської області за 2009 рік : стат. зб. / за ред. П. З. Сави. – Тернопіль : Тернопільське ГУС, 2010. – 217 с.

158. Сільське господарство Тернопільської області за 2011 рік : стат. зб. / за ред. В. Ч. Кирича – Тернопіль : Тернопільське ГУС, 2012. – 215 с.

159. Сільське господарство Тернопільської області за 2012 рік : стат. зб. / за ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль : ГУС у Тернопільській області, 2013. – 215 с.

160. Стан тваринництва у господарствах області на 1 січня 2012 року : стат. бюл. / відп. за вип. В. І. Савчук. – Тернопіль : Тернопільське ГУС, 2012. – 52 с.

161. Стельмащук А. М. Економічний механізм прискорення інтенсифікації виробництва в АПК / А. М. Стельмащук. – К. : Урожай, 1990. – 155 с.

162. Стратегія розвитку України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/discussion/ovv/project;jsessionid=2ABA95F15F6CC884C3109A37D71FF322?project_id=108281.

163. Супіханов Б. К. Зупинити спад і нарощувати виробництво сільськогосподарської продукції / Б. К. Супіханов // Економіка АПК. – 1999. – № 2. – С. 25.

164. Сус Ю. Ю. До питання визначення економічної ефективності агропідприємств / Ю. Ю. Сус // Вісник Державного агроєкологічного університету. – 2005. – № 2. – С. 327-339.

165. Тамошина Г. И. Прибыль: формирование, распределение и налогообложение / Г. И. Тамошина. – Воронеж, 2000. – 153 с.

166. Татьяна Л. С. Державний вплив на економічний механізм постреформованого агропромислового виробництва / Л. С. Татьяна // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 3(15). – С. 51-55.

167. Тваринництво Тернопільщини за 2009 рік : стат. зб. / за ред. П. З. Сави. – Тернопіль : Тернопільське ГУС, 2010. – 140 с.
168. Тваринництво Тернопільщини за 2010 рік : стат. зб. / за ред. Т. М. Гришук. – Тернопіль : Тернопільське ГУС, 2011. – 140 с.
169. Тваринництво Тернопільщини за 2011 рік : стат. зб. / відп. за вип. В. І. Савчук. – Тернопіль : Тернопільське ГУС, 2012. – 138 с.
170. Терехов Ю. И. Планирование эффективности сельскохозяйственного производства / Ю. И. Терехов, В. И. Мищенко. – Х. : Вища шк., 1984. – с. 270
171. Титарчук І. М. Державний вплив на ціноутворення в аграрному секторі / І. М. Титарчук // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1-2 (13-14). – С. 380-383.
172. Тихоненко О. В. Забезпеченість сільського господарства зернозбиральною технікою як запорука ефективності зернового господарства / О. В. Тихоненко // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 36-41.
173. Указ Президента України Про окремі питання створення промислово-фінансових груп : від 08.07.1998 р. № 754/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/754/98>
174. Фінанси (теоретичні основи) : підручник / [М. В. Грідчіна, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук та ін.] ; під кер. і за наук. ред. М. В. Грідчіної, В. Б. Захожая. – К. : МАУП, 2002. – 280 с.
175. Ульяновченко О.В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та стратегічні аспекти її формування: монографія /О.В. Ульяновченко, Л.А.Євчук, І.В.Гуторова. – Харків: Віровець А.П. « Апостроф», 2011,-340с.
176. Фудин А. Ф. Экономика сельского хозяйства зарубежных стран: Развитие капиталистические страны : науч. пособие / А. Ф. Фудин. – М. : УДК, 1987. – 319 с.
177. Хвесик М. А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М. А. Хвесик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 24-30.

178. Хомин І. П. Резерви збільшення прибутку в сільськогосподарських підприємствах / Хомин І. П. // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 91-95.

179. Худавердієва В. А. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств / В. А. Худавердієва // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 23-25.

180. Чепурко В. В. Моделі ситуаційної діагностики стану аграрних підприємств / В. В. Чепурко // Фінанси України. – 2000. – № 6. – С. 79-90.

181. Черевко Г. В. Конкурентоспроможність молокопереробних підприємств в умовах членства України у світовій організації торгівлі: монографія / Г. В. Черевко, П. С. Березівський, Д. Г. Черевко. - Львів: Український бестселер, 2011.- 168с.

182. Чорнопищук Т. І. Роль стратегічного управління у формуванні доходів сільськогосподарських підприємств / Т. І. Чорнопищук, С. В. Зазанська // Вісник Вінницького державного аграрного університету. – 2009. – № 2. – С. 159-167.

183. Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

184. Шелудько Р. М. Стан та шляхи підвищення економічної ефективності виробництва продукції скотарства в нових умовах господарювання (за матеріалами сільськогосподарських підприємств Харківської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 / Р. М. Шелудько. – Х., 2002. – 19 с.

185. Шпикуляк О. Г. Проблема економічних відносин в механізмі ціноутворення аграрного ринку / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 77-82.

186. Шпичак О. М. Принципи ціноутворення в АПК при переході до ринкової економіки / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 1995. – № 3. – С.3–10.

187. Шпичак О. М. Реформа ціноутворення в АПК України в період переходу до ринку / О. М. Шпичак. – К., 1992. – с. 280

188. Шпичак О. М. Ціноутворення та інфраструктура формування ринкових відносин в АПК / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 44-47.

189. Яценко В. М. Методологічні основи стратегічного прогнозування розвитку економіки АПК / В. М. Яценко // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – 2009. – № 24. – С. 47-51. – (Серія «Економічні науки»).

190. *Agricultural Policy for the 21st Century* / ed. by L. Tweeten, S. Thompson. – Iowa State Press : A Blackwell Publishing Company, 2002. – 309

191. Cochrane W. *The City Man's Guide to Farm Problem* / W. Cochrane. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1965. – 242 p.

192. Cochrane W. *The Course of American Agriculture Abundance* / W. Cochrane. – Lincoln : University of Nebraska Press, 2003. – 154 p.

193. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19-37.

194. *Goals and Values in Agricultural Policy*. – Ames : Iowa State University Press, 1961. – 364 p.

195. Gudger M. Credit guarantees – an assessment of the state of knowledge and new avenues of research. FAO // *Agricultural Services Bulletin*. – 1998. – № 129. – P. 15-16.

196. Hathaway D. *Government and Agriculture: Economic Policy in a Democratic Society* / D. Hathaway. – New York : The Macmillan Company, 1963. – 412 p.

197. Johnson G. *Supply Functions – Some Facts and Notions* / G. Johnson // *Agricultural Adjustment Problems in a Growing Economy* / ed. by E. Heady. – Iowa : Iowa State College Press, 1958. – P. 74–93.

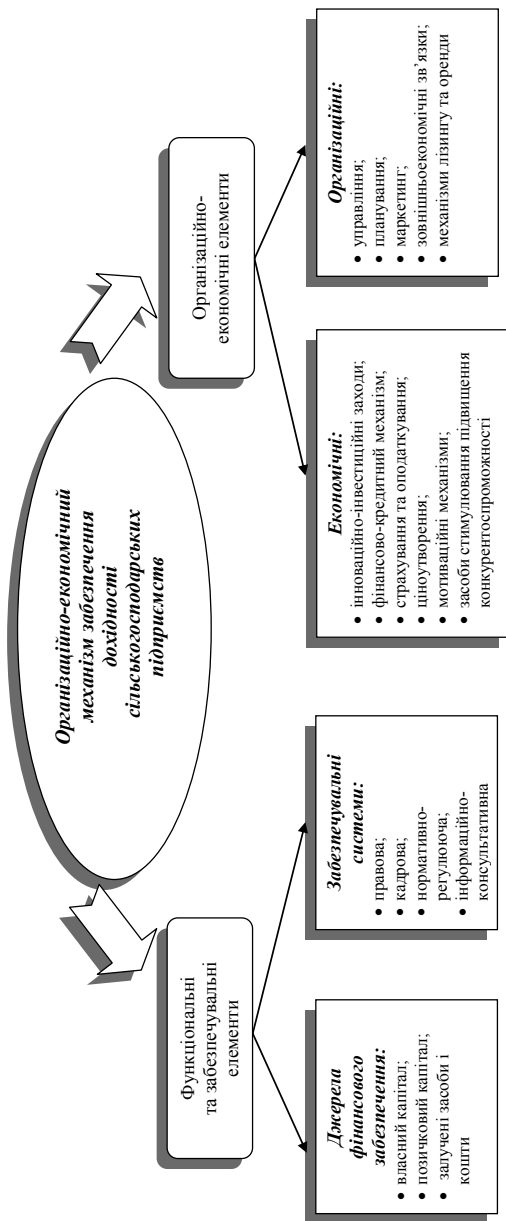
198. Lissitsa A. *The Balanced Scorecard as a New Strategic Management Instrument for Ukrainian Agricultural Enterprises* / A. Lissitsa // *Ukrainian Agriculture – Crisis and Recovery*. – 2004. – P. 117-125.

199. Moyer W. *Agricultural Policy Reform. Politics and process in the EU and US in 1990s* / W. Moyer, T. Josling. – Aldershot : Ashgate, 2002. – 271 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1. Формування організаційно-економічного механізму забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств

Джерело: запропоновано авторами.

Додаток Б

Рис. Б.1. Економічний, бухгалтерський та нормальний прибуток

Джерело: розроблено на основі [54]

Додаток Б

Рис. Б.2. Схема визначення балансового прибутку сільськогосподарського підприємства

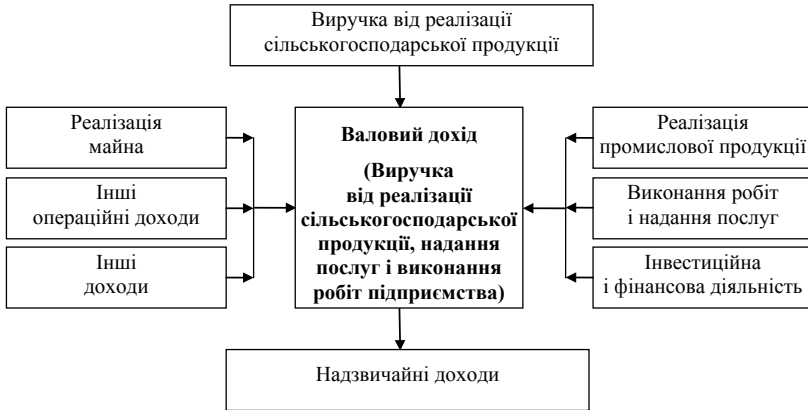

Джерело: запропоновано авторами.

Додаток Б

Рис. Б.3. Схема формування валового доходу сільськогосподарського підприємства

Джерело: складено на основі [87;100;153]

Додаток Б

Рис. Б.4. Етапи процесу формування дохідності сільськогосподарських підприємств

1. Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг):

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{Чистий дохід} \\ \text{(виручка) від реалізації} \\ \text{продукції (товарів,} \\ \text{робіт, послуг)} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{Дохід (виручка)} \\ \text{від реалізації} \\ \text{продукції (товарів,} \\ \text{робіт, послуг)} \\ \hline \end{array} - \begin{array}{|c|} \hline \text{Податок на додану вартість,} \\ \text{акцизний збір, інші збори} \\ \text{або податки з обороту, інші} \\ \text{відрахування доходу} \\ \hline \end{array}$$

2. Валовий прибуток (збиток):

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{Валовий прибуток} \\ \text{(збиток)} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{Чистий дохід} \\ \text{(виручка)} \\ \text{від реалізації} \\ \text{продукції (товарів,} \\ \text{робіт, послуг)} \\ \hline \end{array} - \begin{array}{|c|} \hline \text{Собівартість} \\ \text{реалізованої} \\ \text{продукції (товарів,} \\ \text{робіт, послуг)} \\ \hline \end{array}$$

3. Фінансовий результат (прибуток, збиток) від операційної діяльності:

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{Фінансовий} \\ \text{результат} \\ \text{від операційної} \\ \text{діяльності} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{Валовий} \\ \text{прибуток} \\ \text{(збиток)} \\ \hline \end{array} + \begin{array}{|c|} \hline \text{Інші} \\ \text{операційні} \\ \text{доходи} \\ \hline \end{array} - \begin{array}{|c|} \hline \text{Адміністративні,} \\ \text{на збут, інші} \\ \text{операційні} \\ \text{витрати} \\ \hline \end{array}$$

4. Фінансовий результат від звичайної діяльності підприємства до оподаткування прибутку:

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{Фінансовий} \\ \text{результат} \\ \text{від звичайної} \\ \text{діяльності} \\ \text{до оподаткування} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{Фінансовий} \\ \text{результат від} \\ \text{операційної} \\ \text{діяльності} \\ \hline \end{array} + \begin{array}{|c|} \hline \text{Дохід} \\ \text{від участі} \\ \text{в капіталі,} \\ \text{інші фінансові} \\ \text{доходи} \\ \hline \end{array} - \begin{array}{|c|} \hline \text{Фінансові} \\ \text{витрати, витрати} \\ \text{від участі} \\ \text{в капіталі} \\ \hline \end{array}$$

5. Фінансовий результат від звичайної діяльності підприємства:

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{Прибуток від} \\ \text{звичайної діяльності} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{Прибуток від} \\ \text{звичайної діяльності} \\ \text{до оподаткування} \\ \hline \end{array} - \begin{array}{|c|} \hline \text{Податок} \\ \text{на прибуток} \\ \hline \end{array}$$

6. Чистий прибуток діяльності сільськогосподарського підприємства:

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{Чистий прибуток} \\ \text{або збиток} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{Фінансовий} \\ \text{результат} \\ \text{від звичайної} \\ \text{діяльності} \\ \hline \end{array} - \begin{array}{|c|} \hline \text{Дохід від надзвичайної діяльності,} \\ \text{податок на прибуток} \\ \text{від надзвичайної діяльності, витрати} \\ \text{від надзвичайної діяльності} \\ \hline \end{array}$$

Додаток Б

Рис. Б.5. Методика формування прибутку сільськогосподарського підприємства

Джерело: запропоновано авторами.

Додаток В

Таблиця В. 1.

**Валова продукція сільського господарства
в усіх категоріях господарств Тернопільської області**

(у постійних цінах 2010р., млн.грн)

Райони	У тому числі																	
	Валова продукція						рослинництвa						тваринництвa					
	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012			
Бережанський	158,9	165,1	165,2	192,1	218,3	91,7	98,9	100,0	125,9	151,7	65,1	64,4	65,2	66,2	66,6			
Борщівський	356,6	407,1	399,7	497,2	485,4	246,3	272,2	255,9	386,0	363,2	110,3	133,9	143,8	111,2	122,2			
Бучацький	342,4	389,1	364,8	461,6	529,3	227,0	271,4	239,1	325,7	378,0	114,4	118,2	125,7	135,9	151,3			
Гусятинський	556,4	586,9	587,9	690,1	687,2	432,1	456,7	435,8	540,3	534,6	135,9	145,0	152,1	149,8	152,6			
Заліщицький	321,7	316,2	297,0	439,3	443,0	239,1	231,6	209,3	359,9	361,8	84,8	86,3	87,7	79,4	81,2			
Збаразький	394,6	375,3	371,5	466,8	504,9	260,7	251,6	247,2	337,4	362,2	132,7	122,9	124,3	129,4	142,7			
Зборівський	365,2	352,2	308,3	392,5	493,3	245,7	237,1	190,3	280,5	370,6	118,9	114,4	118,0	112,0	122,7			
Козівський	361,3	384,4	316,3	390,0	447,9	267,9	281,9	210,5	300,7	353,6	95,8	104,6	105,8	89,3	94,3			
Кременецький	311,0	292,4	298,4	412,7	510,6	175,4	176,2	183,1	280,7	365,8	131,1	113,1	115,3	132,0	144,8			
Лановецький	315,2	290,9	303,1	397,8	391,5	186,7	183,1	205,2	283,4	269,4	125,1	105,7	97,9	114,4	122,4			
Монастирський	145,3	172,0	159,7	196,4	212,0	80,6	98,7	86,5	128,2	140,5	62,4	70,9	73,2	68,2	71,5			
Підволочиський	502,0	508,0	466,6	595,2	593,6	384,0	378,3	335,1	465,3	456,8	122,7	133,2	131,5	129,9	138,8			
Підгаєцький	169,1	215,7	135,1	197,4	195,5	123,3	173,8	89,6	151,0	148,8	46,6	45,1	45,5	46,4	46,7			
Теребовлянський	561,2	595,5	572,9	660,1	709,5	391,6	395,2	388,7	479,3	518,6	163,2	190,2	184,2	180,8	190,8			
Тернопільський	452,9	439,1	422,7	500,5	595,8	284,3	275,7	254,4	332,7	386,2	166,8	160,2	168,3	167,8	209,6			
Чортківський	414,3	398,2	410,9	487,1	481,6	312,3	281,3	292,7	382,8	373,2	105,4	117,8	118,2	104,3	108,4			
Шумський	291,7	251,3	238,4	310,6	439,5	186,0	160,4	146,4	213,0	336,0	103,9	89,4	92,0	97,6	103,5			
По області	6019,7	6139,4	5825,6	7295,0	7949,3	4134,5	4224,0	3875,1	5379,0	5880,0	1885,2	1915,4	1950,5	1916,0	2069,3			

Джерело: складено на підставі [157; 158].

Додаток В

Таблиця В.2.

**Валова продукція сільського господарства
в аграрних підприємствах Тернопільської області
(у постійних цінах 2010р., тис.єрн)**

Райони	Роки							2012 р. у % до 2011 р.	Вироблено продукції на одну особу, грн.		частка району в загаль- ному обсязі виробництва продукції регіону, %	
	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2011 р.		2012 р.	2011 р.	2012 р.	
	Бережанський	25405	28469	33282	44753	39623	49162		124,2	940	1174	1,3
Борщівський	77449	104085	117706	123605	164956	143926	87,2	2376	2085	5,0	3,9	
Бучацький	95673	145192	182834	156800	209637	261117	124,6	3278	4078	6,5	7,0	
Гусятинський	175720	282324	312986	311444	374447	373813	99,8	5980	5997	11,8	10,1	
Заліщицький	76791	123595	117440	106230	162174	142543	87,9	3333	2953	4,8	3,8	
Збаразький	81271	138160	126188	133604	199723	215512	107,9	3400	3679	5,9	5,8	
Зборівський	55293	151541	128217	95695	152602	237185	155,4	3496	5470	4,6	6,4	
Козівський	50296	141878	154603	104953	164187	215224	131,1	4169	5503	5,0	5,8	
Кременецький	26074	61611	52934	75314	118634	193804	163,4	1710	2797	3,6	5,2	
Лановецький	90098	154480	143721	153095	212565	199984	94,1	6991	6621	6,6	5,4	
Монастирський	15414	30480	36110	36346	59137	69544	117,6	1950	2324	1,8	1,9	
Підволочиський	165192	300768	275703	234512	328090	323684	98,7	7530	7458	10,2	8,7	
Підгаєцький	12802	66219	113426	45559	91835	79152	86,3	4637	4047	2,6	2,1	
Теребовлянський	180441	281517	285586	273968	339787	390157	114,8	5023	5788	10,7	10,5	
Тернопільський	191095	257652	234839	221639	227494	351764	154,6	3517	5400	8,4	9,5	
Чортківський	182338	227297	191757	194375	296933	239006	80,5	3893	3143	7,7	6,4	
Шумський	34537	83033	66570	67633	118644	227698	192,0	3468	6680	3,4	6,1	
По області	1535900	2578300	2573900	2381801	3262359	3715388	113,9	3014	3444	100,0	100,0	

Джерело: складено на основі [157; 158].

Додаток В

Таблиця В.3.

Динаміка зміни посівних площ сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств Тернопільської області
(тис. га)

Культури	Роки							2012, у % до 2011
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	
Вся посівна площа	793,9	695,1	761,6	747,4	760,3	778,3	797,5	102,5
Зернові культури	406,7	451,1	488,0	477,6	465,9	468,9	505,0	107,7
у тому числі								
озимі зернові	163,9	199,4	200,0	205,9	216,8	200,8	226,5	109,8
у тому числі								
пшениця	153,6	183,1	187,0	191,2	199,8	184,1	207,0	112,4
ярі зернові	242,8	251,7	288,0	271,7	249,1	268,1	278,5	103,9
з них								
пшениця	37,0	52,0	50,0	49,3	40,7	41,3	34,3	83,1
ячмінь	109,2	115,4	130,7	126,7	102,4	83,2	87,5	105,2
кукурудза на зерно	25,8	35,0	66,6	58,0	75,5	110,5	123,3	111,6
гречка	31,4	17,9	17,8	17,0	12,2	20,0	18,7	92,0
Технічні культури	95,9	79,9	137,4	134,6	158,1	165,3	147,3	89,1
з них								
цукрові буряки (фабричні)	73,0	56,3	42,9	37,9	61,2	60,6	47,0	77,6
ріпак	19,0	18,9	71,0	73,5	54,2	57,4	45,6	79,4
Картопля і овоче-баштанні культури	85,8	67,6	67,4	66,4	67,1	77,0	77,0	100,0
з них								
картопля	72,8	58,1	57,8	57,1	57,4	65,5	65,9	100,6
овочі відкритого ґрунту (без насінників)	12,7	9,2	9,3	9,0	9,4	10,9	10,3	94,5
Кормові культури	205,5	96,5	68,8	68,8	69,2	67,1	68,2	101,6
з них								
кормові коренеплоди	17,0	15,7	13,7	14,3	13,6	14,1	13,3	94,3
кукурудза на силос і зелений корм	47,9	14,0	8,2	7,9	8,6	8,8	6,9	78,4
однорічні трави	64,7	31,6	20,2	20,6	20,3	18,9	19,0	100,5
багаторічні трави	75,2	35,1	26,6	26,0	26,7	25,3	28,9	114,2

Джерело: складено на підставі [142; 143; 158; 159]

Додаток В

Таблиця В.4.

Виробництво м'яса всіх видів в усіх категоріях господарств
(у живій вазі; т)

Райони	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2012 р. в % до	
								2005 р.	2011 р.
Бережанський	2498	1943	1846	1797	1752	1671	1598	82,2	95,6
Борщівський	6401	5233	4535	4508	5220	4464	4735	90,5	106,1
Бучацький	4921	3687	3265	3051	3288	3126	3450	93,6	110,4
Гусятинський	6398	4848	4647	4576	5131	5394	6075	125,3	112,6
Заліщицький	4060	3386	3287	3125	3108	3113	3139	92,7	100,8
Збараський	5061	3840	3546	3280	3157	3210	3356	87,4	104,5
Зборівський	5257	4198	4265	3906	3909	4214	4399	104,8	104,4
Козівський	4785	4543	3850	3636	3584	3422	3591	79,0	104,9
Кременецький	4813	2966	2410	2265	2203	2217	2300	77,5	103,7
Лановецький	3580	2774	3354	2528	2274	2298	2300	82,9	100,1
Монастирський	3111	2573	2250	2191	2046	1937	2034	79,1	105,0
Підволочиський	5552	4826	4279	4008	3960	3796	3948	81,8	104,0
Підгаєцький	1924	1393	1238	1018	1026	1011	1050	75,4	103,9
Теребовлянський	6936	6525	5771	5395	5602	5697	6246	95,7	109,6
Тернопільський	4799	4037	4667	4325	4923	7295	7744	191,8	106,2
Чортківський	5800	4269	3890	3497	3878	3621	3623	84,9	100,1
Шумський	3988	2495	1985	1910	1912	1857	1894	75,9	102,0
По області	80306	63623	59182	55092	57046	58396	61516	96,7	105,3

Джерело: складено на підставі [157; 158; 159]

Додаток В

Таблиця В.5.

Динаміка виробництва продукції сільського господарства за категоріями господарств Тернопільської області

(у постійних цінах 2010 р., млн.грн.)

Види сільськогосподарської продукції	Роки							2012, у % до 2011р.
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	
Усі категорії господарств								
Продукція сільського господарства	5273,1	5267,8	6019,7	6139,4	5825,6	7295,0	7949,3	109,0
у тому числі								
продукція рослинництва	3258,0	3178,3	4134,5	4224,0	3875,1	5379,0	5880,0	109,3
продукція тваринництва	2015,1	2089,5	1885,2	1915,4	1950,5	1916,0	2069,3	108,0
Вироблено продукції								
на 1 особу, грн.	4572	4721	5492	5627	5362	6740	7368	109,3
на 100 га с/г угідь ¹ , тис. грн	503,6	534,9	624,3	636,8	604,1	755,7	824,1	109,1
Сільськогосподарські підприємства								
Продукція сільського господарства	1416,6	1535,9	2578,3	2573,9	2381,8	3262,4	3715,4	113,9
у тому числі								
продукція рослинництва	1184,6	1346,8	2331,9	2307,2	2067,0	2912,8	3300,1	113,3
продукція тваринництва	232,0	189,1	246,4	266,7	314,8	349,6	415,3	118,8
Господарства населення								
Продукція сільського господарства	3856,5	3731,9	3441,4	3565,5	3443,8	4032,6	4233,9	105,0
у тому числі								
продукція рослинництва	2073,4	1831,5	1802,6	1916,8	1808,1	2466,2	2579,9	104,6
продукція тваринництва	1783,1	1900,4	1638,8	1648,7	1635,7	1566,4	1654,0	105,6

¹ З 2000 р. розрахунки проведено з урахуванням сільськогосподарських угідь інших користувачів.

Джерело: складено на підставі [156; 157; 159]

Додаток Д

Таблиця Д.1.

**Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств
Тернопільської області за розміром сільськогосподарських
угідь на 1 липня 2012 р.**

Групи сільськогосподарських підприємств	Всього	У відсотках до загальної кількості	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	У відсотках до загальної площі с/г угідь підприємств
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	955	90,8	525,8	100,0
у т.ч. площею, га				
до 5,0	108	10,5	0,4	0,1
5,1–10,0	115	10,9	1,0	0,2
10,1–20,0	135	12,8	2,1	0,4
20,1–50,0	175	16,6	5,9	1,1
50,1–100,0	71	6,7	5,0	0,9
100,1–500,0	151	14,3	36,2	6,9
500,1–1000,0	84	8,0	62,6	11,9
1000,1–2000,0	57	5,4	82,3	15,6
2000,1–3000,0	21	2,0	53,5	10,2
3000,1–4000,0	9	0,9	30,2	5,8
4000,1–5000,0	9	0,9	39,1	7,4
5000,1–7000,0	8	0,8	45,1	8,6
7000,1–10000,0	3	0,3	25,7	4,9
більше 10000,0	9	0,9	136,7	26,0
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	97	9,2	x	x

Джерело: складено на основі [158].

Додаток Д

Таблиця Д.2.

Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

(у відсотках до загального підсумку)

Структура витрат	2007р.			2008р.			2009р.			2010р.			2011р.			2012р.		
	усього	Послин- НПВТО	Тварин- НПВТО	усього	Послин- НПВТО	Тварин- НПВТО	усього	Послин- НПВТО	Тварин- НПВТО	усього	Послин- НПВТО	Тварин- НПВТО	усього	Послин- НПВТО	Тварин- НПВТО	усього	Послин- НПВТО	Тварин- НПВТО
Усього витрати	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100	100	100
Витрати на оплату праці	9,7	8,7	15,0	8,3	6,5	10,6	6,2	5,6	10,6	5,6	5,2	9,1	5,7	5,2	9,3	5,7	5,2	9,3
Відрахування на соціальні заходи	1,7	1,5	2,6	1,9	2,0	2,2	2,2	2,0	3,8	2,0	1,9	3,3	2,0	1,8	3,5	2,0	1,8	3,5
Матеріальні витрати	72,4	71,9	75,0	75,5	76,1	75,3	75,3	74,6	79,4	78,3	77,7	82,6	73,5	72,4	81,4	73,5	72,4	81,4
У тому числі на насіння і посадковий матеріал	16,5	19,7	x	15,9	11,9	16,4	16,4	19,0	x	14,4	16,2	x	18,8	21,5	x	18,8	21,5	x
корми	12,5	x	75,7	10,3	9,3	10,3	10,3	x	76,6	8,5	x	73,7	9,7	x	78,8	9,7	x	78,8
іншу продукцію сільського господарства	1,3	1,4	1,1	1,1	1,0	1,3	1,3	1,3	0,8	1,0	1,1	0,6	1,3	1,4	0,9	1,3	1,4	0,9
м'ягобрива	24,3	29,1	x	26,6	32,6	23,7	23,7	27,4	x	22,6	25,6	x	21,5	24,4	x	21,5	24,4	x
нафтопродукти	20,7	23,3	7,8	18,9	14,7	14,6	14,6	15,9	5,8	15,1	16,3	5,7	13,2	14,4	5,0	13,2	14,4	5,0
електроенергію	1,7	1,2	4,5	1,4	1,5	1,4	1,4	1,2	3,4	1,3	1,1	3,0	1,4	1,1	3,5	1,4	1,1	3,5
паливо	0,4	0,4	0,3	0,6	0,6	0,7	0,7	0,8	0,3	1,0	1,1	0,5	0,9	0,9	0,3	0,9	0,9	0,3
запчастини, ремонтні і булівеельні матеріали	7,6	7,6	7,3	5,9	6,5	6,9	6,9	7,0	6,2	5,9	6,0	4,8	6,0	6,2	4,4	6,0	6,2	4,4
оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	15,0	17,3	3,3	19,3	21,9	24,7	24,7	27,4	6,9	30,2	32,6	11,7	27,2	30,1	7,1	27,2	30,1	7,1
Амортизація основних засобів	6,2	6,5	4,8		5,5	5,4	5,4	5,6	4,4	4,8	5,0	2,9	6,0	6,4	2,7	6,0	6,4	2,7
Інші витрати	10,0	11,4	2,6	9,6	9,9	10,9	10,9	12,2	1,8	9,3	10,2	2,1	12,8	14,2	2,1	12,8	14,2	2,1
з них оренда платя за земельні частки (пай)	59,6	62,3	x	63,7	63,9	61,8	61,8	63,1	x	59,0	60,6	x	57,8	58,8	x	57,8	58,8	x
майнові пай	6,0	5,3	20,5	1,6	0,9	0,3	0,3	1,5	0,8	0,8	1,2	0,5	0,4	0,9		0,5	0,4	0,9

Джерело: складено на основі [156; 157; 158; 159, с.34]

Додаток Д

Таблиця Д.3.

Прибуток, збиток (–) від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах

(тис. грн)

Райони	Роки							2012 до, +,- до 2011 р.
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	
Бережанський	-611,0	-607,9	-483,3	-934,8	191,2	2172,2	10560,6	8388,4
Борщівський	-3461,0	-5666,5	-7471,1	-1969,7	-2696,6	13529,5	431,9	-13097,6
Бучацький	-5493,0	2466,7	31961,5	55512,9	43375,8	104905,8	82944,5	-21961,3
Гусятинський	2073,0	4480,2	88372,8	113555,0	70505,1	188485,5	12742,4	-175743,1
Заліщицький	-1319,0	-532,0	1991,8	-460,5	4050,2	7269,8	16664,4	9394,6
Збаразький	1266,0	426,6	-398,1	-8247,7	2399,2	19154,0	11885,0	-7269,0
Зборівський	-800,0	326,7	13163,6	13068,1	1041,7	10090,7	28314,7	-32477,6
Козівський	91,0	-354,8	48630,3	79030,2	18009,0	45748,1	13270,5	4173,2
Кременецький	-3513,0	-2367,9	-1251,6	-6610,2	-6207,9	-15488,8	-11315,6	-10380,6
Лановецький	2624,0	3921,6	5889,0	4368,9	15202,5	31164,5	20783,9	2225,7
Монастириський	-972,0	-1277,9	5345,7	11118,5	13229,4	3587,4	5813,1	-36978,1
Підволочиський	86,0	11141,5	58263,2	51030,4	76579,7	113430,8	76452,7	-36978,1
Підгасцький	-277,0	88,4	-1,5	64034,7	26401,4	40409,8	-8399,2	-48809,0
Теребовлянський	-885,0	3601,9	21724,8	36623,4	7369,8	37561,4	60417,2	22855,8
Тернопільський	-383,0	4858,0	27592,4	19035,8	35599,4	60066,8	71837,1	11770,3
Чортківський	-330,0	5032,6	2839,5	20851,6	-13837,3	28937,1	41390,4	12453,3
Шумський	-1659,0	-3078,0	4042,3	21469,1	31284,5	43700,4	74190,8	30490,4
По області	-13563,0	23219,7	300240,3	471984,7	322497,1	734725,0	507661,9	-227063,1

¹Великі та середні підприємства, які здійснювали сільськогосподарську діяльність.

Джерело: складено на основі [156; 157; 158].

Додаток Д

Таблиця Д.4.

**Результати від реалізації основних видів
сільськогосподарської продукції в Тернопільській області**

Показники	Повна собівартість продукції, млн. грн					Дохід (виручка), млн. грн					Прибуток (збиток), млн. грн					Рівень рентабельності (збитковості), %				
	2007	2009	2010	2011	2012	2007	2009	2010	2011	2012	2007	2009	2010	2011	2012	2007	2009	2010	2011	2012
Продукція рослинництва																				
Зернові та зернобобові – всього	327,8	822,2	695,7	1074,1	1671,4	457,1	965,5	782,8	1297,2	1976,0	129,3	143,2	87,1	223,1	304,5	39,4	17,4	12,5	20,8	18,2
у тому числі																				
пшениця	161,3	458,8	329,5	545,9	754,2	213,9	540,1	336,6	584,3	832,5	52,6	81,3	7,0	38,4	78,3	32,6	17,7	2,1	7,0	10,4
ячмінь	62,5	141,5	125,1	111,0	186,8	98,3	167,4	132,4	149,4	250,4	35,8	25,9	7,2	38,4	63,6	57,4	18,3	5,8	34,6	34,0
гречка	5,2	10,0	9,5	9,7	19,3	6,9	10,3	17,6	16,1	24,9	1,7	0,3	8,1	6,4	5,5	32,6	2,7	84,9	66,2	28,8
кукурудза на зерно	79,3	189,5	215,1	396,1	690,2	111,9	221,4	276,8	533,2	845,2	32,6	31,9	61,7	137,2	155,0	41,2	16,9	28,7	34,6	22,5
Пшарові буряки (фабричні)	127,7	255,4	628,5	597,7	452,0	150,4	474,2	753,9	912,9	483,9	22,7	218,8	125,4	315,3	31,9	17,8	85,7	20,0	52,7	7,1
Соняшник	-	16,3	27,9	39,2	50,5	-	21,7	37,1	56,9	63,4	-	5,4	9,2	17,7	12,9	-	33,1	32,8	45,2	25,6
Соя	-	-	60,0	90,9	701,1	-	-	60,0	106,5	128,1	-	-	0	15,7	27,0	-	-	0	17,3	26,7
Рпак	60,3	256,5	185,3	214,7	352,7	75,8	324,6	225,8	296,6	429,9	15,5	68,0	40,5	81,9	77,2	25,8	26,5	21,9	38,2	21,9
Картопля	22,1	49,1	63,0	160,2	168,1	25,6	52,9	84,1	169,7	128,9	3,5	3,8	21,1	9,6	-39,2	15,9	7,7	33,5	6,0	23,3
Овочі – всього	11,8	5,7	11,6	23,4	10,7	16,7	7,3	19,6	24,5	12,8	4,9	1,5	8,0	1,2	2,1	41,3	26,2	68,8	5,1	19,6
Продукція тваринництва																				
М'ясо ВРХ	46,4	35,0	37,0	44,8	47,8	32,1	26,2	28,6	39,9	43,6	-14,3	-8,8	-8,4	-4,9	-7,2	-30,8	-25,2	-22,7	-10,9	-8,9
М'ясо свиней	39,8	57,7	91,5	137,9	155,9	32,1	69,4	85,3	133,3	164,2	-7,7	11,7	-6,3	-4,6	8,3	-19,3	20,4	-6,8	-3,4	5,4
М'ясо птиці	9,2	12,6	6,5	12,2	25,4	4,4	10,1	7,2	16,5	25,8	-4,8	-2,5	0,7	4,3	0,4	-52,5	-19,7	-10,2	35,6	1,4
Молоко	28,5	47,7	59,7	90,4	98,9	36,3	53,2	79,8	110,3	108,1	7,8	5,5	20,1	19,9	11,2	27,6	11,5	33,7	22,1	11,6
Яйця, Тис. штук	30,2	38,9	48,2	56,7	71,7	28,1	40,7	49,1	59,8	88,3	-2,1	1,7	0,9	3,1	16,6	-6,9	4,3	1,8	5,5	23,2

Джерело: розраховано на основі [124; 125; 126].

Додаток Е

Таблиця Е.1.

**Вплив концентрації виробництва зерна пшениці
на його дохідність у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області у 2009-2011 рр.**

Показники	Групи господарств за зібраною площею пшениці, га				Разом по групах
	I	II	III 601 і більше	у т.ч. “Мелобори” Підволочиського району	
	до 300	301-600	всього		
Кількість підприємств, од.	80	56	41	1	177
Зібрана площа пшениці, га	172	409	1250	1020	485
Середня врожайність, ц/га	24,3	27,8	37,8	62,6	32,9
Площа ріллі на підприємство, га	606	1116	3505	3698	1403
На 100 га ріллі, ц:					
вироблено зерна	734	1019	1348	1726	1133
продано зерна	579	762	1092	1401	906
Виробнича собівартість 1 ц зерна, грн	112,27	96,80	103,80	100,31	103,21
у т.ч. прямі матеріальні витрати, грн	76,50	67,47	75,12	68,23	73,53
з них: витрати на:					
насіння	15,81	13,84	14,08	6,55	14,24
міндобрива	20,97	19,02	24,68	21,86	22,93
нафтопродукти	20,51	18,39	17,04	14,01	17,77
витрати на оплату праці	11,30	9,38	7,92	10,82	9,41
Повна собівартість 1ц проданого зерна, грн	128,48	113,38	114,49	107,69	116,03
Ціна реалізації 1ц пшениці, грн	134,50	131,60	139,78	131,97	136,44
Отримано прибутку (- збитку):					
на 100 га ріллі, тис. грн	3,5	13,9			
на 1 га зібраної площі, грн	123				
на 1 ц проданого зерна, грн	6,02	18,22	25,29	24,28	20,41
Рентабельність галузі, %	4,7	16,1	22,1	23,0	17,6
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,05	1,16	1,22	1,23	1,18

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Додаток Е

Таблиця Е.2.

Вплив концентрації виробництва зерна кукурудзи на його дохідність у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області у 2009-2011 рр.

Показники	Групи господарств за зібраною площею, га				Разом по групах
	I	II	III 401 і більше		
	до 200	201-400	всього	у т.ч. "Агророс" Швoločинського району	
Кількість підприємств, од.	63	16	17	1	96
Зібрана площа кукурудзи, га	100	264	777	658	247
Середня врожайність у групі, ц/га	53,5	56,5	61,0	101,1	58,2
Площа ріллі на підприємство, га	1185	1579	4121	3481	1771
На 100 га ріллі (ц):					
вироблено зерна	450	946	1150	1911	812
продано зерна	373	812	840	1455	630
Виробнича собівартість 1 ц зерна, грн.	105,30	99,35	95,40	67,58	98,50
у т.ч. прямі матеріальні витрати, грн	80,3	75,75	69,38	43,96	73,03
з них, витрати на:					
насілля	15,84	23,76	13,56	7,46	15,88
міндобрива	18,66	19,08	20,02	13,42	19,53
нафтопродукти	22,52	17,85	16,10	9,08	17,96
оплату праці	6,77	7,92	6,96	4,48	7,08
Повна собівартість 1ц реалізованого зерна, грн	136,83	116,94	111,70	79,30	119,23
Ціна реалізації 1ц кукурудзи, грн	172,54	163,63	170,60	176,54	169,77
Одержано прибутку (- збитку):					
на 100 га ріллі, тис. грн	13,3	37,9	49,4	141,6	31,9
на 1 га зібраної площі, грн	1582	2263	2626	7486	2286
на 1 ц проданого зерна, грн	35,71	46,69	58,90	97,24	50,54
Рентабельність галузі, %	26,1	39,9	52,7	122,6	42,4
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,26	1,40	1,53	2,23	1,42

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Додаток Е

Таблиця Е.3.

**Вплив концентрації виробництва цукрових буряків
на його дохідність у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області у 2009-2011 рр.**

Показники	Групи господарств за зібраною площею цукрових буряків, га					
	I до 50	II 51– 100	III 101– 150	IV 151– 200	V 201 і більше	
					всього	у т.ч. “Фортуна” Чортківського району
Кількість підприємств, од.	29	21	12	9	38	1
Зібрана площа цукрових буряків, га	32	69	135	180	569	500
Середня урожайність у групі, ц/га	233	248	310	360	473	564
Площа ріллі на підприємство, га	660	1035	1200	1321	3276	3622
На 100 га ріллі (ц):						
вироблено ц/буряків	1150	1643	3504	4901	8182	7785
продано ц/буряків	684	1033	2138	2919	3746	7785
Виробнича собівартість 1 ц ц/буряків, грн	46,80	41,58	44,67	37,59	34,56	26,64
у т.ч.: прями матеріальні витрати, грн	35,55	31,77	34,62	28,44	26,25	20,01
з них, витрати на:						
насіння	5,94	4,65	8,91	5,07	4,65	4,74
міндобрива	11,04	9,90	10,17	8,46	8,64	6,63
нафтопродукти	8,58	6,42	7,11	5,79	5,67	7,83
оплату праці	5,49	4,35	3,78	2,58	2,37	3,78
Повна собівартість 1 ц проданих ц/буряків, грн	53,49	46,44	53,82	42,33	46,11	36,27
Ціна реалізації 1 ц ц/буряків, грн	53,04	54,44	64,08	76,56	77,68	69,88
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,99	1,17	1,19	1,81	1,68	1,93
Отримано прибутку (- збитку):						
на 1 ц проданих ц/буряків, грн	-0,45	8,00	10,26	34,23	31,57	33,61
на 1 га зібраної площі, грн	-62	1250	1940	7394	6869	18956
Рентабельність галузі, %	-0,8	17,2	19,1	80,9	68,5	92,7

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Додаток Е

Таблиця Е.4.

**Вплив концентрації на дохідність виробництва
насіння ріпаку у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області у 2009-2011 рр.**

Показники	Групи господарств за зібраною площею ріпаку, га				Разом по групах
	I до 100	II – 101-200	201 і більше		
			III всього	у т.ч. "Агропродсервіс" Тернопільського району	
Кількість підприємств, од.	54	35	36	1	125
Середня урожайність у групі, ц/га	13,0	14,8	13,9	19,8	14,0
Зібрана площа ріпаку, га	51	153	468	877	200
Середня площа ріллі, га	477	1356	2933	2092	1431
На 100 га ріллі (ц):					
вироблено насіння ріпаку	138	167	222	191	195
продано насіння ріпаку	127	156	219	183	189
Державна підтримка галузі за рахунок бюджетних дотацій, грн.:					
на 1 га зібраної площі	27,9	34,31	43,0	100	39,47
на 1 ц проданого насіння ріпаку	2,31	2,33	3,10	5,30	2,91
Виробнича собівартість 1 ц насіння ріпаку, грн	213,96	206,66	227,60	207,20	221,45
у т.ч. прямі матеріальні витрати	159,48	158,53	171,20	152,40	162,59
з них витрати на:					
насіння	23,22	20,67	21,56	23,20	21,53
міндобрива	48,49	52,07	55,72	54,80	54,15
нафтопродукти	40,85	39,19	37,74	39,80	38,80
витрати на оплату праці	18,66	20,92	15,12	15,10	16,80
Повна собівартість 1 ц проданого зерна, грн	250,68	234,39	284,20	228,80	270,01
Ціна реалізації 1 ц насіння ріпаку, грн	325,98	321,74	330,00	340,80	327,79
Коефіцієнт дохідності, пункт.	1,30	1,37	1,16	1,49	1,21
Отримано прибутку (-збитку), грн:					
на 1 ц проданого насіння ріпаку	75,30	87,35	45,80	112,0	57,78
на 1 га зібраної площі	909	1204	628	2124	782
Рентабельність галузі, %	30,0	37,3	16,1	49,0	21,4

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Додаток Е

Таблиця Е.5.

**Вплив концентрації на дохідність виробництва молока
у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області у 2009-2011 рр.**

Показники	Групи господарств за кількістю корів, гол.					
	I до 50	II 51-100	III 101-150	IV 151-200	V 201 і більше	
					всього	у т.ч. "Горинь" Лановецького району
Кількість підприємств, од.	17	7	12	6	10	1
Середньорічне поголів'я корів, гол.	26	73	122	177	379	1035
Надій на корову за рік, кг	2002	1615	2345	3205	4506	5095
Розмір господарства за площею с/г угідь, га	1563	1684	1391	2125	3957	5921
На 100 га с/г угідь:						
вкладено коштів у розвиток галузі, тис. грн	2,5	7,3	14,1	18,1	31,9	55
щільність корів, гол.	1,7	4,3	8,8	8,3	9,6	17,5
вироблено молока, ц	33	70	206	266	431	891
продано молока, ц	17	44	153	208	371	799
Товарність молока, %	51,5	62,9	74,3	78,2	86,1	89,7
Виробнича собівартість 1 ц приросту, грн	224,26	298,24	215,44	203,84	217,96	194,72
у т.ч.: прямі матеріальні витрати, грн	143,16	209,54	137,16	135,88	148,02	123,56
з них: корми	105,18	147,32	95,04	91,74	92,52	72,44
нафтопродукти	20,20	32,78	16,80	19,52	13,84	7,62
прямі витрати на оплату праці	49,08	61,56	20,62	44,46	42,82	41,96
Повна собівартість 1 ц реалізованого молока, грн	263,56	331,90	237,28	226,98	234,72	205,52
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	218,98	226,18	252,84	268,62	334,14	403,64
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,83	0,68	1,07	1,18	1,42	1,96
Отримано прибутку (-збитку), :						
на 1 ц проданого молока, грн	-44,58	-105,72	15,56	41,64	99,42	198,12
на середньорічну корову, грн	-404	-1078	271	1045	3857	9086
на 100 га с/г угідь, тис. грн	-0,8	-4,7	2,4	8,7	36,9	158,8
Рентабельність (- збитковість) галузі, %	-16,9	-31,8	6,6	18,4	42,4	96,4

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Додаток Е

Таблиця Е.6.

**Вплив концентрації на дохідність виробництва
м'яса яловичини у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області у 2009-2011 рр.**

Показники	Групи господарств за кількістю тварин, гол.				Разом по групах
	I до 100	II 101-200	III 201 і більше		
			всього	у т.ч. "Дружба" Тернопільського району	
Кількість підприємств, од.	26	11	28	1	65
Середньорічне поголів'я тварин, гол.	35	146	507	298	257
Середньодобовий приріст маси тварин, г	375	382	469	552	446
Термін відгодівлі тварин до 400 кг, діб	1001	982	799	679	841
Розмір господарства за площею с/г угідь, га	1342	1627	2611	5566	1937
На 100 га с/г угідь:					
щільність ВРХ, гол.	2,6	9,0	19,4	5,4	13,2
вироблено м'яса яловичини, ц	3,6	12,5	32,6	10,8	21,6
Виробнича собівартість 1 ц приросту, грн	1393,1	1077,8	1117,1	821,2	1220,9
у т.ч.: прями матеріальні витрати, грн	957,7	834,8	796,8	657,0	867,6
з них: корми	771,9	605,3	587,5	582,5	664,1
нафтопродукти	86,9	116,7	89,2	55,9	92,9
прямі витрати на оплату праці	269,1	162,1	195,5	93,2	219,3
Повна собівартість 1 ц реалізованого м'яса яловичини, грн	1622,2	1108,1	1153,5	851,4	1235,0
Ціна реалізації 1 ц яловичини, грн	800,6	761,2	787,4	1362,3	780,1
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,49	0,69	0,68	1,60	0,63
Отримано прибутку (- збитку), грн:					
на 1 ц проданого м'яса, грн	-821,6	-346,9	-366,1	510,9	-454,9
на 100 га сільгоспугідь, тис. грн	-10,0	-11,1	-15,4	6,2	-11,5
Рентабельність (- збитковість) галузі, %	-50,6	-31,3	-31,7	60,0	-36,8

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Додаток Е

Таблиця Е.7.

**Вплив концентрації на дохідність виробництва м'яса свинини
у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області 2009-2011 рр.**

Показники	Групи господарств за кількістю свиней, гол.				
	I до 500	II – 501– 1000	III – 1001 – 1500 всього	IV–1501 і більше	
				всього	у т.ч. “Фортуна” Чортківського району
Кількість підприємств, од.	91	13	4	3	1
Середньорічне поголів'я свиней у господарстві, гол.	122	711	1130	3899	5578
Середня площа ріллі, га	1288	2403	3078	4271	3622
На 100 га ріллі:					
вкладено коштів у розвиток галузі, тис. грн.	5,5	25,8	20,1	64,1	64,2
щільність поголів'я свиней, гол.	9,5	29,6	36,7	91,3	153,7
вироблено м'яса свинини, ц	7,3	25,4	28,2	114,3	124,5
продано м'яса свинини, ц	6,9	28,1	28,7	99,2	106,7
Виробнича собівартість 1 ц приросту свиней, грн	1407,80	1328,41	1103,45	950,40	881,10
у т.ч. прями матеріальні витрати, грн	1052,1	1144,9	891,5	841,50	772,20
з них: корми	860,6	759,4	822,3	699,60	664,65
нафтопродукти	63,0	32,3	16,7	35,25	43,50
прямі витрати на оплату праці	231,3	115,6	149,1	82,50	90,15
інші прямі витрати	124,4	67,9	62,4	26,40	18,90
Повна собівартість 1 ц реалізованої свинини, грн	1496,25	1361,88	1135,65	1151,10	964,80
Реалізаційна ціна 1 ц свинини, грн	1081,80	916,76	1403,20	1646,40	1475,60
Отримано прибутку (- збитку) на 1 ц реалізованої свинини, грн., грн:	-414,45	-445,12	267,55	495,30	510,80
Рентабельність галузі свинарства, %	-27,7	-32,7	23,6	43,0	52,9
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,72	0,67	1,24	1,43	1,53

Джерело: розраховано на основі форми №50 с/г.

Додаток Ж

Таблиця Ж.1.

Динаміка дохідності та повної собівартості продажі зерна пшениці підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2006р.			2010р.		2011р.		2012р.		
	частка району в продажі зерна, %	собівартість Іц зерна, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	повна собівартість Іц зерна, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	повна собівартість Іц зерна, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	частка району в продажі зерна, %	собівартість Іц зерна, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.
Бережанський	0,8	75,33	0,79	118,74	0,99	121,75	1,14	0,7	127,39	1,13
Борщівський	5,4	70,53	0,74	95,00	1,04	93,88	1,14	1,9	119,28	1,09
Бучацький	9,3	61,84	1,00	74,6	1,40	94,99	1,31	6,5	120,16	1,23
Гусятинський	14,3	44,67	1,28	103,31	0,92	147,42	1,14	20,8	154,09	1,02
Заліщицький	3,6	53,48	1,04	107,02	0,93	111,69	1,00	0,8	117,28	1,08
Збараський	3,1	53,91	0,99	112,85	0,95	107,21	1,13	5,6	137,10	1,06
Зборівський	4,9	50,00	1,13	96,04	1,07	112,51	1,02	7,1	121,43	1,16
Козівський	1,9	51,15	1,02	138,51	0,66	141,94	0,99	6,2	133,36	1,05
Кременецький	2,0	47,37	1,17	121,64	0,81	199,27	0,65	2,3	175,42	0,88
Лановецький	4,4	46,40	1,25	107,79	1,03	134,69	1,02	4,3	140,67	1,05
Монастирський	1,1	62,69	0,87	158,25	0,59	154,05	0,89	2,2	104,72	1,32
Підволочиський	10,2	47,26	1,24	100,53	1,23	137,46	1,18	7,6	115,42	1,36
Підгаєцький	0,9	49,58	1,02	97,83	1,48	187,81	0,79	4,3	163,02	0,85
Теребовлянський	9,0	49,25	1,09	100,82	0,98	105,78	1,17	7,8	115,77	1,16
Тернопільський	10,3	51,53	1,06	84,35	1,14	95,93	1,37	6,7	123,59	1,21
Чортківський	16,9	50,08	1,10	100,94	0,95	124,45	0,94	11,3	124,41	1,15
Шумський	1,8	64,12	0,96	125,67	0,85	106,86	1,13	3,9	126,08	1,15
По області	100	52,05	1,08	101,22	1,02	130,42	1,07	100,0	132,99	1,10

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток Ж

Таблиця Ж.2.

Динаміка дохідності та повної собівартості продажі зерна кукурудзи підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2006р.			2010р.		2011р.		2012р.		
	частка району в продажі зерна, %	повна собівартість 1ц зерна, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	повна собівартість 1ц зерна, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	собівартість 1ц зерна, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	частка району в продажі зерна, %	собівартість 1ц зерна, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.
Бережанський	-	-	-	-	-	77,01	1,20	0,4	50,76	2,51
Борщівський	1,9	113,46	0,46	113,58	0,97	109,99	1,14	3,6	126,94	1,01
Бучацький	12,7	48,13	1,23	62,49	1,55	73,35	2,04	6,1	84,81	2,01
Гусятинський	19,5	52,04	1,02	83,27	1,47	123,87	1,17	12,9	141,47	1,01
Заліщицький	13,3	46,80	1,15	93,69	1,23	117,02	1,36	3,8	119,57	1,32
Збаразький	0,8	61,74	0,98	104,72	1,14	103,02	1,09	4,5	119,59	1,21
Зборівський	0,3	60,50	1,03	126,30	1,00	115,95	1,22	10,6	115,53	1,25
Козівський	0,03	122,58	0,44	113,77	0,99	108,66	1,07	3,5	98,35	1,38
Кременецький	-	-	-	124,46	0,72	179,43	0,73	3,1	189,45	0,94
Лановецький	2,3	61,50	1,00	84,48	1,38	88,84	1,45	3,9	114,39	1,27
Монастириський	-	-	-	187,60	0,71	95,32	1,33	1,0	132,70	1,01
Підволочиський	7,3	42,01	1,29	71,08	1,65	94,31	1,39	7,6	108,05	1,37
Підгаєцький	-	-	-	80,06	1,46	133,33	1,02	0,2	82,17	1,79
Теребовлянський	14,7	48,06	1,10	96,27	1,16	104,33	1,24	7,8	119,65	1,16
Тернопільський	11,2	48,50	1,22	78,96	1,47	83,96	1,49	9,9	110,77	1,34
Чортківський	16,0	48,66	1,03	106,87	1,26	91,96	1,39	13,8	122,05	1,17
Шумський	0,1	57,81	1,50	63,72	1,45	95,82	1,28	7,3	111,02	1,22
По області	100	50,10	1,08	92,17	1,29	97,71	1,35	100	119,06	1,22

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток Ж

Таблиця Ж.3.

Динаміка дохідності та повної собівартості продажі гречки підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2010р.			2011р.			2012р.		
	частка району в продажі гречки, %	повна собівартість Іц проданої гречки, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	повна собівартість Іц проданої гречки, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	частка району в продажі гречки, %	повна собівартість Іц проданої гречки, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	
Бережанський	2,7	342,48	0,89	214,52	2,04	5,0	271,05	1,25	
Борщівський	1,8	261,94	1,40	308,11	0,20	0,8	486,95	0,72	
Бучацький	3,1	95,33	3,43	218,53	1,81	1,1	156,38	2,08	
Гусятинський	4,9	143,14	2,81	587,65	3,32	3,0	298,79	1,17	
Заліщицький	0,9	188,99	2,52	274,27	1,46	0,3	277,94	1,17	
Збараський	10,9	199,02	1,86	321,31	1,57	18,2	212,23	1,58	
Зборівський	35,1	199,41	1,84	201,63	2,04	14,1	272,59	1,15	
Козівський	3,6	198,00	2,04	290,54	1,63	12,4	360,99	1,12	
Кременецький	2,8	254,33	1,58	475,55	1,02	-	-	-	
Лановецький	2,7	166,82	2,45	249,44	1,79	3,6	145,93	2,06	
Монастирський	1,2	190,96	1,52	511,06	1,39	3,2	483,33	0,69	
Підволочиський	4,2	215,17	1,65	252,56	1,52	3,9	392,46	0,84	
Підгаєцький	0,3	472,00	1,02	-	-	8,0	383,72	1,17	
Теребовлянський	6,1	210,95	1,55	247,32	2,17	5,8	197,80	1,69	
Тернопільський	8,4	293,28	1,29	322,99	1,50	11,3	232,28	1,50	
Чортківський	3,6	188,78	1,58	317,01	1,29	3,3	255,55	1,32	
Шумський	9,7	147,55	3,22	107,90	3,73	6,2	130,65	2,36	
Разом по області	100	203,36	1,85	283,41	1,66	100	271,15	1,29	

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток Ж

Таблиця Ж.4.

Динаміка дохідності та собівартості продажі цукрових буряків підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2006р.			2010р.		2011р.		2012р.		
	частка району в продажі буряків, %	повна собівартість 1ц буряків, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	повна собівартість 1ц буряків, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	повна собівартість 1ц буряків, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	частка району в продажі буряків, %	повна собівартість 1ц буряків, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.
Бережанський	0,1	18,05	0,91	-	-	-	-	-	-	-
Борщівський	1,4	25,64	0,67	-	-	46,44	1,57	0,1	30,80	1,11
Бучацький	6,6	17,43	1,00	17,43	1,68	37,66	1,27	1,6	37,1	0,98
Гусятинський	11,1	17,57	1,08	95,00	1,10	68,43	1,46	22,0	42,54	1,10
Заліщицький	2,8	17,21	1,11	25,86	1,37	35,59	1,19	0,6	32,81	1,12
Збараський	2,1	18,62	1,02	37,03	0,98	39,37	1,80	1,2	42,93	1,37
Зборівський	3,8	19,37	1,06	36,95	0,85	42,46	0,97	9,7	50,56	0,87
Козівський	1,3	18,52	0,87	57,69	1,69	51,01	2,04	11,8	44,94	1,03
Кременецький	2,6	22,60	0,98	33,76	0,99	35,16	1,18	1,8	46,82	0,94
Лановецький	8,0	11,97	1,83	43,55	1,27	41,21	1,06	1,4	33,14	1,11
Монастирський	0,4	16,71	1,03	57,01	1,96	-	-	5,5	47,17	1,01
Підволочиський	19,3	14,42	1,63	46,28	1,98	32,80	2,88	11,1	40,77	1,14
Підгаєцький	0,1	16,00	1,00	84,13	1,39	59,29	1,78	7,1	52,6	0,90
Теребовлянський	9,1	14,11	1,23	35,28	0,79	34,47	1,51	7,1	34,25	1,53
Тернопільський	11,7	14,91	1,27	35,37	1,02	53,79	1,27	5,5	36,27	1,23
Чортківський	17,3	15,37	1,17	41,38	0,70	57,68	1,10	2,7	35,17	1,15
Шумський	2,3	22,37	0,85	31,17	1,07	36,93	1,17	10,8	42,14	1,07
По області	100	15,94	1,24	66,82	1,20	54,18	1,53	100	43,24	1,07

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток Ж

Таблиця Ж.5.

Дохідність та собівартість продажі насіння соняшнику підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2010р.			2011р.		2012р.		
	частка району в продажі продукції, %	повна собівартість Іц проданої продукції, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	повна собівартість Іц проданої продукції, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	частка району в продажі продукції, %	повна собівартість Іц проданої продукції, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.
Бережанський	-	-	-	-	-	-	-	-
Борщівський	2,4	373,15	1,09	222,45	1,46	6,4	316,38	1,11
Бучацький	21,5	114,69	2,39	95,00	3,24	4,8	217,53	1,73
Гусятинський	12,0	202,70	1,70	182,29	1,65	11,6	258,95	1,42
Заліщицький	-	-	-	-	-	2,7	198,55	1,64
Збараський	14,0	370,75	0,91	331,60	0,87	6,6	471,15	0,69
Зборівський	2,6	197,50	1,69	231,55	1,23	7,7	263,87	1,32
Козівський	8,5	313,14	1,06	290,20	1,13	0,9	282,81	1,40
Кременецький	-	-	-	339,03	0,91	1,8	314,81	1,22
Лановецький	-	-	-	138,89	2,24	20,1	325,06	1,11
Монастириський	-	-	-	-	-	-	-	-
Підволочиський	4,9	201,48	1,54	220,45	1,40	4,0	279,67	1,31
Підгаєцький	-	-	-	-	-	-	-	-
Теребовлянський	11,9	302,89	0,96	321,03	0,88	6,3	206,46	1,73
Тернопільський	1,00	202,55	1,57	197,58	1,57	3,5	275,46	1,17
Чортківський	11,4	235,85	1,40	198,85	1,59	20,8	255,07	1,39
Шумський	0,8	412,22	0,81	191,39	1,59	2,8	213,44	1,73
Разом по області	100	237,96	1,33	210,33	1,45	100	283,94	1,26

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток Ж

Таблиця Ж.6.

Дохідність та повна собівартість продажі сої підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2010р.			2011р.		2012р.		
	частка району в продажі сої, %	повна собівартість 1ц проданої сої, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	повна собівартість 1ц проданої сої, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	частка району в продажі сої, %	повна собівартість 1ц проданої сої, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.
Бережанський	0,1	342,48	0,89	227,22	1,10	0,1	171,46	1,94
Борщівський	5,1	261,94	1,41	243,49	1,27	2,1	316,42	1,09
Бучацький	0,8	95,33	2,43	124,86	2,43	2,8	208,07	1,63
Гусятинський	3,6	159,84	1,61	240,53	1,26	8,6	236,82	1,35
Заліщицький	0,8	202,25	1,25	138,54	2,27	9,4	194,90	1,72
Збарзький	0,2	222,17	1,03	341,33	0,88	5,5	318,48	1,09
Зборівський	0,4	163,10	1,56	181,80	1,38	1,6	218,36	1,51
Козівський	1,5	124,03	1,21	166,33	1,78	2,2	320,38	1,01
Кременецький	15,6	332,81	0,85	405,25	0,77	3,2	293,38	1,11
Лановецький	24,5	311,48	0,77	280,48	1,08	7,1	365,47	0,96
Монастириський	0,1	97,11	1,74	219,31	1,06	0,8	131,58	2,01
Підволочиський	23,9	220,07	1,41	173,69	1,66	24,1	250,20	1,39
Підгаєцький	-	-	-	-	-	-	-	-
Теребовлянський	1,9	154,47	1,74	196,45	1,47	15,6	325,38	1,15
Тернопільський	4,2	223,27	1,17	202,42	1,37	4,8	256,84	1,29
Чортківський	2,6	843,49	0,32	274,17	1,02	8,9	257,07	1,26
Шумський	14,9	188,94	1,36	215,41	1,30	3,2	192,55	1,40
Разом по області	100	267,50	1,00	249,65	1,17	100	269,18	1,27

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток Ж

Таблиця Ж.7.

Дохідність та повна собівартість продажі ріпаку підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2010р.			2011р.		2012р.		
	частка району в продажі ріпаку, %	собівартість 1ц ріпаку, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	собівартість 1ц ріпаку, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.	частка району в продажі ріпаку, %	собівартість 1ц ріпаку, грн	коефіцієнт дохідності, пункт.
Бережанський	0,9	195,38	1,54	242,07	1,53	3,7	239,98	1,73
Борщівський	3,7	293,75	1,03	325,79	1,18	2,4	372,19	0,94
Бучацький	10,9	83,34	2,31	93,63	3,10	11,9	174,22	1,18
Гусятинський	6,6	257,11	1,24	284,90	1,37	10,6	372,38	0,97
Заліщицький	0,4	171,78	1,75	410,29	0,93	0,9	230,80	1,58
Збарзький	4,8	246,85	1,12	338,36	1,28	7,0	415,46	0,89
Зборівський	12,4	305,65	0,90	319,38	1,27	8,5	364,93	1,10
Козівський	4,2	213,76	1,35	467,04	0,88	2,9	266,59	1,40
Кременецький	4,1	395,55	0,80	644,57	0,58	3,4	569,02	0,73
Лановецький	8,1	244,93	1,22	336,56	1,35	4,6	334,36	1,14
Монастириський	2,0	131,25	1,55	281,21	1,34	1,6	256,06	1,38
Підволочиський	11,0	281,74	1,09	306,66	1,22	17,7	311,35	1,24
Підгаєцький	0,3	692,92	0,48	416,86	1,01	0,1	311,29	1,00
Теребовлянський	9,5	224,78	1,29	311,33	1,28	9,0	211,68	1,70
Тернопільський	11,0	226,88	1,20	346,30	1,18	10,7	323,86	1,17
Чортківський	3,3	234,84	1,22	269,85	1,39	2,7	322,17	1,16
Шумський	6,8	213,23	1,35	251,70	1,73	2,2	306,02	1,23
Разом по області	100	238,68	1,22	289,42	1,38	100	312,53	1,22

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток Ж

Таблиця Ж.8.

Дохідність та повна собівартість продажі картоплі підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2010р.			2011р.			2012р.	
	частка району в продажі картоплі, %	собівартість 1ц картоплі, грн	коєфіцієнт дохідності, пункт.	собівартість 1ц картоплі, грн	коєфіцієнт дохідності, пункт.	коєфіцієнт дохідності, пункт.	частка району в продажі картоплі, %	собівартість 1ц картоплі, грн
Бучацький	0,01	165,12	1,59	-	-	0,01	75,00	2,00
Гусятинський	90,7	141,62	1,31	277,14	1,06	91,2	191,87	0,80
Збараський	2,0	110,30	1,93	95,87	0,84	0,5	112,91	0,66
Козівський	0,1	126,50	1,00	170,65	0,99	2,6	261,86	0,21
Підволочиський	2,6	93,29	1,18	72,12	1,38	0,6	107,87	0,65
Підгасцький	0,4	282,90	1,08	74,75	1,07	-	-	-
Теребовлянський	1,0	174,94	1,26	146,34	1,46	0,5	160,94	0,58
Тернопільський	0,3	109,81	1,17	127,77	1,46	3,8	166,46	0,47
Чортківський	2,9	140,70	1,35	201,06	0,63	0,3	165,35	0,45
Шумський	0,01	250,00	0,67	60,67	1,36	0,4	60,74	1,01
Разом по області	100	140,52	1,34	267,70	1,06	100	191,08	0,77

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток Ж

Таблиця Ж.9.

Дохідність та повна собівартість продажі овочів відкритого ґрунту підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2010р.			2011р.		2012р.		
	частка району в продажі овочів, %	собівартість 1ц овочів, грн	коефіцієнт дохідності, пункт	собівартість 1ц овочів, грн	коефіцієнт дохідності, пункт	частка району в продажі овочів, %	собівартість 1ц овочів, грн	коефіцієнт дохідності, пункт
Гусятинський	0,4	114,44	1,36	213,86	1,26	0,3	130,00	1,23
Козівський	-	-	-	93,54	0,98	-	-	-
Кременецький	0,01	50,00	3,00	-	-	-	-	-
Підволочиський	43,4	179,71	1,04	118,00	1,29	9,7	101,43	0,95
Підгаєцький	-	-	-	103,63	1,01	-	-	-
Теребовлянський	1,4	225,98	1,12	326,28	0,45	1,2	323,04	0,48
Тернопільський	48,7	61,14	2,55	274,55	1,06	87,4	156,47	1,25
Чортківський	6,1	171,27	1,40	343,99	0,43	1,4	235,43	0,63
Разом по області	$\frac{100}{9560,т}$	121,76	1,69	252,53	1,05	$\frac{100}{6957,т}$	154,13	1,20

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток 3

Таблиця 3.1.

Динаміка дохідності та повної собівартості проданого молока підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2006р.			2010р.		2011р.		2012р.		
	частка району в продажі молока, %	собівартість 1ц молока, грн	коефіцієнт дохідності на 1грн витрат, пункт.	собівартість 1ц молока, грн	коефіцієнт дохідності на 1грн витрат, пункт.	собівартість 1ц молока, грн	коефіцієнт дохідності на 1грн витрат, пункт.	частка району в продажі молока, %	собівартість 1ц молока, грн	коефіцієнт дохідності на 1грн витрат, пункт.
Бережанський	1,3	106,85	0,85	242,94	0,89	305,83	0,92	0,8	325,75	0,69
Борщівський	1,0	178,80	0,51	330,46	0,73	281,73	1,00	0,2	424,92	0,49
Бучацький	5,1	124,23	0,79	127,43	2,32	177,72	1,93	18,5	239,15	1,20
Гусятинський	2,7	121,15	0,74	188,18	1,07	270,44	1,19	1,5	288,58	1,00
Заліщицький	2,3	113,20	0,87	282,11	0,99	157,58	1,93	-	-	-
Збаразький	5,2	113,76	0,91	204,30	1,19	319,50	0,96	12,1	237,51	1,12
Зборівський	2,0	101,54	1,02	206,49	1,26	283,54	0,99	2,5	250,58	0,99
Козівський	3,4	92,25	0,98	206,47	1,32	220,36	1,33	2,9	228,25	1,10
Кременецький	1,6	95,38	1,06	278,93	0,75	-	-	-	580,00	0,38
Лановецький	24,5	96,05	1,38	214,82	1,35	231,12	1,41	23,4	218,50	1,24
Монастириський	0,4	75,55	0,88	212,88	1,08	180,48	1,45	0,01	244,08	0,89
Підволочиський	17,7	110,63	1,16	247,40	1,25	265,95	1,16	11,0	260,91	1,01
Підгаєцький	0,1	49,69	1,14	176,72	1,00	200,00	0,99	-	135,82	1,09
Теребовлянський	16,9	93,47	1,10	248,70	1,08	259,79	1,15	14,2	263,81	1,03
Тернопільський	11,5	75,72	1,16	207,96	1,23	233,03	1,22	8,9	252,31	1,07
Чортківський	3,0	99,73	1,01	193,26	1,37	286,59	0,97	2,9	235,02	1,15
Шумський	1,3	105,86	0,79	-	-	146,22	2,07	0,01	254,62	0,99
По області	100	100,32	1,11	209,49	1,34	254,48	1,22	100	242,88	1,12

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток 3

Таблиця 3.2.

Динаміка дохідності та повної собівартості проданої продукції м'ясного скотарства підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2006р.			2010р.		2011р.		2012р.		
	частка району в продажі ялович., %	собівартість Іц продук., грн	коефіцієнт дохідності на Ігрн витрат, пункт.	собівартість Іц продук., грн	коефіцієнт дохідності на Ігрн витрат, пункт.	собівартість Іц продук., грн	коефіцієнт дохідності на Ігрн витрат, пункт.	частка району в продажі ялович., %	собівартість Іц прод. продук., грн	коефіцієнт дохідності на Ігрн витрат, пункт.
Бережанський	1,9	750,06	0,60	1659,79	0,48	1980,46	0,57	0,3	2283,50	0,49
Борщівський	1,4	1390,80	0,25	1695,67	0,57	1494,40	0,87	0,2	3484,21	0,35
Бучацький	6,4	954,23	0,40	1103,15	0,72	1318,15	0,83	17,0	1289,73	0,95
Гусятинський	5,8	929,95	0,48	713,98	1,06	710,84	1,03	2,1	1338,69	0,99
Заліщицький	3,9	1233,50	0,38	1847,58	0,35	1180,00	0,74	0	-	-
Збарзький	8,2	755,36	0,66	1188,59	0,65	1435,41	0,89	8,3	1389,53	0,91
Зборівський	7,6	505,87	1,24	1091,49	1,01	1327,48	1,04	7,4	1525,11	0,92
Козівський	4,4	904,46	0,53	1120,51	0,77	1366,09	0,98	4,0	1386,59	0,98
Кременецький	3,3	923,32	0,50	1387,64	0,45	1069,70	1,00	0,06	1220,00	0,89
Лановецький	15,3	627,19	0,89	1031,61	0,82	1425,67	0,88	20,1	1352,53	0,93
Монастирський	0,6	1520,14	0,31	1123,05	0,81	1282,92	0,99	1,0	1651,15	0,67
Підволочиський	15,7	835,37	0,62	1150,07	0,85	1478,13	0,91	12,5	1504,27	0,86
Підгасцький	0,9	548,88	0,91	972,81	1,02	1069,77	0,99	0,3	1167,37	1,01
Теребовлянський	6,9	616,24	0,55	820,86	0,94	1190,00	1,07	14,5	1512,81	0,98
Тернопільський	11,6	555,34	0,78	1252,80	0,77	1625,68	0,82	6,4	1477,47	0,87
Чортківський	2,0	846,97	0,55	1857,64	0,43	2425,13	0,53	5,7	1560,21	0,82
Шумський	3,2	889,11	0,49	800,00	1,10	1066,98	1,31	0,2	1795,77	0,82
По області	100	770,30	0,64	1142,88	0,77	1436,12	0,89	100	1433,39	0,91

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

Додаток 3

Таблиця 3.3.

Динаміка дохідності та повної собівартості проданих свиней підприємствами районів Тернопільської області

Райони	2006р.			2010р.		2011р.		2012р.		
	частка району в продажі свиней на м'ясо, %	собівартість 1ц продук., грн	коефіцієнт дохідності на 1грн витрат, пункт.	собівартість 1ц продук., грн	коефіцієнт дохідності на 1грн витрат, пункт.	собівартість 1ц продук., грн	коефіцієнт дохідності на 1грн витрат, пункт.	частка району в продажі свиней на м'ясо, %	собівартість 1ц продук., грн	коефіцієнт дохідності на 1грн витрат, пункт.
Бережанський	3,3	1116,11	0,74	1192,78	0,94	1252,35	0,98	0,2	2332,20	0,66
Борщівський	2,2	1435,88	0,62	1508,70	0,87	1897,32	0,68	5,0	2178,29	0,78
Бучацький	11,4	931,33	0,90	961,19	1,05	1135,89	1,08	4,8	1173,86	1,29
Гусятинський	10,3	754,67	1,04	1164,09	0,98	1179,05	1,08	13,6	1542,67	1,04
Заліщицький	17,6	823,89	1,08	1433,59	0,91	1346,36	0,92	6,7	1617,10	0,98
Збарзький	3,9	971,40	0,70	1426,86	0,87	1437,13	0,94	3,0	1595,84	0,95
Зборівський	0,7	1163,89	0,74	2392,38	0,48	1740,68	0,81	0,2	1542,29	1,05
Козівський	1,9	822,45	0,88	2016,52	0,53	1293,44	0,96	0,3	1569,42	1,02
Кременецький	0,3	1653,49	0,41	3693,75	0,18	2225,00	0,75	0,01	2400,00	0,75
Лановецький	7,2	745,09	1,05	1150,18	0,84	1381,44	0,84	0,6	1859,12	0,85
Монастирський	1,4	808,78	0,94	1291,65	1,04	1305,33	0,99	0,3	1592,88	0,82
Підволочиський	4,6	1129,02	0,78	1274,77	0,92	1429,94	0,91	2,6	1662,17	0,94
Підгасцький	1,4	711,53	1,15	1266,99	1,01	1064,37	0,96	0,1	1377,78	1,05
Теребовлянський	5,0	961,14	0,86	1442,70	0,82	1430,45	0,99	5,4	1512,91	1,09
Тернопільський	9,7	768,19	1,03	1127,48	1,07	1420,11	1,01	51,3	1442,07	1,13
Чортківський	17,5	796,38	0,95	1714,32	0,67	1745,54	0,74	5,8	1626,83	0,92
Шумський	1,6	1089,76	0,65	1522,03	0,61	702,82	1,29	0,03	624,83	1,50
По області	100	866,85	0,93	1278,18	0,93	1400,97	0,89	100	1521,89	1,05

Джерело: розраховано на основі [126; 127; 128].

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Микола Кирилович ПАРХОМЕЦЬ
Володимир Васильович ГУДАК

**Організаційно-економічний механізм
забезпечення дохідності сільськогосподарських
підприємств: теорія, методика практика**

Монографія

*За редакцією доктора економічних наук,
професора М. К. Пархомця*

Комп'ютерна верстка **Любові Верней**
Дизайн обкладинки **Марії Одобецької**

Підписано до друку 31. 10. 2014 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Умов. друк. арк. 14,8. Облік.-вид. арк. 15.
Зам. № М-018-14. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Львівська, 3, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua